

Predgovor

Moje prve tri knjige predstavljaju jednu celinu. Prva je naslovljena *Metafizika minotaura* (ili: *Interpretacija bića*), druga *Sistem* (ili: *Totalitarizam*) i treća *Šumovi pored puta*. Ovaj spis, *O vremenu* je četvrti spis koji nužno proizlazi iz prethodne troslojne celine. U njemu sam pokušao da odvijem *vreme* u nama i van nas, vreme koje još za najranije mislioce čas postoji a čas ne postoji!

Razmatrajući prevashodno bitak, *prva* knjiga ima ontološki temelj. *Druga* je praktička primena ovih razmatranja o bitku, koji uvek pretpostavlja nekakav sistem, gde se ne radi o sistemu s jasnim karakteristikama već o sistemu kao suštini svega. On nesaznat leži u osnovi svih društvenih zbivanja, samim tim uslovljenih aktivnosti, njenih institucija ali i čovekove suštine u misaonim i praktičkim okvirima svake *zajednice*. Ovakva sredina je, kako nam praksa kazuje, čak i kad se radi o naizgled uređenim i stabilnim i onim najrepresivnijim zajednicama, ipak nepredvidljiva. Kao što je filosofima namenjena obaveza da misle o Bitku, obaveza je isto tako svih ostalih da budu *barem* svesni *postojanja sistema* koji leži iza pojavnog u osnovi svih zajednica, iako se zajednica od svog nastanka prikazuje u većoj ili manjoj meri različitom. Naročito danas potreban je uvid u pravo stanje zajednice i položaj čoveka u okviru iste, kada se skoro i ne može govoriti o više različitih zajednica, već se ovaj pojam širi i usmerava dodatkom 'globalna zajednica'. Pogotovo su sintagme 'društveno ekonomska formacija', 'proizvodni odnosi' i slični pojmovi svedeni na podznačenja tj. na njihovo istorijsko značenje!

U *trećoj* knjizi *Šumovi pored puta* trudio sam se da dam prikaz jednog dela pročitane literature i ličnih iskustava, primedaba, razmatranja itd, u vezi iste a i šire, smatrajući da naša osećanja i misli isijavamo i ostavljamo za sobom pored samo našeg puta kojim hodimo, vodeći računa da budu jasno iskazane, radi nas i drugih. Međutim, veći deo naših Umskih aktivnosti u koje spada mišljenje uglavnom se odvija nesvesno i neraspoznatljivo, slično tonovima i šumovima koje proizvodi svaki muzički instrument. Svaki instrument ispušta tonove koje prepoznavamo ali i šumove koji su van mogućnosti naše čulne spoznaje tj. percepcije. Za našu spoznaju, nečujni šumovi, ipak su nužno sastavni deo sveukupnog doživljaja nekog muzičkog dela, na primer. Mislim da je ovakvo stanje s ograničenjima u pogledu mogućnosti čula, najbolji primer potrebe vraćanju izvetrelim mogućnostima, koje još uvek postoje kod ljudi a kojih bi trebalo da budemo *barem svesni da su i dalje tu s nama*.

Isto tako, u ljudskom mišljenju se još od samih početaka provlači nešto što se ne može objasniti. Stav u vezi ovog pitanja kao prema nečem isključivo *neobjašnjivom*, doveo je do mnogih zabluda na svim poljima istraživanja ljudskog mišljenja. Nije ovde samo reč o tome da se radi o nečem neobjašnjivom, već i o individualnim sposobnostima komponovanja podataka kojima svaka individua raspolaže, što je upravo i suština različitosti; u tom smislu milenijumski sporovi i pokušaji mislilaca da nađu zajednički imenilac mišljenja ne uspeavaju, jer u osnovi svaka individua ima svoj manje-više

izgrađeni način komponovanja stečenog znanja. Nazivali mi to talentom, zdravim razumom, dobrom voljom, karakteristikom, osobenošću ili kako već, u svakom slučaju to predstavlja čitav vremenski i prostorni predeo u našoj svesti, od najdubljeg do najplićeg, od najdaljeg do najbližeg, što nam na kraju omogućava samo naš izraz, naš iskaz i samo naše individualno, jedinstveno postojanje! Ovakve aktivnosti čula i uma mogu se činiti trenutnim ili večnim, ali u svakom slučaju su izraz samo naših individualnih aktivnosti!

Ovo je i bio razlog da sam u trećoj knjizi, u pokušaju da izbegnem mučna i dosadna pobrojavanja i liste, načinio uži izbor svojih komentara, raznih dèla i zapisa na marginama filozofske i druge literature. Tu spadaju i moji zapisi o utiscima s putovanja, o umetnosti i kraći opisi najličnijih doživljaja, koje sam još od svojih ranih godina detinjstva zapisivao, a u pogledu filozofije ponajviše podstaknut prvim izdanjem Hegelove *Istorije filozofije* na srpskom jeziku. Ovo delo mi je bilo prvo ozbiljnije filozofsko delo koje sam uz velike muke ali i oduševljenje iščitavao nešto više od godinu dana, vodeći kakav-takav dijalog s velikim filozofom, i filozofima čija je mišljenja Hegel iznosio.

Šumovi..., nazvaću je suvo, *Zbirka razmatranja*, nastala je kao direktna posledica primedbi da nisam naveo izvore za prva dva spisa. Ispunivši zahtev takmičarske regulative nevoljno, mišljenja sam da ako je ovakvo pobrojavanje, barem u filozofiji, pravi osnov dokazivanja određenih stavova, onda se s istom verodostojnošću može uzeti kao dokaz i *zaklinjanje* na ispravnost nekog filozofskog stava! Ipak sam zadovoljan što sam 'nateran' da protiv svoje volje sastavim treću knjigu jer smatram da sam tu uspeo da razbijem stereotip pobrojavanja koji nam nude bibliografije pisaca. *Šumovi...* nude mnogo više od pobrojavanja, koja uvek imaju za cilj opravdavanje nečega samo količinom! Pred očima mi se povremeno pojavljuje lik koji kaže: 'možeš li mi reći nešto što ne mogu da pročitam'! Čini mi se da u filozofiji ništa ne može dobiti na verodostojnosti navedenjem količine!

Pored gore navedene primedbe u vezi izvora, druga za mene važna primedba bila je da sam uneo dosta ličnog u jedno ovakvo delo. Međutim, to mi je i bila namera! Pitam: šta je filozofija drugo nego stvar lična? Pre i nakon što se u toku misaonih zahvata razidemo s umetnicima, čime se mi to bavimo nego samodijalogom tj. samosvešću i sopstvenim najdubljim refleksijama, pokušavajući da u nama samima delfskim i sokratovskim preporukama nastojimo da nađemo neke odgovore ili barem da naše misli postanu polazna tačka... a samo ovakvim postojanim 'ličnim' dijalogom možemo doći do onoga što je suštinsko! Na ovom putu kroz dijalog saznadoh da na kraju takođe bivamo uslovljeni mnogim stvarima kojih prethodno nismo ni svesni bili! Sa znadoh u hodu da je na Delfima pored ugraviranog putokaza: upoznaj samog sebe, iznedreno i oko 150 raznih mudrih izreka i preporuka, pa i upozorenja, na primer, '*zapamti da si smrtan*', i snažno uputstvo: '*nađi meru*', koje i danas zrači svojom umnošću iz zamišljenog 'centra ondašnjeg sveta'.

Prva izreka nam kaže, između ostalih stvari, da upravo *dijalogom* treba upoznati nama najbliži svet u kom živimo i nas same, među ljudima, stvarima oko nas i još puno toga... Druga nam govori prevashodno o praktičnom životu

koji nije večan, a čega treba da budemo svesni, kao i vremena koje ne prolazi negde tamo van nas i našeg sveta, već ga trošimo i iscrpljujemo mi sami zahvatajući iz samo našeg vremena. Treća izreka je priča o potrebi za umerenim, dobrim i mudrim životom, s *merom* u svemu praktičkom, s merom da uzimamo i s merom da dajemo. Ne zaboravimo da su skoro svi drevni mislioci živeli neobično dugo, čak i za današnje standarde, verovatno se rukovodeći i ovim geslom, nalazeći u istom punoću fizičkog i, svakako, umnog zadovoljstva. Danas, sva ova životna načela skoro su potpuno zaboravljena, a potrebna su nam više nego ikada...!

Ova načela govore i o tome da su nekada ljudi bili u najmanju ruku isto toliko mudri koliko bi mi mogli danas da budemo.

Ne nađoh na postojećem spisku sledeću izreku, a ubeđen sam, sada, da istu delfsko proročište nije bilo propustilo: *'uvek imaj u vidu ali i preispituj polazište kao i pređeni put!'* s tim što je ovu izreku verovatno oholost i gordost naša, HYBRIS koju su mitološki bogovi teškim mukama kažnjavali, čovekovim nemarom izgnala s ovog polusvetog mesta, ili su ga ljudi negde na svom dugom putovanju, valjda, zaboravili! Kažnjeni, generacijama lutamo u potrazi za izgubljenim zavičajem!

Što se tiče ove poslednje knjige, naslovio sam je direktno, iskreno i bez raznoraznih lepršavih i zamagljenih metafora, jednostavno i kratko: *O vremenu*. Takvi naslovi predstavljaju zaokruženu celinu početka i kraja! Sam naslov stajao me je više promišljanja od mnogih spisa, koje sam pisao u prošlosti, preokupiran mišlju kako da ovakvom svom najličnijem delu dam 'jednostavnu' potku još pre početka! Delu, koje me je po svom intenzitetu stajalo većeg dela životnog vremena.

Vetar u leđa da svoja razmišljanja o vremenu pretočim u štampanu reč, stigao je s mnogo strana. Kao prvo, tu je Hajdegerovo obećanje i obećanje generacija filozofa i njihovih neostvarenih nadanja da će stići do odgovora makar na pitanja: otkuda čoveku pojam vremena i kada je taj pojam nastao? Drugo, šire gledano, tu su razmatranja postmodernista koji se svojim 'iživljavanjem' nad vremenom, bacaju na sve što i najmanje podseća na vreme, optužujući *vreme* za sve nevolje s kojima se ljudi sreću u zajednici, kao da čovek nema punu odgovornost za sve manifestacije vremena. Umanjujući odgovornost čovekovu, umanjuju i njegov značaj uopšte. Znači, potpuna inverzija koja odslikava nemoć pronalaska pravog odgovora! u zamenu za čitavu priču o vremenu bez osnova, koja bi mogla dobro da posluži. Treće, kada nauke razmatraju vreme čine veliku grešku unapred dajući vremenu odliku *beskonačnosti*, pa dolaze do suprotnih zaključaka. Naime, beskonačnost je nerealna kategorija i 'veličina' koja ima nedefinisane vrednosti.

Kada ovaj pojam koriste naučnici, onda je to *contradictio in adjecto*, jer beskonačnost u skladu s prethodno rečenim, ne može biti premisa naučnih, matematičkih razmatranja tj. ne ispunjava osnovne pretpostavke *aksioma* na kojima bi nauka trebalo da počiva. Četvrto, kada se radi i o filozofskom rasuđivanju u pogledu vremena, pojam *beskonačnosti*, takođe ne daje smislene rezultate; koristi se, međutim, da se primeni kao navodno mudar

stav koji ništa ne kaže a da rasteagne maštu čitaoca, na sve i svašta, umesto priznanja nemoći neznanja, što pretpostavlja osnovaniju maštu a svakako, iskreniju!

Zastaću kod petog podstreka, koji nije samo dolazio spolja već i od mog stava da nepravedni napadi na vreme kao nekakvog krivca za kob ljudske egzistencije, ne sagledavaju punoću otvaranja vremena, koje je suštinski povezano s ljudskom delatnošću i da vremenitosti ne bi ni bilo bez ljudske delatnosti. Vreme bi ostalo zauvek nespoznato u hladnom prostoru bez ljudi, večno. Čovek je nastao s jedinstvenom *mogućnošću* da misli vreme i živi u njemu, vreme čije mu je *otvaranje* dato kao dar *prirode*, pa i da ga *osmisli* osmišljavajući istovremeno i sebe u njemu, kao i prostoru.

Ako je u ovom slučaju uopšte važno naći 'krivca' za ljudsku nedaću, 'krivac' nije vreme već je 'krivac' sam čovek...

... ipak, hajde da zajednički u dijalogu, pokušamo da promislimo, mislimo i shvatimo filozofsku tj. ljudsku suštinu vremena, istovremeno ne zanemarujući ni najmanje, prostor!

Srećan nam put!

Autor

Beograd, o palom lišću, 2015.

U v o d **u raspravu o vremenu**

S napretkom informacionih tehnologija i tehnike, čovek se, kako izgleda, i konačno utapa u *javnost*. Ovaj proces je zaokružen tek u okviru globalne *zajednice*, koja teži da čoveka i njegov celokupni stvaralački potencijal u potpunosti ima za sebe, ograničavajući ga prostorno i vremenski, otimajući ove, skoro neprimetno, lukavošću svojom. Istovremeno, posmatrajući čoveka tek kao element zajednice, čoveku se sugeriše da je ostvario nametnuti mu cilj, prividno njegov cilj, da nađe udobno uhlebljenje i sigurnost koju mu nudi zajednica. Međutim, time *javnost* postaje nešto drugo u odnosu na ono što se ne tako davno smatralo isključivo ambijentom u čijim okvirima **se** živi, u šta pojedinac nije imao veći upliv i gde su se stvari odvijale van njegove volje i

moći. Ipak, danas se ne radi više o indiferentnoj svakodnevnicu zajednice sa svojim utopljenicima – ona postaje pulsirajuća i živa, a naizgled je sada pojedinac sve više aktivan ali i indiferentan utapajući se u svojoj sigurnosti u svoju moć, što je u najoštrijoj suprotnosti s njegovom suštinom. Pri tom zajednica ja ta koja postiže svoj cilj.

Sada dirigovano, Javnost postaje čovekova svakodnevnicu koju on, i ne znajući to, kreira i unapređuje svojom delatnošću, svakom svojom kreativnom novinom, svakim svojim izumom i uopšte, svojim stvaralaštvom, protiv sebe. Pitanje je da li se ovakva dirigovana delatnost može nazvati inovativnom delatnošću i kreacijom, jer delatnost pojedinca kao stvaralaštvo trebalo bi da ima pozitivni predznak Dobra, a ona se odvija na njegovu štetu, u velikoj meri ništeći njegovu suštinu.

Nesuštinske odlike vremena dolaze do izražaja jer vreme je zaista počelo da 'neuhvatljivo *preleće*' i premešta se, ali ne više, samo romantično i bezbrižno pesnički lepršavo da 'leti', već da zaista preleće iz svoje postojbinske pripadnosti u čoveku ka hladnim ali istovremeno paklenim strukturama *zajednice*. Na ovaj način, pojedinac vremena ima sve manje i manje, čak mu i ponestaje, tako da nema vremena da ima ni vremena ni vreme, da bude s vremenom. Nema vremena da boravi na svoj način, niti u prostoru niti u vremenu. Romantičarski, skoro kao iluzija nepostojećeg, istinito vreme, kao i prostor, sad 'preleću' nezadržavajući se kod ljudskog bića, a ono što je preostalo stopljeno s čovekom takođe kreće da otpada i leti od njega, otkrivajući se ispred njega ali nedostižno predaleko u rukama zajednice.

Ogoljen od prostora i vremena, pojedinac je uz pomoć najnovijih izuma stalno u tako skućenoj dimenziji prostora i nepokretnom vremenskom stanju, da je nužno dostupan. Prostor a ni vremenska distanca između pojedinca i zajednice je sve uži. Iz oba ova pravca nudi mu se u zamenu nešto navodno važnije i, svakako veće po brojčanom izrazu. Još jedan mali korak i njegova nadmoć je božanska.

Kao što je on svedostupan, čoveku je isto tako sve dostupno ali kao privid kompenzacije za oduzeto, na šta on uz zahvalnost za učešće, gleda kao na nagradu koju mu pružaju nove tehnologije i tehnike. Opet privid, jer je on dostupan ogoljen od svog vremena i bez svog prostora. Sve što mu je dostupno, dostupno je u formi nametnute spoljašnje privlačnosti povratnog oslikavanja i nametanja preformulisanih, navodno njegovih sopstvenih želja i ciljeva. Ubeđen je, fasciniran i opsednut. a ogoljen od vremena i prostora postao je *zavisan* od novih tehnologija i tehničkih dostignuća, koji mu se daju u nizu trenutaka razbijenih u sitne deliće obnavljajućih i inoviranih neverovatnom brzinom, nedajući mu da stekne uvid u njihovu suštinu. Suština tehnologije i tehnika je daleko od njegovog saznanja. Ove se vešto zakrivaju.

Iako je dostupan i sve mu je dostupno, pojedinac nikada nije bio otuđeniji i usamljeniji, jer je izgubio nešto za šta se sam izborio. To nešto, oteto mu je. Oteto mu je ono što bi trebalo da bude njegova suština a zapravo sada predstavlja ono na osnovu čega dela *zajednica* koja svoju suštinu posmatra samo kao *jednostavni skup pojedinaca tj. kao skup* jedinica, s tim što je čoveku sada oduzeta čak i svaka realnost življenja koja bi trebalo da se

odigrava samo u njegovom prostoru i njegovom vremenu, a ne da pripada nekom drugom ili nečem drugom, za nečiji tuđi cilj. Kako inače objasniti veličanstveni zamah pojedinačnog stvaralaštva u malim polisima Stare grčke i šta nam to doba govori do priču o čoveovoj sposobnosti stvaralaštva koje stvara i nadvisuje svaku *zajednicu*.

Kada govori o svakodnevnici u smislu javnog vremena ili javnosti ili onog SE i suprotstavlja je autentičnosti, Hajdeger najverovatnije, govori o *zajednici* koja nema svoju suštinu, već nosi tuđi identitet, identitet svojih elemenata, jedinica, jedinki. Koristeći čovekovu suštinu zajednica stvara privid nekakve svoje suštine. Zapravo zajednica nema svoju suštinu, jer suština ne može da se sastoji od prostog broja jedinica, ili samo pobrojanih jedinica, bez kvalitativnih odredaba koje bi bile njoj primerene i pripadajuće. Zajednica je sebi prigrabila za nju korisne odlike ljudskih bića koja su joj u osnovi, ali nije u mogućnosti da napravi svoju novu suštinu, novim kvalitetom koji bi nadilazio njen osnovni element – pojedinca. Zajednica, doduše, teži tome ali sve što može da učini to je da otuđuje ono iz čega crpi svoje kretanje. Tako, najblaže rečeno: čoveku nestaje i privatnost! U tom smislu, čovek više nema sebe niti oslonca u svom 'prirodnom staništu' tj. u prostoru i vremenu koji su mu oduzeti i zamenjeni za ono što je prerađeno, obrađeno i proizvedeno i što mu se nudi kao surogat za ostvarenje svih želja.

Vidimo danas čovekovu grčevitu borbu za povratak privatnosti koju je putem interneta, društvenih mreža, mobilne telefonije, platnih kartica a i uopšte IT tehnologijama izgubio. U toj borbi čovek zaboravlja bitni momenat i stanje svesti u kom se nalazi a to je da je dopustio da mu koristi koje su IT tehnologije i sve druge tehnologije mogle da mu donesu, ispustio iz ruku. Ovo se i dalje dešava u sve širem obimu, gde mu globalna zajednica na globalnom nivou i dalje oduzima njegovu privatnost.

Svoju borbu za privatnost čovek nije počeo, naravno, s pojavom IT tehnologija već je za korak bio i ostao iza silovitog napredovanja ovih tehnologija. Takođe, svojim pogrešnim pristupom kao što pristupa i svim pitanjima vitalnim po njegov opstanak i opstanak sveta oko njega, čovek ne može da reši niz drugih pitanja koja stoje naspram njega kao izazov.

Ovde se ne radi samo o pitanju novih tehnologija, već i demokratije, sloboda, ljudskih prava i mnogih drugih pitanja. Sva se ona na kraju slivaju u reku pitanja o **etici**. Trenutno, kao osnovno pitanje postavlja se pitanje *mere*! Odavno je ovaj problem, još u vreme prvih filozofa, postavljen kao fundamentalno pitanje o dobrom životu ljudi, pa bi čovek mogao, sada na globalnom planu da postavi sebi kao prvi cilj: umerenost u svakom pogledu – u pogledu iscrpljivanja kako prirode tako i njega samog od strane *zajednice* koja nameće sve novije i novije potrebe ljudima što ga tera u nametnutu žudnju, lažne potrebe, osećaj nedostatka nečega, oseća zaostajanja za nečim ili nekima, nezajažljivost itd. Čovek je tek danas u stanju da uvidi svoj položaj i da do kraja shvati značaj starog gesla i zahteva za *umerenošću*! Možda bi i na ovom mestu trebalo istaći vidovitost Kantovu kada govori o *dobrim namerama* ulazeći u najdublje značenje etike za budućnost!...

Umesto njegovog prostora i njegovog vremena, između pojedinca i njegove suštine umetnula se nova tehnologija, koja mu zamagljuje vidike koji bi ga usmerili na pravi put ka sagledavanju stanja u kome se nalazi. Igrajući se lažnog života, postajući ogorčeni cinik, blazirani pojedinac je ubeđen da stvara i da je konačno dosegao i da ostvaruje svoju suštinu, da kreira. Ponašajući se kao zavisnik i nalazeći se u zanosu psihodeličnosti trenutka, ne želi da izađe iz ovakvog *stanja*, koje nesvesno sam podstiče da traje i bude sva njegova prošlost, budućnost i svakako sadašnjost. Da bude čitav njegov svet i njegova večnost!

Pojedinac je zadivljen i fasciniran napretkom, inovacijama na svim poljima novih tehnologija i tehnika, ali i toliko otuđen od njih da nije svestan da su to plodovi njegovog stvaralaštva, njegovog činjenja i da treba da služe samo njemu, te da ne budu predstavljeni lažno kao nešto što je sve više van domašaja njegovih sposobnosti shvatanja. Ipak, dozvoljeno mu je da *tehnički* barem, uz malo povezanog znanja, kao konzument, koristi proizvode najsavremenije tehnologije i tehnike. *Današnji* nivo tehnologija i tehničkih izuma srozava aktivnosti pojedinca na praaktivnosti ponavljajućeg bića, *iako mu nudi alate za ostvarenje njegovih najraznovrsnijih mogućnosti stvaralaštva*. *Ponavljanje*, koje je nekada služilo čoveku kao osnova za razvijanje navika, pamćenja, znanja, i služilo mu uopšte kao sredstvo za pokretanje razvoja i podizanje nivoa osnova inteligencije snalaženja, dovedeno je do 'savršenstva' dejstvujući sada u suprotnom smeru: do razorno velikog ubrzanja ka kraju! sužavajući mu polje opservacije i delovanja. Verovatno da se približavamo vrhuncu manipulacije zajednice na relaciji proizvod-korisnik!

Nemogućnost da se osvrne na pređeni put, za šta čovek više nema ni vremena ni prostora, pogubno je za kontemplaciju o sada-budućnosti radi postavljanja gledišta za unapred-gledanje i radi uvida u moguće varijante sopstvene budućnosti. Zapravo, uz najnoviju ponudu opsenarskih proizvoda, čovek nema ni potrebu za razmišljanje o budućnosti jer su mu najnovije inovacije predstavljene upravo kao njemu lično nedostižni, osim kao konzumentu, kao budućnost za kojom on lično uvek kaska, a zapravo su sadašnjost! Međutim, sadašnjost koja se više ni ne razlikuje od budućnosti sve više odmiče u prošlost, jer je stalno prestiže sve brža budućnost!

Bez obzira na ovaj pričin budućnosti, čovek ipak ostaje na nepomičnim, praznim i ogoljenim tačkama sadašnjosti, a svoje delo pasivno gleda, ubeđen da se radi o već-budućnosti. Takva sadašnjost samo što nije ona ista sadašnjost u kojoj žive sva ostala živa bića sa svojim ponavljanjima, koja, ubogo nesvesna, barem nisu i sposobna da rade protiv svoje prirode i na svom uništenju, već, na neutralnom ponavljanju, obnavljanju i održanju. Čovek ni toliko! jer je ubeđen, odavno, da je svoju prirodu prevazišao za svagda, a nema ideju niti želi da svoju stvarnu prirodu, znači svoje mogućnosti, ispita, nesvestan da u pogledu saznanja svoje prirode stoji u mestu, zanesen virtuelnim svetom, misleći da leti kroz vreme i prostor. Niti je u vremenu niti u prostoru, i sasvim dosledno ovome, boravi u dementnom zaboravu svoje suštine.

Napomenuo sam da nove tehnologije i tehnika pružaju čoveku mogućnost za njegov napredak na svim poljima stvaralaštva. Kada će on to uvideti i staviti najnovije izume u sopstenu službu i krenuti *svojim* putem, ne može se ni naslutiti. Verovatno je upravo to na šta je Hajdeger mislio zaključkom da kako stvari stoje u ovom trenutku, treba čekati. Nije nagovestio koliko. Međutim, nije rekao ni šta treba čekati! Za skrivenost istine već znamo, međutim, ovako zaslađeni zaključak, nisam siguran kako da nazovem: da li ideološkim plaštom ili nemoći ne-sveobuhvtnog filosofiranja, a možda je sve proisteklo iz njegovog nedorečenog tvrđenja da svaka stvar u sebi nosi i svoj lek!...

Čovek je nastao istovremeno u prostoru i u vremenu, obdaren *mogućnošću* da sam za sebe kreira tri prostorne dimenzije i sva tri vremenska stanja, i svoju svest u samo svom životnom prostoru, u vitalnom jedinstvu s njima. Znači, njih u početku nije bio svestan jer jednostavno nisu ni postojali za njegovu percepciju a radilo se o tome da postane svestan prostora, vremena i sebe procesom osveščivanja ovih i sebe u njima.

Krećući u početku na put nesvestan gde taj put vodi, nagonom lutajući za boljim uslovima života, čovek kreće u potragu za svojom suštinom uz savezništvo prostora. *Prostor* mu prvobitno omogućava da pribavi sve ono što mu je trenutno bilo u vidokrugu ispunjenja osnovnih potreba, pokrenuvši time potragu koja će trajati sve do današnjih dana i nadalje.

Prvi koraci osvajanja prostora predstavljali su početak građenja osnove koja kasnije treba da se ispolji kao jedna od osnovnih ljudskih karakteristika: *u mogućnost da se oblikuje njegov iskačući avanturistički duh*, koji je mnogo kasnije prepoznat kao stvaralački duh. Zatim i istraživački duh (što je prvobitno značenje *istorije*), ali tek onda kada se počelo s brojčanim merenjem prostora, što mu je dalo dodatnu osnovu za dalje otvaranje horizonta mišljenja. Laganim koracima, brojčano merenje prostora ga odvodi na druge staze, samo delimično se preplićući s njegovim avanturističkim duhom koji je otišao svojim putem. Srećom, njegov avanturistički duh nije usput postavljao zacrtane ciljeve, pa se čini da je ostao netaknut.

Znači, prvi čovekovi koraci u prostoru nisu bili mereni brojčanim merama koje su mnogo kasnije uspostavljene. Danas, možemo opisati ono što je bilo u osnovi prvih koraka u prostoru kao: ostvarenje avanturističkog potencijala koji je predstavljao žudnju za boljim životom, potaknutoj nuždom za ispunjenje osnovnih potreba, znači i potragom za nečim boljim - za boljim životom, bogatijim lovom, boljim skloništem i staništem. S obzirom da se radilo o potrazi za nečim boljim za život tj. o traganju, onda ovakva čovekova prvobitna kretanja u prostoru možemo nazvati i stalnim napuštanjem nečeg što je bilo, i usmerenošću ka nečem različitom, što je stajalo ispred. Na ovaj način ono od čega se odlazi možda je bio nekakav uslov i osnov za prvo utvrđivanje i nagoveštaj postavljanja prošlosti, a ono k čemu se težilo kao uslov i osnov prvog utvrđivanja i nagoveštaja postavljanja budućnosti.

Moglo bi se zaključiti da se kakva-takva svest o prostoru kao i vremenu začela istovremeno, ali samo kao jednostavni skup slučajnih zaključaka tj. kao

slučajni *pronasci potaknuti prodorom u prostor*, i ma koliko bili slabašni, gledano iz današnje perspektive, bili su veliki 'pronasci' i značajni koliko i oni drugi, isto tako slučajni pronasci, koji su se čoveku sami nudili u prostoru i čekali da ih barem primeti, a zatim i šire koristi. Prve je čovek trebalo da stvara prevashodno sam, druge je uglavnom nalazio na svom putu...

Hod po prostranstvu uvek je značilo nailaziti na... i doživeti nešto novo u odnosu na nešto prethodno a činilo se *boljim* od prethodnog. Sam hod je predstavljao i deo čovekove suštine kako u pogledu biološke specifičnosti *mogućnosti* uspravnog hoda a pre svega *mogućnosti* otrgnuća od omeđenog staništa u kome je boravio. Otrgnućem je izražavao i osobenu *mogućnost* iskačućeg duha avanturiste. Već pređeni prostor a time i već *proteklo* vreme i danas se smatraju kao nešto što čoveku pripada oduvek i zauvek, ali i nešto što je navodno po definiciji nižeg značaja u odnosu na ono što će doći, pa se pojam nužnog *prograsa*, kao opšti pojam koji ne mora da bude vezan samo za nauku, polako udomljavao u čovekovo svesti.

Ako se na ovaj način posmatra 'nastanak' svesti o prostoru i vremenu, znači i svesti uopšte, onda je jasnija osnova iz koje proizlaze organsko-biološki pogledi na prirodne pojave nastajanja, propadanja, kretanja uopšte, u vizijama prvih filozofa, takozvanih fizičara.

Iako se na nju često gleda s nipodaštavanjem, *prošlost* se ipak neretko vezuje za pojam 'zauvek', odnosno, 'zauvek prošlo'. Međutim, reći da je nešto zauvek prošlo je *contradictio in adjecto*, jer prošlost ne može zauvek proći. Naprotiv, jedino za šta možemo vezati pojam *zauvek* u odnosu na prošlost, jeste da je ona *zauvek tu* i da prati čovečanstvo kao trag zvezde repatice. Slično ovome kažemo da budućnost još nije tu a, zapravo, već jeste tu.

Poći negde znači ujedno i nameru, htenje, znači i unapred prelaziti put i već biti tamo pre nego što se i fizički krenulo, jer čovek je stekao tu privilegiju da prelazi prostor pre nego što ga je fizički prešao, ne samo po nagonu već i predstavom, mišlju o putu koji je potrebno proći i tačkama koje treba usput preći kao i o krajnjoj tački do koje treba stići. Čovekova je privilegija u odnosu na sva živa bića da može biti na više mesta odjedanput, jer može da stvara predstave na putu ka mislima misli.

Hod kroz prostor je višestruko blagotvoran za čoveka. Omogućava mu uvek novu percepciju ka spolja, što već u zametku ima za osnov *po-zor*; omogućavajući mu i stalno obnavljanje osnove za začetak prvobitnog *razgovora (dijaloga)* sa samim sobom, upoređivanjem, vraćanjem tj. putovanjem kroz prošlost i opet povratkom u sadašnjost i vizijom budućnosti, postavljanjem sebe napred-nazad u prostoru kao i fiksiranje iznova početnih pozicija i krajnjih posledica: da upoređivanjem rezultata izgradi nužni osnov za razvoj *pamćenja* otvarajući mu i *mogućnost* za percepciju vremena, omogućava razvoj mašte i, kao što rekoh, razvoj čoveka uopšte, sa svim svojim odlikama.

Razgrčući i šireći prostor kojim hoda, čovek od samih početaka proširuje vidike svoje prošlosti i budućnosti, jer uvek ostavlja nešto za sobom i uvek ide napred k budućnosti saznajući nešto novo postavljanjem sebe u njoj, posmatrajući je iz uvek novog ugla. Na ovaj način čovek ide ka onom prvom

koje se postavlja iznova kao ono ispred, i gde se ono 'sada' posmatra kao poslednje u nizu budućnosti.

Širenjem prostornog i vremenskog horizonta na ovaj način, čovek ih je ujedno i sužavao nužno se vraćajući životnim potrebama, koje su ga uvek terale da nakon fizičkih i misaonih prodora sužava svoju *otvorenost*. Na ovaj način 'postati svestan' jeste u najdubljoj vezi s prostorom i vremenom, jer istovremeno biti u prostoru i vremenu na ovaj način, znači: voditi dijalog tj. postajati svestan.

Filosofija kao mišljenje o svetu oko nas i svetu u nama rađa se na potezu od Jonije do Kineskog mora bezmalo istovremeno, znači, u oblasti maloazijske Jonije, kao Zoroastranska-Zaratustranska mudrost u Persiji, na području Indije kao Budizam, i s Lao Ceom i Konfučijem na prostranstvima Kine. Smatra se istovremeno a kažu, *skoro* izolovano jedna od druge. Ova tvrdnja se može odnositi samo na vremensku bliskost, kako i sama reč 'istovremeno' kaže. Ali šta da se radi s prostorom? Da li prostor onda čini svu razliku?

Ako je tako u pogledu nezavisnosti jedne od druge, onda znači da se može govoriti o nekakvoj slabašnoj i nepotpunoj zakonitosti, za koju dokaze samo možemo nasilno razvlačiti, ali isto tako postoje i pokazatelji koji ukazuju na stihijnost ovih pojava u razvoju društva, kao i u pogledu građenja piramidalnih objekata, pojava tabua, religioznih naznaka, pa i pojave umetničkog truda u najrazličitijim delovima zemaljske kugle itd. Ipak, ovde se krije govor o spoljnim uzrocima a ne o stvarnoj *ljudskoj potrebi* za 'građenjem' sebe i iskazivanjem te potrebe sa sličnim darom prirode na širem prostoru, putem stvaralačkog *građenja* u samouspravljanju a time i svega van njega...U ovom smislu čovek ne samo da je obdaren percepcijom, svešću, mišlju, samosvešću, memorijom, istraživačkim i sakupljačkim duhom, već i duhom graditeljstva kao preduslovom za stvaralaštvo...

Možda će se nekima naredni pasos učiniti kao neoprostiva digresija, međutim, ako se oslanja na najsveobuhvatnije mišljenje o najbitnijim stvarima za čovekov stvaralački duh i sa sobom nosi životvornost, onda nema te teme koja filosofiju i konačno zadovoljava. Tako ću navesti, svakako u vezi s prostorom i vremenom, i sledeće:

Svakodnevno smo svedoci poražavajuće slike mladih kako zaneseno zure u svoje ekrane veličine dlana i to u svim mogućim situacijama na javnom mestu, a svaka lokacija, ma gde se nalazila jeste danas javna. Ovim spisom se njima obraćam direktno – gubite, ako već niste izgubili, ono što je ljudski rod stvarao milionima godina kao svoj vitalni deo. Ne gubite ga u smislu kao kada bi se nešto izgubilo usput, svojim nemarom, već vam ga skoro neprimetno otimaju, a to su prostor i vreme. Efekat je isti! kao da ste se probudili ne prepoznajući ni ne znajući ni za prostor ni za vreme, izgubljeni u nekom nepoznatom ambijentu! Oteti su vam vaši vitalni životni prostor i vreme i vi ste sada lagano i neprimetno uvučeni u tuđi prostor i vreme! i ne osećate to, vi ne živite ni prostorno ovde, ni za sebe, već uvek negde druge i za nekog

drugog. Nemate više ni prostora ni vremena za sebe, a drugi vam nameće utisak da ste prisutni i da sudelujete u stvaranju vrlo važnih stvari za vas lično, kao i da živite u samo svom vremenu! Vi zajednici ne trebate kao smisleni skup individua, već kao razbijena, neodređena i prosečna grupa jedinki, izolovanih i tuđih jedni drugima sa izmišljenim i omamljujućim svetom koji vam zajednica kreira. Vaše, nove generacije, nisu kreatori sveta oko sebe. On se predstavlja kao da je već kreiran pre nego što ste se rodili i pre nego što ste ga postali svesni. Kreiran je za korist zajednice. Dužnost mi je da vam kažem da živite u laži!

PRVI DEO

Vizija onostranog, drugog sveta, izmaštanog i beskonačnog sveta, koja pripada zamišljenom svetu besmrtnih, pretočena je u predanja i zapise vezane za mitološke predstave. Zamišljeni svet, iznedren iz svakodnevne borbe za opstanak i čovekove želje da i on tom svetu pripada i njegovim mogućnostima da ga predstavama predoči, posmatra, pamti i reprodukuje, trebalo je prvobitno da označava prostornu i vremensku granicu između dva sveta – zamišljenog prostora nastanjenog besmrtnim mitološkim bićima i sveta smrtnika u kome ljudi bivstvuju.

Zapravo, biti u svetu istovremeno je značilo i potaći u sebi mogućnost za ne biti u njemu, pa je misao o večnosti zamišljenog sveta i besmrtnosti bogova koji ga nastanjuju, zapravo, trebalo da ima obrnutu funkciju: da se postavi kao *beskonačno* sveobuhvatajuće i da ono što je besmrtno kao takvo svojom silom trajanja nadvladava ono što je konačno kao smrtno, dajući mu istovremeno svoj deo večnosti za kojom se žudelo. Tako se može reći da je približavajući sebe bogovima, čovek istovremeno odmah preduzeo prve korake da degradira direktne Kronosove naslednike na polubogove, pridajući im i ljudske odlike. Istovremeno čovek postavlja sebe na, za ono vreme najvišu moguću tačku bliže začetnicima božanskog roda, a kasnije i Olimpijanima.

Ovako stvari stoje gledano iz ugla čoveka nagore ka nebesima gde je tražio pomoć, a kasnije i nešto niže od neba i sebi bliže ka oblakovitom Olimpu, s koga su vladali bliži i daleki potomci prvobitnih nebeskih bogova – kronovi direktni naslednici. Međutim, posmatrajući i stvarajući predstave o nedostižnom, čovek zamišlja da ipak postoji nekakva ravnopravna veza u toj naizgled jednosmernoj relaciji, pa je zamišljao da taj svet isto tako njega posmatra, i na neki način živi zajedno ali ipak paralelno s njim.

Međutim, kod svakog približavanja stvara se i odgon i novi otvoreni predeli koji svetle novom prostornom razlikom pružajući mogućnost zametanja drugačijih viđenja i pitanja. Lukavstvom uma i njegovom potrebom opravdavanja svoje savesti u odnosu na možda ponižene i razljučene bogove ovakvim neskromnim i drskim približavanjem običnog smrtnika, nametnula se protivrečnost i nužno pitanje: šta je zajedničko čoveku i bogovima tj. šta stoji u osnovi ova dva sveta? Ovakvo pitanje poteklo je istovremeno s dva kraja: jedan kraj ima svoje izвориšte i proizvod je zdravorazumske tvrdnje da ono što čini sve postojeće teži da obuvati i prevaziđe ova dva sveta i, drugi, kao misao o nužnom postojanju istovetnog porekla svega, što bi moglo da se podvede pod jednu osnovu ili isti pojam, kada ne bi znali kolika je ogromna razlika u gledištima nastala u toku više milenijuma razvoja ljudske misli. Sve ovo je značilo potrebu za novim sadržajem pojma *beskonačnosti*.

Može se ovim dvama izvorištima dodati i treće a to je stalna čovekova potreba da nadvlada svet bogova. Naime, u celom ovom pitanju ima suštinskih odlika čovekovih težnji za prekoračenjem suvog logičkog mišljenja, pri čemu čovek teži da iskorači kako u nepoznato i samim tim opasno, ali istovremeno da osporava, sumnja i postavlja drugo naspram postojećeg... u beskonačnost.

Međutim, kako god mu prišli, pojam *beskonačnosti* nosi u sebi neodređenost, neiskazivost, time i nedostupnost, ali i mogućnost raznoraznih interpretacija ovakvog stanja. Uspostavljajući kasnije tek, misao o večnom približavanju, ispada da je ljudski Um zasnivajući onostrano, sam sebi postavio zamku iz koje se do danas nije izvukao u vidu pitanja: kako spojiti ono zamišljeno i stvarnost!

Da bi na neki način ublažio svoju nemoć u odnosu na božanstva, čovekova misao o onostranosti nužnim mahanizmom samoodbrane, delom i iz 'osvete' i otpora prema prevelikoj sili koja ga je pritiskala spolja, dopunjava i

širi svoju viziju beskonačnog i božanskog sveta pričom o silama koje nadilaze i sva božanstva i zamišljeni svet u kojem ona bivaju. Tako, bogovima vlada Ananke (**Ἀνάγκη**) i njene kćeri Moire, sile sudbine. Čovek je u ovim mitskim celinama prepoznao i silu slučajnosti Tihe (**Τύχη**), stvarajući sebi dodatni prostor za dah u skućenom prostoru neumoljivih mitskih likova. Postavivši bogove iznad bogova tj. Ananke i Tihe i zajedničku osnovu dva sveta, čovek postavlja granicu činjenja bogova ali i novu granicu svog delovanja. Iako je i sebe još više ograničio ovakvim misaonim konstrukcijama, ovo je, istovremeno značilo postavljanje još više dodirnih tačaka, njegovih s bogovima.

Sile sudbine i slučajnosti vladaju, znači, svim što postoji pa i bogovima, koji su sada i ovim silama i zajedničkom osnovom svega svedeni na polubogove. Na ovaj način sve ono što nije mogao da objasni, čovek predaje u ruke božanstvima, ograničivši im moć sudbinom i slučajnošću. *Sam* nametnuvši bogovima dve sile koje su jače i od njih, ukazao je na svoje mogućnosti da bude nepokoran ali i pokoran i mogućnost da sam misli i smišlja i stvara svoje konstrukcije... Bilo da se radi o čovekovim snovima, o njegovim željama, o težnjama, njegovoj nemoći, slabostima, neznanju... čovek gradi jedan paralelni svet, svet misli, nade i vere u nešto drugo i mogućnost eventualnog izbavljenja koje treba da bude stalna mogućnost izbora i, svakako, mogućnost čovekovog bivanja zauvek – besmrtnost.

Ne razrešivši, već samo proširivši pojam beskonačnosti, uz viziju postojanja sveta božanstava i besmrtnosti stvara se uporedo i spontano niz pojmova koji treba da odgovaraju pojmu besmrtnosti u opisivanju onog 'drugog' zamišljenog sveta kao: bezbrojnost, bezgraničnost, i sijaset drugih pojmova vezanih za *neodređeni*, čak i nepostojeći kvantitet, ali i onih pojmova koji su takođe vezani za nepostojeće u kvalitativnom smislu: nesaznatljivo, nevidljivo, onostrano, nesmisleno, apsolutno, besmrtno itd. koji nam takođe, kao i osnovni pojam *beskonačnog*, skoro ništa ne govore, i uvek se nalaze na samoj granici nerazumljivosti, ili upućuju na označeno u naznakama, predstavljajući se kao čovekove vizije njegovih nužnih potreba!

Pojam beskonačnog kao problem

Zameci ovakve čovekove umske delatnosti nalaze se u njegovom odnosu prema svetu u kome dela, a ideja i priča o *beskonačnom* traje već milenijumima. Pojam *beskonačnog* nam, zapravo, pravi najveće teškoće i u pogledu saznanja bitka koji leži u osnovi svega tj. bića! Beskonačnost u svim svojim oblicima, uvek se na neki način vezuje uz bitak, kao da bi ga mogao bliže objasniti, pri tom se sam ništa jasnije ne može odrediti nego li bitak! Svakako, pojam beskonačnosti nam predstavlja problem u procesu saznanja svih stvari oko nas i nas kao misaonih i delatnih bića u tom svetu,

Nauke su se takođe uhvatile u koštac s ovim problemom, s tim što su u pokušaju da ga reše, postavile matematičke formule koje su, jednom uvučene u same osnove nauka, nudile imaginarna, približna ili beskrajna matematička rešenja, relativizovale ovu temu još više. Pokušaje nalaženja rešenja putem

računanja pratimo još od drevnih mislioca, kada su nauke bile uključene u jedinstveni pogled na svet, a kasnije i u tzv. filosofiju. Još je, kažu, Anaksagora na zidovima atinske tamnice utiskivao geometrijske slike budućih iracionalnih brojeva u pokušaju da reši čuveni problem kvadrature kruga. Kasnije se pokazalo da je taj problem nerešiv, jer je nemoguće konstruisati kvadrat čija bi površina bila potpuno identična površini kruga, što praktično znači da površinu kruga nije moguće izračunati *tačno*, nego samo *približno* – ovde se ugnezdio i nekakav 'π' koji ima samo približnu beskonačnu vrednost iracionalnog broja, pa se već na ovom 'prostom' zadatku neodređeno i približno, neprecizno i neizrecivo, pa i moralno, izjednačavaju s *beskonačnošću*... gde nauka ispoljava i svoju moguću negativnu stranu, pokušavajući *silom* matematičkih formula koje ne dovode do rešenja, da dođe do rešenja tj. *da ubedi* a sve u nameri da objedini ovako mišljeni pojam beskonačnosti.

Svedoci smo da su ovakva *ubeđivanja*, a na osnovama tzv. *vizionarskog* pojma beskonačnosti, verni pratilac čoveka od njegovog nastanka na putu osmišljavanja sveta! Pojedinci grade svoj paralelni svet na ovim osnovama zamišljajući sebe u beskonačno neodređenoj budućnosti na osnovama beskonačno neodređene prošlosti.

Zajednica takođe, raširenih ruku preuzima greške u osnovi pojma beskonačnosti koju misli pojedinac i koja mu često ipak pomaže u osmišljavanju sveta. Međutim, beskonačno u mislima pojedinca i njegovom delanju nema onaj negativni predznak koji nosi vezan za zajednicu, koja nije svesna da je pojam beskonačnosti nastao čovekovim osmišljavanjem i da je primeren samo pojedincu. Zajednica, koristeći ovaj pojam u težnji da ga iscrpi sveobuhvatno, ne shvata da taj pojedinac, odnosno, njegov stvaralački duh jedini ima pravi ključ za njegovu tajnu. Pojedinac je, naime, svestan onog ***kao da*** beskonačnosti!

Zajednica pokušava da ga pretoči u golu realnost pokušavajući da svom činjenju pripiše *sveobuhvatnost beskonačnosti!* Međutim ovo je neodređeni ili u najmanju ruku nedorečeni pojam, koji zajednica silom nameće kao realnost radi svog opstanka i svoje vladavine nad prirodom i pojedincima koje posmatra samo kao svoje bročane elemente!

Samo pojedinac svojim stvaralaštvom daje beskonačnosti smisao! odnosno, ukida je svojim stvaralaštvom!

Da li sâmó mišljenje u svojoj suštini zametkuje ovakav problem?

Većan za bitak, pojam *beskonačnog* nuka nas da ga uvek mislimo kao nužnu odredbu bitka i kao nešto što postoji svuda oko nas s čime živimo u svakodnevnici, a samim svojim očiglednim pojavljivanjem treba da bude već svima jasan po sebi. Imamo i sledeću karakterističnu izjavu, doduše jednog pisca, koji izjavljuje 'da nije naučnik ali da *zna* da sve stvari počinju i završavaju se u beskonačnosti'. Svakako, romantični i obećavajući stav pesnika i romanopisca i umetnika uopšte, ali vrlo problematičan sa stanovišta filosofije, a nameće se upitanost: da li, bitak i njegov atribut, kao što je, na

primer, beskonačnost, mogu zamenjivati mesta u označavanju? Ali onda pristižu i: neodredljivost, ili neuhvatljivost, ili nedefinisanost itd. i još mnogi pojmovi koji u najboljem slučaju samo nagoveštavaju nešto...

Zapravo, pojam *beskonačnosti* nejasniji je pojam od samog pojma *bitka*, jer manifestacijâ bitka kao pojavljivanja smo *barem* svesni, čak ih možemo i percipirati, pokazivati ih, ukazivati na njih kao raznolikost svega pojavnog oko nas tj. bića, takođe im možemo nadevati imena kao konačnim bićima van nas, iako ništa od toga *nije jedina* tj. konačna pojavnost bitka. Međutim, manifestacijâ *beskonačnog* ne možemo biti svesni kao konačnih objekata van naše svesti a ni u okvirima svesti, mišljenja. Pojam beskonačnog nejasan je i besadržajan pa i neodrživ kako u oblasti filosofije tako i u naukama, s tim što nauke, radi svojih potreba ovaj pojam pokušavaju da ozvaniče kao suvisli i postojan pojam, dajući mu tautološke logičke odredbe, uplićući se postepeno u vrzino kolo haosa.

Uostalom, beskonačno je već ugrađeno i u osnovama formalne logike u njenim univerzalnim iskazima sa: 'Sve, svi, svaka, svaki...' itd. zamagljujući činjenicu da se beskonačno uvek pretvara u pojam koji nema sadržaja, što je itekako važno kada se razmatra *zajednica* sa svojim elementima, pojedincima, jedinicama i slično. Ako bi i postojalo – beskonačno se svakako skriva! U svakom govoru *beskonačno* nema svoju vrednost označavanja nečeg konkretnog, osim kao zgodan i ponekad izbavljajući transcendens koji samo u pesnički svojstvenom prekoračenju vrednovanja ima svoju poetski maglovitu, pa time ponekad tajanstvenu, nazovimo je romantičarsku i psihološki golicavu predstavu koja treba da pobudi maštu. S tim u vezi, Paskal, na primer, za sâmo vreme, koje povezuje s nužnim kretanjem kao osnovom za život, veli da vreme u potpunosti odgovara našoj prirodi, ne samo zato što na duge staze 'pobeđuje naša tugovanja/jade i lomove već i zato što ponovoljeni tok spira očajne posledice čamotinje koje ljudi trpe kada se osećaju zatureni u sadašnjosti'. Međutim, ovakvi pogledi za nauku ništa ne znače, s tim što bi filosofija ovo mogla da pojača, dajući ovim rečima jače i dublje značenje.

Vratimo se pojmu beskonačnosti, koji u filosofskom i naučnom izrazu predstavlja i pojam pribežišta za sve ono što u približavanju limesu preostaje, što je neobjašnjivo, ali se i skučava, sužavajući čovekove sposobnost. Time se upravo ono što treba objasniti, naime, ono što je neobjašnjivo, navodno objašnjava primenom neodređenog pojma beskonačnog, a ljudi su *beskonačnom* nadenuli čak i oznaku, u vidu zatvorene *konačne* uvrnute linije elipse!?

Da li beskonačno postoji konkretno, bilo kao naučni bilo filosofski pojam?

Čini se da kao konačna bića živimo u beskonačnom svetu prirode koja nas okružuje! Naime, svemu što je fizički van nas – nadenut je predznak *prostorne* i *vremenske* beskonačnosti.

Prostorno smo umetnuti između nevidljivog, neshvatljivo malog mikrokosmosa i neshvatljivo velikog kosmosa – većim delom nevidljivih

svetova neshvatljivo velikih i malih dimenzija, pa se već ovde, ako ne eksplicite, na prikriveni način pojavljuje pojam beskonačnosti, različitog obima. Nadenjujemo i iskazujemo pojmove a mislimo nešto drugo. Zapravo, oba ova prostorno *čovekovim prisustvom* odeljena sveta imaju specifično svoje, nesvhatljive aktivnosti, koje iako matematički *donekle* možemo izraziti, ne možemo ih u osnovi shvatiti. Ovde nam pojam beskonačnosti itekako dobro dođe da bi u čitavu *tajnu*, ipak udenuli nit navodnog smisla, pojmom koji ništa ne određuje.

Vremenski smo takođe određeni kao konačni u odnosu na navodnu, čulima nevidljivu, nemu, neopipljivu beskonačnost vremena, koja navodno teče iz prošlosti u budućnost. Za nas kao živa bića, a u pogledu našeg biološkog opstanka, pojam 'beskonačnosti' u odnosu na *budućnost* predstavlja i period od, na primer, samo 100 godina (za veliku većinu ljudi manje) ali, začudo, isto tako čak i neposredni trenutak budućnosti kao nešto još neostvareno, predstavlja neodređenost koju možemo vezato za beskonačnost, pa tako znači konačnost koja je ljudska sudbina a koju čovek stalno teži da prekorači, je upravo ono što predstavlja snažan impuls aktivnosti njegovoj. Na biološkom planu i *prošlost*, iako ostvarena tj. 'stvarna' sa svojom zaostavštinom, za nas ne postoji, što je ravno našoj predstavi beskonačnosti! Preostaje nam *sadašnjost* kao usamljena tačka u naizgled sukcesivnom kretanju u vidu kaleidoskopa, sa slikama koje smenjuju jedna drugu, nedodirujući se a dajući nam privid toka i jednosti a i sadašnjost, izjednačena s tačkom, takođe se pojavljuje kao nepostojeća... itd. itd.

Paradoksalno: čula nas znači upućuju na potrebu jedinstvenog, sveukupnog pogleda na stvarnost, ali svest razmišljanjem razbija takvu sliku, stavom da je ono što nam čula daju privid, ipak zahtevajući sveukupnost pogleda u neko drugo jedno, pa time i beg i izlaženje iz sveta koji nas okružuje. Ispada da je čovekova misaona suština lutanje u nekom drugom svetu. Kao da nam taj drugi svet može dati neku bolju poziciju za uvid u ono što nam nije razumljivo. Doduše, ovakav, sada već manir svesti, se uklapa u naš položaj u prostoru i lutanje u prostoru, izlaženje, koje nam kasnije treba da omogući nakon izlaženja, povratak i ulaženje, s tim što smo onda na samom početku razvoja mogućnosti saznanja tj. koristimo se elementarnom metodom saznanja!

Beskonačnost i ideja savršenstva

Beskonačnost se takođe vezuje i za ideju savršenstva i apsoluta ali i obrnuto, gde nema drugu funkciju nego da izrazi usmerena nadanja i težnje, udaljavajući nas istovremeno lažnim približavanjem od tih ciljeva. Neki mislioci i naučnici podupirali su ovakve težnje, drugi su izražavali svoju skepsu, treći ih odlučno negirali, a nije mali broj onih koji su pokušali da zaobiđu ovu temu, ne shvatajući njenu suštinu i značaj koje nedri, vrlo važnog uticaja *zajednice* koju ova emanira kako na prirodu, tako i na čitav celokupni misaoni i životni svet pojedinca.

Pogledom unazad na razvoj misli, čini se da je čovek u stalnom naporu da obuzda svoja nadanja i težnje, koji neodoljivo streme k tome da sebe postave za jedini pravi *sveobuhvatajući* cilj. Teolozi, na primer, kažu da je taj cilj nedostižan, pa nalaze razne stadijume nadole kako bi se postepeno tj. emanacijom ostvario kontakt s ovostranim. Metodološki, navodno, to 'postepeno' zasigurno treba da obezbedi dostizanje konkretnog cilja... Neki filosofi, na primer, Kant, kažu da treba postavljati ideale i k njima težiti ali istovremeno biti svestan da ih nikada nećemo dosegnuti.

Zagovornici slobode, takođe su prisutni ovde, pokušavajući da svoje nazore usklade s raznim drugim pojmovima kao što su pravda, demokratija, ljudska prava, ali i pojmovima kao što su uređena država, borba prava i dužnosti i mnogim drugim vrlo važnim pojmovima i složenicama, koji se odnose na čovekovu egzistenciju, čovekov život, njegovu *sveukupnu* delatnost.

Prostor i vreme, i pojam beskonačnosti

U pogledu sagledavanja problematike prostora i vremena, pojam *beskonačnosti* je pojam koji služi kao oslonac mnogim *pretpostavkama*, a zapravo ovaj pojam je, kao što rekoh, u potpunosti neodređen i stvara najveću moguću zabunu! jer pre svega govori o nedovršenim procesima, proizvodeći istovremeno raznorazne lažne uzbune za nadu brodolomnicima misli, a u pogledu navodno sigurnog približavanja cilju.

U takvoj misaono rastegnutoj beskonačnosti, neodređenosti i ponuđenoj navodnoj *sveukupnosti*, verovatno da je *umetnost* jedina oblast čovekove misaone i praktičke delatnosti koja još uvek u sebi nosi elemente čovekove određenosti tj. života. Naime, kao što stvaralac sam započinje svoje delo tako ga on sam i završava, što ne znači i okončava, ostavljajući ga kao jedini prostorno-vremenski proizvod za koji je umetnik i svi ostali, u potpunosti ubeđen da je plod isključivo njegove volje, iskušavajući sam svoju odgovornost za odluku o početku i odluke o kraju svoje delatnosti... a to je bitna razlika između stvaralaštva koja se odnose na zanatstvo, proizvodnju i umetničko delo. Pri tom, činjenje koje se odnosi na stvari onako kako se nalaze u prirodi kao još 'netaknute' od strane ljudske ruke je čisto korišćenje tj. iscrpljivanje elemenata prirodnih bogatstava tj. onoga što se sobom iz sebe stvara. Ovakvo korišćenje i trošenje prirode kao samostvaralačke i onoga što nam priroda nesebično i darodavno nudi moraće, kad-tad da poprimi etičku, pa i estetsku dimenziju, iako se čak i danas mnogima čini nezavisna od našeg opstanka. Ovde se pravi jednakost inverzijom jer: priroda možda i jeste nezavisna o čovekovog opstanka, ali ne i opstanak čoveka od prirode.

Kant nije uspeo na odgovarajući i zadovoljavajući način da poveže moralne maksime s njihovom primenom. Doduše, dao je sasvim prihvatljiv imperativ moralnog ponašanja, ali u užem kontekstu. Širi kontekst bi predstavljao upravo ono što je u prethodnom pasosu implicate rečeno: ne može nauka zarad svoje proklamovane objektivnosti da i dalje isključuje vrednosne sudove tj. estetske i, svakako ne, one etičke prirode. Više se ne

radi o delimičnoj eksploataciji prirodnih resursa koje čini društveno-ekonomski poredak, već njihovo prekomerno trošenje, iscrpljivanje i uništavanje, u čemu učestvuje čitava *zajednica* na globalnom planu. U tom trošenju i uništavanju prirode učestvuju sve zemlje, sve države i čitav naučni, tehnološki i tehnički potencijal današnjice. Znači, ne radi se više o ograničenoj eksploataciji prirode i ljudi radi proizvodnje i profita koji se ostvaruju, već se radi o prekomernom korišćenju i uništavanju prirode uopšte a dovodeći takvim činjenem u pitanje opstanak ljudi od strane zajednice. Više nije ni važno zašto a ni kakav je cilj ovome, već se mora ovakva direktna opasnost po Zemlju i ljude sagledati i svhatiti na nivou ubrzanog, razornog, neodgovornog i krajnje opasnog uništavanja sveta koji predstavlja jedino čovekovo stanište.

U tom smislu, kada se vrši spajanje pojma beskonačnosti i bilo čega s tim pojmom, udaljavamo se od konkretnog uvida, znači, stvarnost i život bivaju zamagljeni! Umetnik kao stvaralac je u mogućnosti tada ali samo u trenu da usredsredi svoj pogled ka horizontu i ima tu privilegiju da u trenu nasluti i oseti u sebi spoj opšteg i konkretnog – osećaj koji isijava. Takav tren, samo stvaraočima dostupan, jeste poticaj stvaraoču da nadalje svojom aktivnošću, iznova zauvek traži isto u strasnom ponavljanju. Zapravo, umetnik je uvek u naslućivanju, s obzirom da ono što traži ne nalazi, jer mu stalno izmiče ili se kao kakav duh nakratko pojavi, mutno ali obećavajuće. Slično filozofu umetnik pokušava da napravi svoj svet sličan misliočevom sistemu, kako bi ogromnošću naizgled obuhvatio ono što traži tj. ubacivao u svoje stvaralaštvo sve što bi on trebalo da iskaže kao ono što traži. Takvi stvaraoči imaju prepoznatljiv stil... oni drugi ga nemaju. I jedni i drugi lutaju i traže.

Pojam napretka-progres, pojam beskonačnog i nauka

U naukama se prirodno već vekovima gnezdi pojam *napretka*, nužnog napretka ili progres, i to paralelno s pojmom beskonačnog! Trenutno pojam ili ideja o napretku i to *nužnom* napretku usložnjavanjem je jedan od elementarnih pojmova i ciljeva nauka! Ništa novo! Kao jedan od 'jakih' dokaza za postojanje boga s početka srednjeg veka tzv. ontološki dokaz o postojanju boga bazirao se na primetnom sveobuhvatnom usložnjavanju, takoreći, stremljnu prirode ka najsloženijem, zatim kroz nameru tog najsloženijeg čime se ono pretvara u nešto živo što bi bio Bog, kao teleološki, znači misaoni, uzrok ili uzrok s kraja. Emanacijom... itd.

Uzrok s početka kao eficientnim uzrokom koji je proklamovao još Aristotel bi trebalo da bude onaj za malo pa materijalistički uzrok, tvorni uzrok, međuztim i on igra vanrednu ulogu u dinamici ono prvog. Daje impuls kretanju u 'opasnim' slučajevima kada bi Bog imao suviše stvarnu ulogu, čime bi se njegova tajanstvenost kreacije obesmisllila.

Nauke su 'vitalno' vezane za spomenute uzroke tako što koriste ove u svojim dokazivanjima u pogledu beskonačnosti, postavljajući još jedan temeljni pojam svoje navodne suštine – pojam progres, napretka... što se može dosta jednostavno rastumačiti na sledeći način: i opet se radi samo o *uverenju* iskopanom od pre mnogo vekova, verom u neograničene

(=beskonačne) mogućnosti saznanja čime bi one bile stub za neograničeno znanje, kojim bi čovek mogao da vlada nad čitavim svetom pa i ljudima u njemu sa svim atributima beskonačnosti: besmrtnost, bezbrojnost, čak i neopisivost kada je u pitanju dokaz toga, pa se i korisnost ovde ubacila kao suštinski pojam.... Ovim pitanjem, pitanjem progresa, stari filosofi se nisu bavili, barem ne u ovom vidu i za takav cilj.

Pojam, progresa je ovde ipak ključni pojam, jer na 'lak' način može 'svima' objasniti ono što se dešava u prirodi i mogućnosti uticaja čoveka na svet oko sebe. Progres kao dokaz i progres kao opravdanje. Ali progres samo kao beskonačna mogućnost i tautološko obrazloženje: progres kao beskončani ali i nedodirljivi cilj, izraženo još daleko u prošlosti buđenja filosofije u Zenonovim aporijama. Ta nedodirljivost poretna je kao što je naukama potrebna apsolutna a time i nedostižna brzina u prirodi!

Na taj način, nauke imaju u svojoj teorijskoj i praktičkoj primeni elemente teološkog dokaza boga, a filosofija je uvek, na ivici da ne padne u teologiju, baveći se onim što nije samo vidljivo već se može samo misliti, gde se stvara čitav novi svet kojii se premešta ka naizgled nevidljivom ili iracionalnom svetu.

Tako su mnogi *mislioci* u najširem značenju te reči, ubeđeni da se nalaze na osvetljenom putu ka suštinama stvari ali uvek razdvojeni suštinama stvari, i u nemogućnosti da vide suštinu stvari, jedno, celinu, smatrajući da je to pogrešan put ka nekekvom teizmu. Slično se dešava i sa naukama, ali u suprotnom smeru, koje takođe prirodno teže ka sveobuhvaćenju svega u jednoj teoriji, s tim što im se ne prebacuje niti sami sebi zameraju kada zađu bilo u teizam bilo u ateizam...

U neposredno gore zapisanom, nalazi se i rasvetljena Hegelova sintagma o 'lukavstvu uma'...

Stvaralaštvo kao izraz sverastućeg broja mogućnosti za ospoljavanjem, i ukidanje pojmova konačnog i beskonačnog

U svetlu stvaralaštva, prostor i vreme se pojavljuju s nešto izmenjenim odlikama...,

...**prostor**, na taj način da više nije nužno prostor koji se samo meri i brojčano određuje, kvantifikuje, čime oba, i *konačno* i *beskonačno* prestaju da imaju značenje. S naznakama razvoja svesti, takav prostor je *životni prostor* i prostor izraza svesti u stvaralaštvu, namenjen samo čoveku i percepiran samo od njega kao takav. Prostor poprima i takve osobine koje ukazuju na čovekove proizvode i rezultate njegove delatnosti, pa iako je isti taj prostor sve više izraz pojedinačnog stvaralaštva on istovremeno pripada i čovečanstvu, gde ga zajednica prihvata kao svoj prostor čime on postaje sve više udaljen od konkretnih ljudi, pojedinca... to je onaj *Lebenswelt* kao svet u kojem živi čovek...

...a u pogledu **vremena**, izgleda nam da budućnost i prošlost *imaju* večno trajanje, ali *nisu tu*, preskaču sadašnjost, a da sadašnjost, iako je samo tačka, doduše nema trajanje a postoji za nas, *tu je*. U svemu ovome,

sadašnjost kao da je i najsloženija za objašnjenje i predstavlja najveći problem, imajući u vidu da u njoj živimo i da nju treba posebno i zasebno ispitivati i istotakvu joj pažnju posvetiti! Zapravo, ni sadašnjost za nas ne postoji u smislu da se može odrediti. Izmiče nam u trenu! Ako je s početka XX veka ustanovljen pojam *Lebenswelt* kao čovekov svet, životni prostor, onda će on, ako mu postavimo još jedan svet, svet vremena, prevešćemo ga na nemački radi paralele, *die Lebenszeit*, tek u ovakvom okviru označiti puni životni prostor a životno vreme tj. *Lebenszeit* biti još jedna oznaka za sveukupnost tj. celovitost čovekovog prisustva kako u prostoru tako i vremenu.

Neverovatno je da je ovakav, nazvaću ga propust tj. *vreme kao Lebenszeit* mogao da se prikrije u novijoj filosofiji i bude izostavljen!

Jezik, takođe, ima bitni odnos prema beskonačnosti, jer prilikom izražavanja kada želimo da iskažemo glagol, radnju u osnovnom obliku izgovaramo ga u neodređenom obliku, zapravo koristimo *infinitiv* (infinitivum) glagola koji i po svom ozvaničenom nazivu označava beskonačnost - *infinitiv*! Znači, u pogledu gramatičke analize vremena sadašnjeg, na primer, već sâm jezik kod upotrebe glagola navodi nas na suprotnu upotrebu glagola u infinitivu (=beskonačno) za nešto što bi trebalo da bude sada – ni pre ni posle, već konačno! pa i najkraće, samo po sebi čak prolazno, a označava se pojmom beskonačnog! Ako stvari tako stoje, da je sam infinitiv značenja beskonačnog, onda se infinitiv proteže kroz sva vremena – unapred i unazad!

Pored kovanice *die Lebenszeit* – životno vreme, možemo uspostaviti jo jednu a to je *die Lebensumwelt*, *odnosno*, životna okolina, koja poprima sve značajnije mesto u čovekovom životnom prostoru, a odnosi se, naravno, na sve lošije ne-prirodne uslove u kojima čovek živi... nazvao sam ih ne-prirodne, jer ovde treba biti krajnje precizam: ako govorimo o prirodnim uslovima koji su sve nepovoljniji čak i pogubni po čoveka, direktno i izolovano namećemo prirodi krivicu za njenu i našu moguću propast. Krivca ćemo svakako lako naći i utvrditi čak i uzroke, ali ćemo verovatno na polju osveščivanja u pogledu zaštite okoline od nas samih, čekati do poslednjeg momenta... naime: mere koje bi trebalo sprovesti zadiru u naosetljiviji deo *sistema* svega što je sistem sagradio kao svoju zaštitu tj. nadgradnju...

Vreme prirode i čovekovo vreme?

Čovek ispoljava svoju 'nadmoć' nad vremenom prirode time što je u *mogućnosti* da stvara 'svoje' vreme, s početkom i krajem kakvima on želi da ovi imaju. Međutim, time on upada u iluziju i na pogrešnom je putu – zamišlja da je na dostižnom putu da bude Kreator i vremena i prostora uopšte, ipak, često s mučnim osećanjem da to nikada ne može biti.

Ova tvrdnja bi trebalo da pobije tvrđenja koja postoje da je '*ljudska moć iako se istorijski uvećava, istovremeno i ograničena... te da su štetni i razorni efekti daleko izražajni od stvaralačkih*'. Naime, kao prvo, drugi deo zaključka o ograničenosti ne može biti logički zaključak drugog dela o razornoj moći. Drugo, čoveku je data velika moć, ali istovremeno i vrlo slaba tehnika za

opstanak u samoj prirodi. Tehnička i tehnološka moć koju čovek poseduje ujedno iskazuje i veliku nemoć, jer on prvo mora da otrgne i na neki način uništi *trošenjem* ono što nalazi u prirodi da bi mu ono bilo dostupno i korisno, tako da ako bi preovladavala razorna moć, onda bi ona prožimala sve ljudske postupke, a vidimo da to jednostavno nije slučaj.

Da ponovim da emotivno možemo da izrazimo duboko nezadovoljstvo stanjem na polju zaštite čovekove okoline čime će i sama filosofija vrlo brzo morati ozbiljno da se pozabavi radi opstanka ljudskog roda. Znači pored Lebenswelt-i Lebenszeit-a koji smo gore zametnuli, umeće se još jedna važna sintagma a to je Lebensumwelt! Životna okolina! Ovde bi ljudski um i *njegova* moć trebalo da dođu do izražaja s početnim pitanjem: da li je čovek u biti impulsivni pa i racionalni samoubica ili ima u sebi dugoročne pozitivne misaone sposobnosti za svoj opstanak i, dakako, opstanak planete Zemlje?!

Korak unazad

Postavlja se onda i pitanje odakle čoveku, i samo čoveku, *mogućnost*, da kreira ali i iscrpljuje svoj prostor i svoje vreme, vraćajući se opet na pitanje, odakle pojam prostora i vremena? Nijedno živo biće nema tu *mogućnost*, osim neku vrstu sposobnosti 'obeležavanja i *označavanja* prostora u sebi i sebe u *prostoru*', uklapajući se time u svoj prirodni ambijent u borbi za svoj opstanak... Ovo o obeležavanju i označavanju odnosi se na prostor! U pogledu vremena, stvar je složenija! jer, iako po svojoj zavisnosti od njega spada u prirodu, a zatim u red živih bića, čovek se za razliku od nežive prirode izdvaja svojom svešću iz ove dve najopštije podele u okviru sveta u kojem živi.

Ako je pretpostavka da vreme *nije* isto što i prostor a povrh toga traži svest o sebi i to prevashodno praveći *oznake* na višem nivou, ne više 'obeležavanjem spolja' već na nivou *pamćenja*, pitanje je opet: kako je nastala *mogućnost* da čovek uopšte stvara svoj prostor i svoje vreme? Onda i pitanje: da li 'čovekov' prostor i vreme nastaju s pojavom čoveka ili je neka 'klica' ovoga već postojala pre pojave čoveka, a on je na nju samo naišao ili *samo* našao, prihvatio, iskoristio, razvio itd.?

Ako je čovek u svom prvobitnom stanju 'naišao' na prostor i vreme, znači da su oni kao *mogućnosti* postojali pre njegove pojave i da su se već na neki način zametali i postojali u prirodi! pa se pitanje širi na pitanje: kakav bi bio taj, nazovimo ga, primordijalni prostor i primordijalno vreme za čoveka?

Dolazimo do zaključka da su primordijalni prostor i vreme bili i ostali onaj prostor i ono vreme koji su bili vezani prevashodno za prirodu a da je s pojavom čoveka otpočeo proces stvaranja samo njegovog prostora i vremena tj. osmišljavanjem, osmišljenog prostora i vremena ali i sebe uporedo s prostorom i vremenom..

Ovde se nameće misao o tome da prostor i vreme ne mogu imati istu vrednost, ali i misao da jedno od njih više pripada čoveku a drugo više prirodi, znači: kao da prostor više pripada prirodi a kao da vreme više pripada čoveku – priroda nema svest o vremenu, jer vreme se otkriva čoveku i čovek otvara

vreme. Prostor je otkriven svim stvarima pa i čoveku. Prostor je tu, a čovek ga otkriva telom i čulima.

Međutim, ipak, se pojavljuju postojeći, primordijalni prostor i primordijalno vreme ili pra-postor i pra-vreme i *klica mogućeg* čovekovog prostora i vremena, pa se može zaključiti da je ta, nazovimo je klica, zametnuta u čoveku samo kao čovekova **mogućnost** da stvara, *mogućnost* da pođe dalje, da u evoluciji živog sveta ode korak dalje. Naime, ono što je evolucija kod nižih vrsta, čiji je cilj opstanak kroz bezbroj pokušaja i genetskog utiskivanja najpovoljnijih rezultata, kod čoveka je *mogućnost* koja mu je data upravo prethodnom evolucijom, da na kraju krajeva donosi odluke u pogledu svoje budućnosti, a time i svega onoga što ostaje za njim kao trag u prošlosti, s tim da je ovo evolucija u osvešćenom prostoru i vremenu. Pa i slobode! Tek na ovakav način, spajajući prostor i vreme čovek ima mogućnost da upoređujući jedinstvenu sliku prostora i vremena prošlosti živi u sadašnjosti za budućnost. U svakom drugom pogledu čovek nije obdaren mogućnošću za drugi vid evolucije i opstanka. Dalji tok evolucije s čovekom dobija sasvim drugi tok, gde čovek svojim specifičnim *mogućnostima* takođe učestvuje u teškoj borbi prilagođavanja, ali na drugi način!

Čovek je u nepovoljnijem položaju u pogledu opstanka u odnosu na bilo koje drugo živo biće, jer je gonjen da iz sebe *svesno* dô najbolje i najjače zarad opstanka, znači, ne po prirodi stvari, te da uz veliki trud ostane barem na istomi nivou u nekakvom nesvesnom vakuumu prostora i vremena. Još Anaksagora (4. vek pre naše ere) navodi u jednom od svojih fragmenata: '*Po snazi i brzini mi smo slabiji od životinja, ali zato mi koristimo naše iskustvo, naše pamćenje, našu mudrost i našu umešnost*' uz, zapravo, nevažnu digresiju da nije sigurno da li ovaj iskaz pripada njemu. Ako pripada, onda je Anaksagora prvi antropolog...

Ostatak koji nastaje stvaralaštvom – ostatak, kao i manjak za metafiziku su nedopustivi – stvaralaštvo poništava metafiziku

Da li je čovekov iskorak iz primordijalnog potaknut pre svega pokušajem 'prirodnog' bega od *nasleđa* koje za čoveka predstavlja ono primordijalno, ili je ovaj iskorak odgovor na poziv *mogućnosti*, koje ga zovu iz njegove osnove, iz dugo građene prošlosti za mogućnost neke druge budućnosti na horizontu? Na koji način je ova mogućnost aktivirana? Ako treba da ovakvu situaciju slikovito prikažemo, onda bi budućnost na horizontu, zapravo, mogla da predstavlja čoveka koji iz svog 'horizontalnog stanja', ali ne u smislu pozicije, što znači: iz jednodimenzionalnog prostora i samo-sadašnjosti, lagano *otpočinje* sa svojim uspravljanjem i percepcijom, pre svega *oslušujući* šumove prošlost i tek nazirući glas poziva budućnosti, upirući pogled ka horizontu tj. *svojoj* budućnosti!

Moramo uključiti i prostor i vreme koji se ovim aktom otkrivaju čoveku i ispred-njega-postavljaju, kao *prepreke*, a samo čovek je u stanju da ih percipira kao takve, a kasnije, i da bude njih svestan i na kraju da im daje smisao tj. prostornost i vremenost, u početku samo opstanka radi. Može se

reći da je odnos prostora i vremena prema svom otkrivanju *sličan* prirodnim zakonima prema svom otkrivanju, s tim što se ne radi o istoj stvari.

Tek kasnije, u procesu davanja smisla kako prostoru tako i vremenu dolazi na red mišljenje o bitku i biću tj. o njihovom odnosu, s tim što ni prostor ni vreme ne mogu biti ni bitak jer su, stapajući se postepeno s čovekom, konkretniji od bitka i bliži čoveku od bitka. U tom slučaju i prostor i vreme treba da budu ili u bitku, ili u biću, ili izvan njih, ili njihova veza, pa se mogu naći delimično u jednom i u drugom!

Ukoliko posmatramo prostor i vreme koji bi možda bili u bitku ili u biću, onda svakako da za to postoji osnov, ali je primetno da ovde postoji *ostatak*, koji se odnosi na čovekov prostor i čovekovo vreme, pa u ovom tvrđenju nešto nedostaje, negde je nestao jedan deo. Dalje, ukoliko su i prostor i vreme izvan bitka i bića, onda ničemu ne služe i onda se ipak gubi veza prošlost, sadašnjost i budućnost, koja nas, u tom slučaju kao živa bića *par excellence*, izbacuje iz vrtloga zbivanja – oduzima nam samo naše postojanje ili egzistenciju.

Ostaje nam da mislimo prostor i vreme kao vezu bitka i bića! s tim što je onda jaz koji zjapi između ova dva prevelik da bi se na bilo koji drugi način bitak i biće povezali, osim nužno stvaralaštvom i delatnošću. Neki vole da misle da ta veza dolazi od natprirodnih sila u šta uključuju i boga. Drugi pak, ostaju na tvrđenju o večnom podsticaju isprepletanošću onoga van nas, nesaznatljivog i našeg avanturističkog i znatiželjnog u nama – što je svakako malo reći. Znači, kako iz bitka tako i onog pojavnoga, s tim što beže u nepoznato tj. nesaznatljivu *stvar po sebi*...

Reč, i da li možda stvaralaštvo predstavlja, zapravo, ograničavanje nerazumljivosti pojma beskonačnosti?

Prema Kantu um se uzdiže iznad pojavnog, čulnog i konkretnog, težeći pri tom da ih transcendira. Ovakva interpretacija Kanta nije precizna, jer um upravo teži da se dokaže u konkretnom, ali ispada da i nehoteći transcendira pojavno jer sebe ne može naći u konkretnom. Međutim, time ništa ne postiže, osim što postavlja sebe iza pojave ostajući da lebdi u transcendenciji i nemoći da nađe sebi odgovarajući objekat! Nemoć u nalaženju sebi odgovarajućeg objekta koji zamišlja, čini njegove napore da se *postavi* u stvarnosti jalovim. Istovremeno, postavivši sebe iza, van čula, postavio je sebe ninačemu, odnosno, u *beskonačnosti* nesaznatljivosti. Niti je u vremenu, niti prostoru! Povratka mu nema jer se pretvorio u nešto drugo što ne može da potvrdi vezom s objektom... i opet stara priča o nemogućnosti povezivanja onoga zamišljenog sa stvarnošću. Jednom, davno uzletevši među bogove u beskončano, um se stalno vraća, kažnjen zbog odmetništva svog.

Međutim, u ovakvom viđenju stvari u pogledu uma i objekta... imamo snažni podsticaj za nastanak teorija o otuđenju, te možemo postaviti pitanje....

...Da li stvaramo kako bi sebi razjasnili ili ograničili beskonačnost? Možda i obrnuto: da bi dosegli beskonačnost? Tako tvrdimo za bitak da je

beskonačan ili neodrediv a, zapravo, ne znamo šta su ni bitak a ni beskonačnost?!

Bez spomenika istorijske materijalne kulture, a posebno pisane reči, bez reči uopšte, ne bi postojalo nijedno *stanje* vremena onoliko koliko postoji. Naravno, ovo se pre svega odnosi na prošlost, a što se budućnosti tiče ona počiva na temeljima prošlosti a u sadašnjosti je ideja, teorija i naslućivanje, ali i želja za prekoračenjem itd... koje nam se čine isto toliko dalekim i nepostojećim – ukoliko nisu vezani za stvaralaštvo.

Ovakav pogled nas ipak nakon dubljeg uvida u tri stanja vremena vraća na to da i prošlost i sadašnjost egzistiraju – prošlost na čvrstim materijalnim osnovama, sadašnjost kroz našu praktičku delanost a da budućnost nema istu materijalnu dimenziju egzistencije, ali nas itekako određuje u sadašnjosti i obrnuto, kao i vrednovanjem prošlosti u sadašnjosti za budućnost, Ono što je važno to je da su ova tri 'stanja vremena' civilizacijsko i kreativno dostignuće koje vrednuje čovečanstvo uopšte, za budućnost, a stiču se u nasleđenoj sadašnjosti kao teorija i praksa kroz individualno stvaralaštvo svakog pojedinca za budućnost.

Važno: s obzirom da je na ovaj način vreme najtešnje vezano za čovekovu egzistenciju, njegov unutrašnji i spoljašnji život, njegov misaoni i praktički svet, nije dobro određivati podelu vremena na delove ili nekakve dimenzije vremena, već na *stanja*, jer je vreme u takvim uslovima misaono i praktički *proživljeno*; misaono i praktički je delano na njemu, pa predstavlja i određeni doživljaj > *stanje*!

Znači, nalazimo se uvek već u konsekventnoj ali dubokoj protivrečnosti naše konačnosti kao i beskonačnosti svega oko nas. Međutim, već sama percepcija onoga van nas, često nas tera da kažemo da je to van nas konačno, što u svakom slučaju iz ovakvog novog ugla gledanja nije precizno. Zapravo, sve što se u ovako shvaćenom svetu dešava nema svoju uobičajenu protivrečnost, već predstavlja samo deo jedne sveobuhvatne harmonizovane celine.

U tom smislu individua održava svoju stvaralačku snagu u *neodređenoj mogućnosti* jer samo u toj apstraktnosti neodređenog može imati pravu slobodu da stvara i ispolji svoju kreativnost. Tako, čovek i jeste i nije u vremenu u kom misli da je nužno prisutan i ophrvan njime. Nije u vremenu u smislu da misli da je samo jedno vreme postojeće, vreme prirode. Jasta u pravom vremenu kada stvara. Jasta u *svom* vremenu svojom kreativnošću. Ne samo u vremenu koje mu se nameće. Čovek je na ovaj način duboko podvojen u odnosu na svet u kom živi, o kojem misli.

Međutim, s druge strane, priroda rađa i to konkretno, direktno, znači **ne posredno**, uvek isto i na isti način, s tim što ono što potiče od prirode uvek je u evoluciji tj. procesu izdvajanja od svojih najstarijih i najdubljih korena, usložnjavanjem i stvaranjem reda na nivou abiotičke tj. nežive prirode i borbom za opstanak na nivou živih bića, vraćajući se ipak, uvek 'majci prirodi', propadajući u nju da bi nanovo izniklo *direktno*.

To je verovatno ono za čim čovek većito žudi kada kaže da je vrhunac stvaralaštva, stvaralaštvo prirode – da se iskaže ne posredno, znači, slično

prirodi kako nam se čini, a kako se verovatno činilo i prvim filosofima; znači: slično prirodi koja niče iz svoje klice razvijajući se iz svog semena u zemaljski i blistavi kosmički čar – KOSMOS – jasno vidljiv u mraku, blistajući u svom prostoru i vremenu, kojih ne treba da bude svesna...

A čovek je, zapravo, od samog 'početka' u *stvaranju* svog novog prostora i vremena kao objektivnog i postojećeg: svešču, pamćenjem i praksom. Međutim, to novostvoreno vreme je dvojno, ono nije samo čovekovo vreme!

Kant i stvar po sebi, transcendentno i vraćanje na pitanje o beskonačnosti

Dalje, **Kant** u svom veličanstvenom ali neuspelom pokušaju da spoji ova dva kaže, da svi prirodni zakoni imaju svoju svrhovitost koju im čovek daje, uz mnogo truda i kvalitativnih uslova kreativnosti za promišljanje dubljih koraka za napredak naučnih istraživanja. Međutim, u naukama čovek je u potpunosti opsesivno nadahnut ali i pozitivno potaknut razvojnim putem prošlih istraživanja, što ga uz punu nužnost gura 'napred' u budućnost neodoljivom vizijom progresa. Inače, još je Aristotel podigao ustave *početka* i *kraja* svojom idejom o eficientnom i teleološkom uzroku – znači, uzrocima s početka i s kraja, inicijalnog i svrhovitog, što je kasnije itekako korišćeno u srednjevekovlju ograničavajući čoveka, istovremeno dajući pojmu božanstva beskončanu mogućnost delovanja i svevladanja izvan dešavanja. I danas ovakav stav predstavlja problem.

Međutim, ovde se staje! jer sve ostaje isto i nudi samo analogije i ponavljanja proizvodeći na kraju same ćorsokake, kad-tad. Može se reći da je čovekova kreativnost što se nauka tiče, *determinisana* u pogledu iniciranja nečeg, početnog, i to je za sada dovoljno da se kaže!

Rešenja koja nisu to

Kao što znamo, u naukama se ide na specijalizaciju tj. fragmentaciju pa time i nagomilavanje 'dokaza', što se svodi na njihovo udvajanje ili množenje. Ovo je prirodni proces imanentan naukama, koje i onda kada nisu u hodu k napretku, kada zastajkuju, nanovo proizvode nove i nove dokaze za jedno te isto, prikupljajući energiju za novi start! Međutim, dokazivanje u smislu nagomilavanja nikada nije dovoljno, tako da već i iz samog metoda ovakvog postupka dokazivanja proizlazi misao o izbavljajućoj *beskonačnosti!* pa se shodno tome kaže, imajući u vidu da je sve beskonačno, da ako postoji jedno osobeno ono nikada nije samo jedno, već može biti takvih istih beskonačno mnogo. Nedefinisanaost pojma *beskonačnosti* predstavlja, zapravo, najveću prepreku daljem rešavanju kako filozofskih tema tako i naučnih problema!

U Umskoj delatnosti to je vezanost pojma *beskonačnosti* za teme koje se tiču, na primer, ontološkog dokaza postojanja boga a na osnovu povezanosti i usložnjavanja prirodnih procesa, gde pojam beskonačnosti leži u osnovi, zatim, tvrđenja da su čovekove mogućnosti nesagledive ogručući ovaj

pojam s podesnijim pojmom *beskonačnosti*, s tim da se ni jedan od ova dva ne da definisati...; u naukama, samo da navedem, osnova Ajnštajnovе teorije relativiteta zasnovana je na apsolutnoj brzini svetlosti 'c', brzini koja se izjednačava s nedostižnom, recimo, beskonačnom brzinom jer ma koliko se približili ovom 'c' ono uvek ostaje uvek isto (znači, beskonačno) udaljena vrednost. Zapravo, nije dokazano da se išta u čitavoj prirodi kreće brzinom 'c', a za sada ona je barem po definiciji nedostižna.

A šta raditi s konkretnim rezultatima koji se pojavljuju na ovom polju, recimo, aktivnostima koja se dešavaju na nivou raspadanja atoma i ogromnim energijama koja se ovim putem proizvode... Kao što svet ulaže ogromne napore političke i druge prirode u borbi za ograničavanje proizvodnih kapaciteta izuma atomske energije i **ne uspeva** u tome, tako ni naučnici čitavog sveta ne uspevaju da ograniče i obuzdaju energiju koja se ovim putem proizvodi, osim primitivnim načinom strogo kontrolisanih ali malih i ograničenih količina goriva... Nećemo zalaziti u pitanje fisiono-fusionog procesa koji još uvek ostaje samo na nivou fantazije kao daleka fantazija naučnika.

Kada smo već kod ove fascinantne teorije, koja je u velikoj meri izmenila a naročito dopunila prethodna naučna shvatanja, postoji u našem jeziku jedna omaška u određivanju pojma 'relativno' i izjednačavanja ove reči s engleskom reči 'relative' koja zapravo u engleskom znači 'u odnosu na' (znači takođe i *rod* kao rodbina, a i *relativno* jednačeći se s istom srpskom reči u svakodnevnom govoru). U srpskom jeziku značenje realativnog je pre svega 'da je nešto relativno', što se u svakodnevnom govoru izvrće u dubiozno, 'može biti i ovako i onako' i *tsl*, znači i neodređeno, pa se pojmu neodređenosti i na ovaj način daje legitimitet kroz svakodnevni govor. Znači: trebalo je pre sto godina teoriju relativiteta prevesti s 'teorija odnosa' a ne relativiteta, relativnosti itd. jer onaj ko nije upoznat s pravim specifičnim značenjem ove reči u sklopu Ajnštanove teorije, biće zaveden, pa ćemo čak u običnom govoru naći: 'da je sve relativno, kako to Ajnštajn kaže' tj. da može biti i ovako i onako... Tek u značenju pojma *relativno* kao *odnosa*, 'teorija relativiteta' znači: teorija odnosa, pa zatim, teorija složenih odnosa, zatim, teorija različitosti u pogledu proticanja vremena pri različitim brzinama. Na kraju, dolazimo, i do toga da engleska reč 'relative' može značiti u našem svakodnevnom značenju nešto 'neodređeno', i 'ovakvo i onakvo' itd, naravno ovo je na lestvici mogućih značenja, recimo, najniži oblik. Znači teorija relativiteta kaže da je proticanje vremena relativno čak i zavisno od odnosa brzine onoga koji meri proticanje vremena! time i različito iz ugla posmatračâ koji se kreću različitim brzinama – vreme, znači, brže ili sporije kretanje u okviru dva zasebna ili više zasebnih referentnih sistema uslovljava brže ili sporije proticanje vremena... s tim što se pre svega radi o 'odnosu jednog prema drugom'.

Stvaralaštvo, prostor i vreme

Kada je reč o kreaciji, prebacujemo se na onaj prostor i vreme koji stoje kao šira ali labavija veza bitka i bića. Tek, treba reći sledeće u vezi

stvaralaštva filosofije: za razliku od nauka osnovne teme filosofije tiču se egzistencije, pitanja postojanja – ljudske delatnosti, čovekovih verovanja, istraživanja a tu je i večito ljudsko i filofsko pitanje ZAŠTO, koje iznova vraća na fundament! Zatim, pitanje SMISLA! i pitanja vezana za sve moguće isprepletane odnose čoveka sa svetom! Međutim, i filosofija ima svoje ćorsokake i svoje stranputice koji ne vode nikud!

Filosofeme tj. osnovna filofska pitanja čovek je posle duge najave postavio još pre više od dve hiljade godina – i danas se bavi istima – misli ih, ne nalazeći i večne odgovore na ista. Zapravo, čovek filosofirajući započinje jedan nedeterministički ciklus, autentični, autonomni. Ova autentičnost prolazi kroz diskurs koji čovek vodi s drugim ljudima van sebe i u sebi. U sebi on je nem ali i najglasniji u svom zahtevu za savršenstvom. Slično se dešava s umetničkim stvaralaštvom a iz istih razloga i filosof nepokolebljivo *stvara* svet koji je za njega smislen, a kao i kod umetnika to stvaranje uvek je pokušaj stvaranja savršenog spoja spontaniteta kreacije i misli.

Naime, u ovom procesu čovek se oseća nedeterminisanim, slobodnim, ali ipak u nečemu opštem što prerasta u filosofiju. Determinizam je tu upravo u slobodi i onoliko jak koliko i sloboda, ali u vidu determinizma budućnosti, ka nečem, u stalnom pokušaju da se otrgne determinizmu onoga iza. Znači, momenat stvaralaštva je početak, zapravo prapočetak, zbog koga se stvaralac oseća bogom, jer on, u svojoj skromnoj kreaciji života, **sam** započinje neki kraći ili duži, obimniji ili uži proces, znači u vremenu i prostoru, i ON, *stvaralac* (kao i Kreator) kaže kada je kraj... Čovek se *umeće* svojom delatnošću između prirode (kao boga) i sebe, u pokušaju da sudbinu koja obuhvata sve, pa i bogove, poništi. U tom pokušaju čovek dobar deo sudbine uspeva da poništi, ali poništava time i sebe i prirodu, smanjujući obim slučajnosti za sebe i nužnosti imanentnu prirodu!

Stvaralac

Široko polje stvaralaštva otvara se tek s mišljenjem o bitku i biću u prostoru i vremenu koje se sve više širi, što se dublje zalazi u problem odnosa bitak – biće! Takva delatnost zapravo je izraz težnje k savršenstvu i odraz osećanja da se učestvuje u nečem veličanstvenom, što samo sebe nudi da bude otkriveno, a daje *mogućnost* da se to, ako je naišlo na pravi odgovor, izvede iz stanja nuđenja bez konkretne materijalne koristi, znači, ukoliko to pojedinac ostvari bez namere! Ovde namera, pre svih uobičajenih određenja znači: u svakom pogledu *nenasilno*, gde čak i sama namera, odnosno, svrhovitost može često predstavljati 'nasilnički akt'.

Čovek-stvaralac *kao da* upravlja kreacijom, ipak svestan da ona dolazi iz nečeg iza, kao neobjašnjivi neposredni zov *ispred* u sprezi s mogućnošću, kao pojedinačni poziv daru iz nas samih i da je ona u tom smislu nešto nad čim nemamo potpunu kontrolu, već ovde prevladava spontanitet... prodiremo u drugi vid *neuslovljenog delanja tj. slobode*.

Za ovakvu vrstu mogućnosti delanja naš jezik ima izvanrednu reč – *poziv*, koju ovde treba koristiti, jer je nemoguće na drugi način objasniti ono

skriveno što se dešava prilikom stvaranja, bez uzajamnog otvaranja, pozivanja, stručnosti, približavanja. U svakodnevnom govoru *poziv* je ono što nosimo, ono za šta smo sposobni u delanju i ono što jesmo u delatnosti a formalno uvek ide uz prisvojnu zamenicu kao *moj poziv, njegov, njen, naš dar* itd. s tim što bi poziv trebalo da obuhvati najšire isprepletanu masu svih mogućih uticaja; filozofski gledano kao ono pozivajuće, pozvano itd.... to i to nas poziva da delamo onako kako u sebi nalazimo da treba, pozivajući se i na naše mogućnosti, a time i na osobenosti pojedinca koji je i po svom pozivu pozvan za određenu misaonu ili praktičku delatnost! a trebalo bi da se i poziv (u smislu stručnosti a time i mogućnosti čovekove za nešto) odabira prema pozivu, znači prema afinitetima i viziji pojedinca.

Međutim, iako je u prostoru i vremenu stvaralaštvo vanvremensko, ono je, zapravo, **vremensko** u neodređenom pojmu *mogućnosti* vremena, pa kao takvo ima svoju egzistenciju, ali ne za nas. Za nas, ono se iskazuje kao sloboda tek kroz pojam slobode kraja, znači teoriju vremena za sva vremena, za *beskonačnost*. I stalno treperenje između onog ispred i onog iza, ideje i prapočetka stvaralaštva i u-hodu-nalaženja **pravih** rešenja koja bi na kraju trebalo da se zaokruže u jedinstvenu celinu objavom nenamerne ili nenasilne konsekventnog uvida u redosled u uzajamnom susretanju... u vidu treperenja i iskakanja daleko unapred i daleko unazad, u preispitivanju onog unazad i opreza u odnosu na ono unapred...

Ipak, vraćajući se duboko na nekakve prapočetke, *mogućnost* kreacije u početnom nadahnuću kao i u svojoj nerazvijenoj formi davanja *smisla* prostoru i vremenu, nema svoje jasno utemeljenje u prošlom ili budućem i nije svesna čak ni momenta sadašnjosti, pa kao takva ne pripada vremenu, nije 'U' vremenu, pa nije ni proizašla 'IZ'..., nije u samoj inicijaciji konkretni *nastavak* bilo čega..., time *nije ni čisto prirodna pojava* – ona je najviši i apsolutni odskok, kao otrgnuće **od**..., skok **iz čisto prirodnih zakonitosti** i na taj način sama sebe određuje kao kreaciju.

Stvaralaštvo čovekovo kao podsećanje na stvaranje u prirodi

Vratimo se na čas na Platonove *ideje*, koje kao paradigme stvari plutaju duhovnim, besmrtnim i svesavršenim prostranstvom onostranog sveta pre našeg rođenja, koje posmatramo kao nekakve duhove (prvobitno značenje: ideja = fantom)... prisećajući ih se kasnije u toku našeg života, zapravo, najčešće nesvesno i ne znajući za to: svojim stvaralaštvom tragamo za tim idealnim formama gonjeni neobjašnjivom silom... Međutim, Platonove paradigme tj. idealne forme, ideje, nemaju nikakvog smisla jer Platon je poricao, nazovimo to: autentično stvaralaštvo, za koje je govorio da je ono uvek samo jedna kopija i to uvek samo neuspela kopija... Čemu onda paradigme?! Umetnost je, kaže Platon, *samo kopija paradigmi!* Čovek nikada ne može u svom delanju dostići ni približnu saglasnost s idealnim oblicima. Tako nam govori Platon, negirajući time i prirodu i još mnogo što-šta! Sve zbog *nasilnički* konsekventnog zaključivanja, što ipak nije mogao da obezbedi

u najvažnijem delu svoje filosofije! Ovde se pitamo da li je prevod tj. interpretacija Platonovih spisa adekvatna?

U nastupu nadahnuća možemo reći da je stvaralaštvo čovekovo isto tako podsećanje na stvaralaštvo prirode iz koje je čovek ponikao, s tim što nije proces, već je mnogo više od toga... *ljudska kreacija*. Ako nije proces, a zatrpano je čovekovim delanjem, mora biti *stanje*, a stanje jeste onakvo kakvo je, sušti odraz sebe, bez ostataka ili primesa koje bi mu bile odredbene, odnosno, ukazivale bliže na to stanje tj. bile takve da se mogu razumeti. Tako, objasniti određeno delo je unapred osuđeno na zastranjivanje ili promašaj! u istoj meri kao i predvideti sveukupna kulturološka kretanja u budućnosti! Ili: možemo li, na primer, u početnoj fazi nečijeg stvaralaštva (u zametku) tvrditi da će neka delatnost pojedinca sigurno dati taj i taj rezultat, bilo kakav? Možemo li predvideti tzv. genija ili uzvišenu ili promašenu dušu, ili velikog pisca, slikara, stvaraoca, nečiji karakter, nečiji život itd. itd.?

Pažnja! Ovde se gnezdi mehanicizam, odnosno, uzročno posledični niz, direktnih atributa, odlika, veza, prekida; postoji samo JEDNO, celina u paradoksu vanprostornog i vanvremenskog zbivanja koje se ne da povezati razumskim delanjem. Sve je u naslućivanju. Zašto?

Stvaralaštvo ili čovekova kreacija je samo ljudski fenomen. Apsolutni ljudski fenomen – nedostižni ljudski fenomen. Stvaralaštvo je više od prirode. *Ono je kreacija i uvek kreacija samo pojedinca*. Istovremeno, međutim, nosi u sebi i svoj usud opštosti, kao ljudski fenomen, koji pripada svim pojedincima. Stvaralaštvo je više od prirode jer pokušava da objasni prirodu prirode! Ukoliko se radi o kreaciji *više ljudi*, što zagovornici apsolutne otuđenosti pokušavaju da kažu, onda nije i ne može biti homogena u smislu sveobuhvatne konsekventnosti tj. onda gubi svoju originalnost koju joj daje samo pojedinac konkretno, *samo svojim* ličnim uvidom i smislom za sagledavanje redosleda događanja, a za stvaraoca ona je tuđa u svojoj 'eklektičnosti', nalik pabirčenju, prostom i nepovezanom zbiru. Znači li to da skup više stvaralačkih dela koja bi bila rezultat pojedinaca, ne bi mogao nikada da zadovolji definiciju homogene sredine? Svakodnevno smo očevici, na primer, arhitektonske iskačuce pojedinačne prirode čovekovog stvaralaštva, koje nam ne daje jedinstvene i smislene celine. Ovo je sve više i više slučaj u pogledu urbanih sredina gde se razvoj istih odigrava ogromnom brzinom, vođen praktičkim potrebama korisnosti. Ovde se takođe, pored mnogih drugih stvari, ne razmišlja o pronicljivosti i osudi narednih generacija koje će možda i s pravom rušiti sve što se zasnivalo samo na brzini i na trenutnim potrebama...

Pri tom, naše pogled na prošla stvaralaštva čovečanstva je sasvim drugačije! nego što će biti pogled ljudi budućnosti k nama. Naime, ono što je verovatno trebalo da se vrati prirodi, vraćeno je u tvar jer joj nije dodato nešto za večnost, da bi bilo večno!

Upravo je ovo kamen spoticanja raznih teorija o čovekovom otuđenju – naime, ne može čovekova kreativnost nositi u sebi otuđenje ili otuđenost. Naprotiv, samo ono što nije kreativno i što se pogrešno smatra kreativnim, stvaralačkim delanjem, u sebi nosi otuđenje! Prema ovome što je rečeno

ispada da su postojali određeni periodi ljudskog stvaralaštva koji su bili više a neki manje plod njegove otuđenosti!

Znači, kreacija se ponaša kao priroda, ali i 'prirodnije' od prirode – ona sledi 'svoju' jedinstvenu *individualnu* zakonitost, koja nosi u sebi unutrašnju logiku univerzalnog u čoveku. *Kant* je ovde ne misleći na stvaralaštvo, pa ni slobodu, misleći čak u suprotnom smeru, ali bivajući ipak na istom putu, bio 'u pravu' sa svojom definicijom jedne od njegovih maksima gde naši moralni postupci treba da se upoređuju s *univerzalnim* obimom prirodnih zakona u svojoj opštosti'... ali na ova vrata ćemo samo zakucati. Ne smemo sada da ih otvorimo jer bi to nadaleko proširilo ovaj spis, a možda samo pravdanja radi.

Kao što samo možemo osetiti ili naslutiti drugog čoveka, tako isto možemo samo naslutiti njegove kreativne *mogućnosti* ili na njih samo uz puni pozor ukazati, u pokušaju da njegovu viziju dokučimo, a da li je možemo objasniti ostaje na iluziji, i ne samo to, već ceo odnos prema kreaciji zadire u beznađe apsolutnog nerazumevanja svega što se tiče kreacije. A to je zaista previše za suvislost!

Ovde treba predahnuti, zatim udahnuti duboko, pa dobro razmisliti i onda krenuti dalje!

Prostor i vreme kao nesamostalne suštine?

Znači, u svetu u kome ljudi žive ni prostor ni vreme ne postoje kao samostalne suštine, nezavisno od ljudi. Ne u svetu u kome ljudi 'samo' žive, već u zamišljenom svetu, idealnom svetu u kom čovek živi ali i stvara. Međutim, šta je s onim drugim prostorom i vremenom – vremenom prirode. Vremenom koje postoji van našeg uticaja, gde svesti o sebi nema – nema samosvesti? O tome kasnije jer izgleda da postoji i treće vreme, vreme *zajednice*... među-vreme koje bi možda moglo da objasni *mogućnost* povezivanja vremena van nas i vremena u nama, dva vremena, jedno koje protiče i drugo koje je uvek tu **u nama** i **sa nama**. Vreme koje gradi iz nas!

Da li postoji i vreme zajednice?

Razmišljanjem o vremenu *zajednice* lako uviđamo da je ono surogat i da ima dva elementa u osnovi. Naime, kao neka nezasita alava sila zajednica crpi i *koristi*, kako vreme prirode tako i vreme individuuma, pojedinaca, napajajući se s oba izvora i to: s izvora **prirode** čistom energijom za održavanje tehnološkog napretka i svoje posebnosti izražene u opštoj svemoći i vladavini nad prirodom, a moralno ispoljavajući krajnji cinizam i uz to pripadajući egoizam jer ovde se radi o vladavini nad samostvaralačkim prirodnim resursima radi vladavine nad tom istom prirodom! gde je priroda tehnološkom i tehničkom silom okrenuta protiv sebe same!!

Drugi izvor napajanja predstavljaju **ljudi** kao elementi i stvaralački individuumi, pojedinci, takođe s cijem održanja i zaštite vladavine *zajednice* ali nad pojedincima, tim istim ljudima koji zajednicu napajaju svojim individualnim stvaralaštvom, istovremeno još više jačajući vladavinu zajednice nad

prirodom. Opet cinizam na delu! I jedna i druga vladavina, protiv prirode i protiv ljudi, kao i svaki cinizam košta i ljude i prirodu opstanka! Znači, šema je slična: priroda protiv prirode i ljudi protiv prirode, i obrnuto, u korist *zajednice*. *Protiv* a ne nad, jer u krajnjoj liniji obe vladavine znače uništenje kako prirode tako i ljudi. Ne treba spominjati da smo upravo mi danas, ljudi koji živimo neverovatno iskrivljenu stvarnost, svedoci približavanja uništenja!

Znači: zajednica kao nekakva izdvojena sila, plagijatorski duhovna u odnosu na prirodu i u odnosu na čoveka, usmerava svoju silu i moć, crpeći ih iz prirode i jedinki kao svojih elemenata, protiv svojih konstituenata tj. protiv prirodnih resursa i pojedinaca u procesu totalnog iscrpljivanja kako prirode tako i pojedinaca, pretvarajući pri tom prirodu u beživotnu potrošenu i uništenu površ. Što se pojedinaca tiče, cilj je takođe korišćenje, iscrpljivanje i u bezumnom hodu uništenje. Međutim, ovde se uništenje pretvara u trajni proces **ka** uništenju, ka kraju svake jedinke pojedinačno. Ovaj proces može dugo da traje. Opet se susrećemo sa starom boljkom kontemplacije: umnožavanjem elemenata onoga na šta je kontemplacija usmerena... pa se opet čini da se radi o nesvesnom cilju, o naslućenom kraju, kraju koji je tu pred nama, ali o našoj prividnoj nemoći da se tu na individualnom planu tj. za pojedinca, ne od strane pojedinca, bilo šta uradi.

Vratimo li se na viši stepen opštosti vidimo da svest o budućnosti i prošlosti, pa i sadašnjosti kao 'mestu' njihovog navodnog dodira ali i razlaza, ne znači ništa i zamagljuje pravu suštinu prostora i vremena kao kreativnog prostora i delanja pojedinca, a percepcija prostora i vremena u sukcesiji zbivanja je samo *logički* vid njene percepcije ali nije i ne može biti jedini vid suštine kreacije delatnošću – čime se ni odgovarajućim sledom suština ne da objasniti.

Dolazimo do zaključka da su kako prostor tako i vreme omogućeni čoveku kroz praksu, s tim što izgleda kao da u začetku čovek ostvaruje svoje praktičko delovanje, koje se može nazvati stvaralačkim, isključivo autonomno. I to *Niizčega!* Ex nihilo! Prema ovakvom gledištu, početka nema, ne postoji kao jasni i opipljivi prvobitni podstrek, pa ostaje svrha koja se ispljuje u *zajednici*, koja postoji navodno radi pojedinca kome je ovakvo stanovište usađeno kao nužno, neizbežno, čak i kao suvisla svrha njegovog postojanja!

Ovakav zaključak u pogledu *ex nihilo* nagoni na pomisao da je čovek svojim delanjem u *početku* bio bliži bogu nego ikada! Svakako bliži bogu u smislu kreatora, dok nije spoznao svoje mogućnosti, dok nije sam osvetlio prostor i vreme oko sebe!

Da li je tako? Kako ćemo nazvati prve korake čovekove 'proizvodnje': da li proizvodnjom ili stvaralaštvom? U kojoj vremenskoj i prostornoj tački se proizvodnja i stvaralaštvo račvaju u skoro nepomirljive suprotnosti, ako se sloboda vezuje više za stvaralaštvo, a nesloboda više za proizvodnju? Ukoliko pogledamo na prve '*iz-ume*', oni to stvarno nisu! Oni su doduše neverovatni skokoviti naleti iz prirodnog stanja i predstavljaju praktičke znake zapamćenog ponašanja u prilagođavanju, pre svega u korišćenju predmeta nađenih neposredno u prirodi, sve dok to korišćenje nije postala navika navikom, potreba i svesna namera: odeća od kože, korišćenje prirodnih zaklona, vatra

groma, kameni predmeti, kosti kao toljage, ubodni predmeti, kao sečiva, i razni predmeti koji su mogli skoro bez obrade da pomognu kao oruđa i oružja.

Zanimljivo je da je u nekakvom prapočetku čovek više bio okrenut oruđu kao oružju tj. kao zaštitnom dodatku svrhe oruđa. Danas imamo još jasniju sliku ovakvog odnosa, ali svesno zamagljenog sistema obuke. Na primer, posrednom obukom za uništavanje ljudi i vežbanje u brzini postizanja ovog cilja. Zapravo, buđenje ljudskih instikata. Ono što filmovi 'nižeg ranga' treba da izazovu kao 'razumni osvetnički' poriv koji deluje kao nekakva sloboda za individuu u strogim društvenim okvirima, imamo kao potpuno ogoljeno oputstvo i obuku za nemilosrdnim ubijanjem bezbroj ljudi u bezbroj ponavljajućih sekvenci u igricama koje su preplavile svet. Čak i najbezazlenije igrice gde se naizgled radi o građenju nekakvih životnih uslova, kao krajnji cilj imaju ipak *osvajajnja* kao merilo uspešnosti itd. itd.

Ne zna se tačno, ali nasumično korišćenje '*prirodnih nalazišta uz put* ili *uzgredno*' moglo je trajati i nekoliko miliona godina. Kako smo bliži razmatranju epoha bližim nama, čovek upoznaje *mogućnost* za poboljšanje efikasnosti nađenih predmeta tj. pravljenje poboljšanih verzija oruđa i oružja koja mu služe kao alati i u napadu i odbrani. Zatim veliki prodor u zanate, kao što je grnčarija, brušenje tvrdih materijala... koji po nekima predstavlja tzv. proizvode neolitske *revolucije!*?

Dugo vremena i sam razvitak svesti se odvija uporedo s ovakvom antropološkom osnovom razvitka čovekovih stvaralačkih *mogućnosti*...

Prvobitna u-metanja i počeci umetnosti

Dolazimo do onoga što nas u ovom delu spisa, zapravo, najviše interesuje a to su načini **u-metanja** simbola, 'nepotrebnih', 'nesvrhovitih' **umetnina**, umetaka ili *dodataka* na već postojeće ili prethodno rukom obrađene predmete, oslikavanja pećina, ukrašavanja predmeta predmetima – umetanje kao **u-metnost i obrnuto**... Neobrazložena su tvrđenja da u 'toku više-manje prvih milion godina svoje evolucije ljudi kao tek 'začeta', tek potencijalno misaona bića izgleda da nisu stvorili nikakva umetnička dela... *a razlog za to je, kako se kaže, da nije bilo ni potrebe za njom' ciljajući na čistu praktičnu potrebu u smislu pribavljanja nečega za nešto*. Tvrdi se još ponešto što nije vredno ni da se spomene...

Međutim, svaka ljudska delatnost, znači i mišljenje, kao i svako čovekovo praktičko delanje, pa i umetnost, stvara 'višak', samo po sebi. Tako ni umetnost, nije nastala, kako to nekima izgleda, iz praktičke potrebe, već kao najkarakterističnija odlika ljudskog delanja uopšte – uvek svesno-nesvesnog besciljnog stvaranja *viška*, nastalog kao rezultat svake ljudske delatnosti.

Tako se može zaključiti da već od samog početaka 'ništa' predstavlja prostor, ali prostor kao čistinu, ili čistinu kao svuda prisutnu i ponuđenu čoveku za delanje. Ponuđeni prostor kao 'ništa' nije čoveku tek tako ponuđen – čovek je sam sebi otvorio taj prostor, pa ga ne možemo kako neki (Sartre, na

primer) smatraju, nazvati nedostatkom, već naprotiv, viškom. A sve ukazuje na to da čovek nikako sebe ne vidi kao nedostatak...

Prema svedočenju onih koji su videli pećine pradávnno nastanjene praistorijskim življem Sove-Pon-D'Ark, Gratte des Pigeons, Kafzah, Skal, Dipkluf, Hole Fels, Gajzenklesterle, Hostenstajn-Stadel, Fogelherd, Grot du Ren, El Kastiljo, Tito Bustiljo, Altamira, opisima svojim govore pre svega o bujnoj i neverovatnoj maštovitosti ljudi koji su živeli u tim zaklonima. Kad se uđe u ove pećine i sagledaju svi ostaci crteža, otisaka ili konstrukcija uklopljenih u već postojeće prirodne 'postavke' u vidu izbočina, krivina i sl. na zidovima i tavanicama, verovatno da se poneko od ovih srećnika namah podseti na Platonovu alegoriju *Pećina* i njene titraje svetlosti i potrebu za izlaskom na sunčevu svetlost, kao izmaštanu stvarnost! Takođe, podsetimo se ovde Hajdegerovih osnova pojave bitka kao onoga što se skriva i istotako kao da ima potrebu da se otkriva i ne samo to, već se otkriva čoveku, ili je čovek otkriva u uzajamnom približavanju i sveopštem diskursu s praistorijskim bićima. Ono što je najvažnije, bili su to sami počeci *u-metanja* stvaralačkog izlaganja i to je jedino što, iako kao i sve ostalo iz tako davnih vremena ne razumemo do kraja, svakako osećamo! Kao što ne čujemo zvon vasiona, ali osećamo njen šum u grandioznom pokretu. Osećamo naslućujući, slušajući eho titraja grandioznog početka čovekovog rađanja, slično osluškivanju zvuka Velikog praska od pre petnaest milijardi godina, koji naučnici beleže na svojim instrumentima...

Ovakav zaključak nas odvodi u drugom pravcu tj. u pravcu najveće moguće opštosti koja se odnosi na čovekovo celokupno stvaralaštvo namećući pitanje 'zašto' i 'kako' niizčega... Ovo 'niizčega' predstavlja veliki problem za nosioce polutanskih ili kukavički nedorečenih filozofskih, religioznih i naučnih misli... jer *uzroka* navodno mora biti, da li dirigovanog tj. usmerenog odozgo ili metafizički odozdo! Ako bi tvrdili da je imalo svoju svrhu, onda možemo tvrditi i da je teleodirigovano, što bi isključivalo čoveka kao stvaraoca. Zapravo, najjednostavniji odgovor, a koji potvrđuje čovekovu suštinsku stvaralačku moć, jeste da je **u-metanje** višak. Ovde, smatram da je jasno da *umetnost u svom prvobitnom obliku u-metanja nije mogla nastati iz kakve potrebe čiji bi rezultat bio realizovan imajući u vidu nekakav cilj ili svrhu.*

Kasnijom pojavom *proizvodnje*, odnosno, većim brojem ponavljanja umetanja postaju stvar svakojakih zajednica, okupljanja, ali postaju istovremeno i individualnija u smislu *moćnosti* i *potrebe za 'biti individualnim'*! odvajajući se, znači, u dva nivoa: za zajednicu i u pravcu individue!

Prema tome, prvobitno *individualno* stvaralaštvo pretvara se kasnije u 'proizvod' *zajednice* nalazeći sebe milenijumima kasnije na ogoljenim stranputicama s izgubljenom suštinom negde usput i tek tada sa *svesnim* zahtevom za *pravim* individualnim stvaralaštvom – naime, sve skućeniji prostor i sve manje vremena za individualno stvaralaštvo stvara snažnu potrebu da se stvaralaštvo iskaže u većem obimu i intenzivnije. Postavlja se pitanje šta je **pravo** stvaralaštvo, pa barem trenutno, s obzirom da nema odgovora, *pravo individualno stvaralaštvo* predstavlja samo formalnu negaciju

onoga što nije pravo?! s tim što su ovakvi stavovi prava poslastica za one koji o ovakvim pitanjima donose odluke takozvane znanstvene magove!

Međutim, ovo je pitanje današnjice a kopati milenijumima kasnije po prošlosti pretpostavlja svakojake prepreke i naslage, koje su u međuvremenu u potpunosti zamaglile prvobitnu nameru ili nenameru, pa su učinile svoje u tom smislu da niti je tako 'fosilizovan' predmet a niti prvobitna zamisao ono što su oba bili! Kako izaći na kraj s ovakvom pretpostavkom i na koji način rešiti ovaj problem? Čini se kao da su zagovornici apsolutnog otuđenja delimično u pravu. Za sada!

Još gore: ispada da je čovek zakasnio...

Nauke i načini vrednovanja

Nauke ne prihvataju ovaj način vrednovanja prostora i vremena koji se najuopštenije može nazvati civilizacijskim ili kulturološkim ili, najbolje, praktičkim, na kraju: potencijalno kreativnim... Nauci ovaj način *vrednovanja* nije ni potreban: ne bi niti znala šta bi s njim, jer ona ipak ima jedan način, a on je potaknut potrebama *merenja*, kvantifikovanjem. Znači, za brojčanim izrazom svega, jer se može dokazati samo ono što se brojčano može izraziti i formulama rešiti. Nauka ne zna šta da radi s umetnošću (u-metanjem i nekakvim viškovima) i u pravu je kada posmatra umetnost kao nešto nesvrshodno, suvišno, a nazvali smo ga viškom. Međutim, upravo nauka, kada posmatra umetnost kao nesvrshodnu, posmatra je u njenoj suštinskoj odredbi – kao nesvrhovitu, što se često ne događa ni umetnicima! Takođe, iako nije potaknuta na umetničko vrednovanje, nauka je itekako doprinela napretku različitih tehnika u umetničkom stvaralaštvu (jezički: stvarnost > stvarati > stvarati stvarnost!!), da bi se ova uvek iznova u-metanjem odmetala i bivala sve udaljenija...

Ali, kako to da je umetnost sa svoje strane mogla da koristi dostignuća nauka, pa čak i da ih značajno dopunjava i upućuje nauke na nova otkrića u nekim oblastima: perspektivi, svetlosti, odnosu boja, odnosu tonova, kod izgradnje instrumenata i rekvizita, muzičke harmonije i slično a ova u svojoj nadmoći nikako da se zapita, barem iz radoznalosti: šta to umetnici rade? osim da pravilno (čitaj: zdravorazumski) označavaju delatnost umetnika nesvrshodnom i zastane na tome!

Međutim, zamislimo stav nauke, s obzirom na njene metode i logiku, kod posmatranja umetnika koji već milenijumima stvaraju po njima 'ista' i suvišna dela oprobavajući se u slikanju cveća, pejzaža, likova itd. koji na kraju jednim potezom prevazilaze svoja dela slikajući različitim načinima. Za nauke to je salto mortale! Zaista skok u bezdno! Isto tako, ne možemo zamisliti naučnika koji će se kao pojedinac drznuti i reći, javno ili u sebi: sve što je bilo bilo je, ili, nije ni bilo, idem ili idemo novim putem – treba zaboraviti sve prethodno – sve što je do sada rađeno, treba raditi na potpuno novi način! To bi za nauku značilo otvaranje pandorine kutije: otvaranje novog prostora i novog vremena i put u kaos neizvesnosti!

Dve stvari možemo zaključiti: ubog je posao. Na primer, slikara, koji se uporno bez temelja kreće u okvirima svog stvaralaštva, odbacujući pred platnom sve prethodno znanje krećući se prema neizvesnosti i u nepoznato ka novom a time opet svestan odgovornosti i vrlo moguće propasti u koji ga može odvesti neizvesnost uvek novog početka; ali je isto tako ubog posao i naučnika koji stalno mora da se dokazuje i iznalazi nove i nove dokaze za svoje teorije, najčešće se potčinjavajući kvantifikacijama i u potpunosti prethodnom znanju kao pred nekim autoritetom. A zašto ne reći: pred vrlo važnim autoritetom države i njenih institucija i fondova kroz koje se istraživanja usmeravaju. Ipak, kraći je put naučnika do priznanja i na samom početku jasniji nego što je umetnikov, odnosno, iza naučnika mogu da stoje razni interesi, autoriteti, iza umetnika samo njegovo delo tj. sam umetnik... i strepnja pred neizvesnošću, jer umetnik *ne sme* ni da pokuša da u svakom momentu prilikom stvaranja bude svestan svih uticaja na predmet njegovog stvaralaštva.

Nauka – prostornost; vreme – kreativnost

Progres je sve što nauka priznaje, a tu spadaju prividno povezani sukcesija, uzročno-posledični odnosi, koji naizgled opravdavaju spiralu progresa mehanicističkim odnosom nizova i ovu spiralu nasilno rastežu u pokušaju da je isprave, da bi se, kao na monitoru vitalnih funkcija, pojavila beživotna linija, na koju je onda lakše primeniti formule i koja je pogodnija za primenu logičkih analiza... znači, sve radi *analize* iste, ali i kao čista apstrakcija mogućnosti za nekakvim naoko predvidivim ali retko, uglavnom slučajno pogođenim budućim vremenom sa strogo postavljenom prošlošću i mrtvom sadašnjošću. A sve u cilju potiranja navodno ljudske greške i njegovog ometanja istraživanja kod neprikosnovene naučne objektivnosti.

Naučnik: 'Dajte mi precizno kretanje jednog atoma i izvešću vam čitavu budućnost'. Ispada da se nauka bavi 'većim' apstrakcijama od filosofije. Logika koja je osnova nauka ne dozvoljava odstupanja u svojoj oblasti. Logika pripada ipak 'samo' razumu, koji u svom žongliranju vršlja u neverovatno komplikovanom mehanizmu kategorija, sam ga uspostavivši i ne može da iskoči iz logički kauzalnog prostorno-vremenskog odnosa u samu suštinu vremena u njenom jedinstvu prošlog, sadašnjeg i budućeg.

Neiskakanjem iz ovih, čovek ne može da uđe u razmatranje svoje suštine, a ta suština je u kreaciji koja **stvara** prostor i vreme, pa su ovi u tom smislu i bitno povezani s kreativnošću i obrnuto!!!

Druga mišljenja o prostoru i vremenu

Odnos prostora i vremena i čovekovog odnosa prema njima zametnuto se još od samog početka čovekovog bitisanja, ali kao filosofski problem vrlo dugo je misaonog i praktičkog delanja tj. pripreme proteklo do njegove pojave, pigotovo filosofskog pitanja o vremenu.

Parmenid je, na primer, isključio vreme kao nepostojeće, jer ako postoji onda biće nije večno, izjednačivši time bezvremeno s večnim ali i beskonačnim. Međutim, sve ili biće ili kako ga on naziva *eon* je za njega istovremeno i konačno. Naime, sve je predstavljeno kao sfera, znači kao konačno tj. sfera koja je istovremeno i beskonačna jer nema ni početka ni kraja po svojoj površini na zamišljenoj liniji putanje oko same sebe...

S njim i njegovom Elejskom školom počelo se s ozbiljnim razmišljanjem o vremenu: od izgnanstva vremena, preko Kanta i Huserla koji govori o unutrašnjoj svesti o vremenu gurajući ovu zamisao u 'dubinu' do jedne tačke u kojoj se vreme uživa, iz koje nastaje kako sama svest tako i svest o vremenu i prostoru. Ipak, takva polazna TAČKA nije moguća i na ovaj način ne mogu se objasniti misao ni o vremenu ni prostoru. Jer, ako smo tek na polazištu onda kao polazište ne treba uzimati ni vreme, ni prostor, već čoveka kao stvaraoca a u prvom redu njegovu **mogućnost** davanja smisla svemu, pa i prostoru i vremenu i sebi samom u njima.

Danas, nakon više od sto godina od sličnog Huserlovog stava, kao da smo stigli u suprotnom smeru do 'vrha' poentilističkog saznanja gde opet moramo ovo stanje uporediti s nestankom i provlačenjem svega kroz jednu tačku. Naime, kao da se dešava nekakva implozija koja podseća na nestanak zvezda, jer nema više 'zvezdanih' misli o bitku iz koga sve što percipiramo i znamo nastaje, već navire misao o ništa tj. misao o brisanom prostoru u kojem se čovek i sve njegove delatnosti danas nalaze, a koji mu ipak omogućavaju stvaralaštvo. *Tako se nalazimo u čudnoj situaciji da sve što stvaramo nema nadmoć bitka, ali nije ni biće. Međutim, prikazuje nam se kao da je biće koje izvire iz bitka ali isposredovano čovekovom stvaralačkom delatnošću! Međutim, ovo nas uvlači u najveći mogući apsurd, jer to znači da ono iz čega čovek stvara nije više bitak a nije ni biće! Šta je onda?*

Čini se kao da čovek stvara potpuno novi svet? A to znači da se ovde više ne radi o čistom, bitku i s time se još i možemo pomiriti. Međutim, radi se o tome da je u dvostrukoj komunikaciji čoveka s bitkom tj. komunikaciji sa samim sobom i bitkom proizašlo nešto novo što više ne možemo zvati jednostavno: bićem!

Kao da čovek misleći bitak i stvarajući ga u toku, nije dovoljno duboko zašao u suštinu bitka!

Ovo se u krajnjoj liniji poklapa s tim da bitak govori kroz čoveka. Bitak nema drugog načina do ovakve *objave* svog prisustva! Pri tom čovek mu svojim stvaralačkim duhom i delanjem ne vraća ništa, jer nije od bitka ništa drugo ni dobio do *mogućnost* da kreira i poziva, osmišljavajući ga stvaralački...

Ništa, kao nasledena mogućnost?

Znači li to da je Ništa nekakav otvoreni, brisani prostor zapravo ista ona *mogućnost* koja se pojavljuje u čoveku kao nasleđe evolucije, koja ga je vinula iznad svih bića i kao živo biće, kao jedino živo biće koje *misli* sebe i svet oko sebe? Da li je Ništa preostatak čovekove opšte misaone kreacije, koju je čovek svojim nastankom tj. pojavljivanjem uspeo da stvori i da u tome Ništa

autentično dela, u pokušaju da osmisli svet oko sebe i sebe samog? Ali, čemu? Da li ga (to Ništa) barem um može 'videti', 'opipati' ako može da nas ubedi da takvo nešto kao Ništa uopšte postoji? Um je *prepoznao* zakone prirode!?

Prošlost, sadašnjost i budućnost se u biću prepliću takvom neshvatljivom brzinom, zapravo u momentu, da imamo potrebu da ih rastavimo kako bi, zgrabivši ih tako rastavljene, na tren izneli na videlo. Da bi ih posmatrali i stekli uvid u njih. *Prostor* nam, takođe, ne daje krajnji odgovor, već nas, naprotiv, dovodi do saznanja njegove neodređenosti, iako nam se 'samo čini' da je barem on činjenica koja se neposredno i prirodno percipira. Ovakvi zaključci ipak nas ne smeju odvesti u drugu krajnost negiranja čulnog... uz svest o tome da je čulno zapravo stupanj naivnosti saznanja!

I ovde nas neodređenost nuka da radimo čudne stvari! Kako rekoh napred, prvo se brzina – koju nužno vezujemo za vreme mereći i vreme i brzinu nevremenskim merama a povrh toga, znači, definišemo je delom nečim što ne znamo šta je tj. vremenom; i prostor, čiji je svaki deo drugačiji, pa se brzina u različitim prostorima različito manifestuje – proglašava za neko ograničeno *c* (300.000 km/sec), a onda se kaže da je upravo ta brzina koja pripada svetlosti apsolutna, nedostižna, znači neograničena tj. dajemo joj odliku nečeg ipak, imaginarnog, što bi trebalo da znači beskonačno nedostižnog, nesaznatljivog.

Pitanje je obrnuto sada: šta bi nauka radila kada to ne bi bilo unapred postavljeno na taj način? A šta filosofija da radi s ovom premisom privida, koja je u svojoj osnovi neodređena? Mislioci se bore u pokušaju da daju opšte, univerzalne stavove zalažući ličnu, estetsku i moralnu tapiju odgovornost u svoje dokaze. Naučnici kao da su oslobođeni odgovornosti i nalaze opravdanje u korisnosti svojih izuma. Kraći je put a i sigurniji naučnika do priznanja, nego umetnika. Nekada je bilo obrnuto!

Vasiona tj. sve ono što je nama poznato, širi se, ali u čemu – u ništa. Ako je ovo tačno, onda imamo dva ništa, jedno kao prirodni ambijent prirode i ono drugo ništa kao proizvod mišljenja tj. uma kao jedan prostorno-vremenski izazov i *moгуćnost*, kao čistinu, brisani prostor, gde čovek svojim samostvaranjem i širenjem, delanjem, 'dodirom' svojim, pretvara to ništa u biće. Ali, ako mi već ZNAMO za to ništa koje se samostvaranjem vasiona pretvara u biće, ono ima barem jednu odrebu: prostronu, znači već je nešto! Možemo li probijanjem rukom ruba vasiona u 'ništa' stvoriti biće, proširiti ga? Da li je granica bića i nebića oštra, jasna, tanka? Da li je ono u stvari granica znanja i neznanja? Da li se tu na granici ničega i nečega stvara svet neobjašnjivim procesima kao što se na tanano istkanom rubu nežive prirode i ništa stvorio život? Da li je Mikelandelo svojim naslikanim kažiprstima, Adamovog i Njegovog, u Sikstinskoj kapeli, prstima koji jedva da se dodiruju, naslutio i uhvatio takvo stvaranje praočiju? i da li je takav prodor u ništa ipak osnov za nešto, nešto što se odvija i u prirodi prirodno i kroz ljudsku delatnost stvaralački?

To ništa bi se uvek otvaralo čoveku 'avanturisti' i ujedno uvek je bilo uz čoveka i zajedno s čovekom prisutno kroz milenijume; prostor prerasta

postepeno u biće, a uporedo s razvojem svesti gradi se i pojam prostornosti. Da li to znači da je biće znanje? A vreme? Nebiće je ono što još nismo saznali tj. ne znamo – znači, u pogledu vremena i stvaralaštva, biće je prošlost a nebiće budućnost koju ne znamo, koju tek naslućujemo?

Možda bi to bilo najpribližnije objašnjenje, kad ne bi bilo onih koji sumnjaju! Dobro je da postoje!

Da obrnemo stvar – da damo biću atribut nesaznatljivosti i dalje sve što poimamo pod ništa! Da li to bitno menja naše filozofsko stanovište? Šta je uopšte filozofija?

Ontologija – filozofija

Ontologiji, dakle *pitanju bitka*, u početku sam prišao imajući u vidu glavni put onako kako me je taj put vodio i upućivao. To je put kojim, ako se krećete ne osvrćući se i stalno gledajući napred, nema stranputica. Međutim u tom slučaju uvek se susrećete s istim problemima, istim temama. Verovatno je dobra osnova za dosadu i blaziranost? Treba uložiti ogroman napor da bi se s takvog ustaljenog pravca pogled barem na trenutke skrenuo. Kasnije uvideh da se taj put mora preći. Da li ćemo odmah otpočeti sa stalnim osvrtnjem i nanovo se vraćati istim, i posmatrati iznova, ili to tek na kraju uraditi nakon pređenog puta, mislim da je lična stvar mislioca. Ali, vraćanje je nužni preduslov kojim je obezbeđen proboj u nešto novo! Jer, kao što sam napred napomenuo, prošlost ne prolazi zauvek, ona je uvek tu s nama i gle čuda, uvek nova! Koliko god se puta vraćali na nju!

Ovakav postupak nas upućuje na Sizifa i Orfeja, mitove koji nam govore i o tome da saznanje predstavlja nužnu ali i tegobnu stvar, skoro smrtno ozbiljnu! Opasnu! Govori nam i o trenutku uvida, koji nas kasnije opseća i zauvek mami. Može preći u opsesiju! Govori i o stalnom povratku i usudu koji nas tera da i pored opasnosti gledamo unazad. Gledanje unazad znači i stalno skoro-ponišćavanje onoga što jesmo i to u korenu. I Biblija nam pripoveda nešto slično preko priče o Adamu i Evi i razloga njihovog izgnanstva, ali nam daje i uputstvo za lagodni život u neznanju, govoreći o 'ničima i njihovom nebeskom carstvu'.

Sam hod po ovakvim oštrim ivicama litica koje zjape, jeste doduše preduslov, ali ne i ono što samo po sebi omogućava nekakva nova gledišta. Vraćanjem mi vodimo uvek **novi dijalog** u hodu unazad postepeno poništavajući osnove prethodnog znanja, što bi se pri nekoj teškoj interpretaciji moglo nazvati i skoro-samoubistvom.

Ipak, tek ovakvim dijalogom obezbeđuje se povratak koji znači i novu viziju celokupnog i sveobuhvatnog pogleda na ono što je predmet našeg razmatranja. Samo na način dijaloga koji se ostvaruje povratkom obezbeđen je preduslov za novi pogled. *Prihvatajući dijalog* kao ono što smo svesno ili nesvesno tražili kako bi pošli svojim putem, na najboljem smo putu da tek načinimo prve korake ka shvatanju suštine stvari. Ujedno i nas samih!

Izgleda da je uglavnom svako ponekad na tom putu, s tim što ga neki prekidaju pre nego što nađu sebe ili pre nego što uopšte otpočnu s dijalogom

ili usred dijaloga, ili iz raznoraznih razloga ne nailaze na dijalog. Možda ne čuju Orfejevu zanosnu pesmu koja pleni i nemaju početne osnove za ovakav hod. Ove osnove se mogu nazvati strpljenje, upornost i, naravno, hrabrost...

Slično se dešava s umetnicima koji ne mogu naći druge teme do iscediti još ponešto iz onoga što vide oko sebe obuhvatajući dahom svojim sâmo svoje delo u iskrenom i direktnom pokušaju da unesu deo sebe, saradujući sa strpljenjem, upornošću i hrabrošću. Međutim ovako shvaćeno delanje kao da predstavlja stalno preganjanje i borbu s nekakvim nevidljivim silama koje se pojavljuju kao prepreke na putu...

Determinizam stvaralaštva?!

Ipak, *čini se* da dela koja svakodnevno stvaramo i ne znajući da smo stvaraoci, kako god da delamo i kakav god svet da stvaramo, imaju svoj neumoljivi uzročno-posledični redosled, makar nam se činilo da svojim stvaralačkim činom ostvarujemo punu slobodu stvaranja i izbora, i makoliko nam se činilo da ta sloboda čina i početaka naših dela nastaje na autonomni način, možemo reći da je najprivlačnija (neću reći najpribližnija, najadekvatnija...) ona teorija prema kojoj jedno umetničko delo nastaje, na primer, kao vid čovekove stalne čulne, umske i praktičke aktivnosti, tvrdeći da imamo neograničenu slobodu u izboru teme ali smo od početka ostvarenja ideje koja treba da ospolji temu, zapravo, vezani za neumoljivo determinisani redosled ka cilju... gde bi i najmanje iskakanje iz 'naslućenog' redosleda u stvaranju značilo razbijanje *celovitosti* celine... ovakva, s moje strane interpretirana definicija, trebalo bi da odrazi spoj mišljenja i prakse ali i krajnji proizvod ovih?!

Međutim, manjkavost ovakvog stava u pogledu na stvaralaštvo je u sledećem: ako postoji determinizam u samom stvaralaštvu, onda isti determinizam ili barem veliki deo istog, nalazi svoj produžetak i na stanje posle samog tog čina, jer potrebuje sklad onog što prethodi činu stvaralaštva i samog stvaralaštva, a stvaralaštvo se ne završava samo u jednom činu ostvarenja. A, postoji i predigra stvaralaštva i kontinuitet: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti! u celini čina.

Ontologija kao promišljanje **bitka** iz koga sve nastaje i koji je u svakom živom biću i onom biću koje *nije*, ipak nas neminovno upućuje na biće a time i na nauke ali i na rascepanost koja nam ne dozvoljava da sagledamo stvarnost u svojoj *celokupnosti* i *jedinstvu* vodeći nas stalno ka nedovršenim misaonim operacijama, ćorsokacima, iz kojih se stalno rađaju nova i nova *pitanja*, pitanja koja su u velikom broju i jedino što nas nanovo utemeljava u nadi i uverenju da smo na pravom putu ontološkog. Vidimo, ako ne *gledamo*, da je to možda samo opsena!

Polazeći od ovakvih stavova ontologija *KAO DA je* čvrsto ispoljena u biću koje ispunjava svet u kom živimo; biće koje smo mi sami; gde? TU, ali ne samo kao svako biće već kao TUBITAK bitka, samosvesno biće i skriveni bitak, gde nas istraživačko tera k tome da bitak bude predmet našeg konkretnog istraživanja, pri čemu smo upućeni isključivo na ono prostorno

konkretno biće i ne da nam da se iskobeljamo iz jednog zatvorenog kruga uz veliku laž da ćemo bitak kao biće *tu*-naći.

Ako smo dovoljno dugo bili na ovom putu, a ovo 'dugo' ne mora uvek biti vremenska odredba, na kraju nam jedini prozor i dah svežine pruža *moгуćnost da sami započnemo neko delo*, svojim stvaralaštvom, *koje će značiti nekakvu uvek novu ontologiju* ali samo za nas, naš put, naše vreme, naše sunce, naš horizont, u nadi da ćemo ipak zaobilaznim putem ili prevarom, čak i slučajnošću, naći ili stvoriti deo bitka čime bi se ispoljio taj bitak, u nečem ipak konkretnom van nas, te *da ćemo moći da ga gledamo ospoljenog i shvatimo ga, s obzirom da je to naš sopstveni opredmećeni duh ili dah*.

Interesantno bi bilo ovim pravcem ispitati nagon za ospoljenjem teskobnog življenja prvobitnih ljudskih bića koja još nemaju u svesti razvijene pojmove bića i bitka! Teskoba ovde nema negativni predznak i ne treba joj ga pridodavati, jer nema svoju vrednost. Ima, međutim, svoju *skupnu*, makar i početnu osetilnu vrednost ali još ne i misaonu, s obzirom da nije dijalogom doprla do svesti. Tu bi mogli biti koreni nastanka **u-metanja** tj. **u-metnosti** – znači, nagon zahvatanja u sebe i predmetno ospoljenje zahvaćenog, ali ne i svesno, ne intencionalno, bez svesti o koristi koja tek treba da nastane milenijumima kasnije, ne-posredno...

Udvajanje kao nemoć prožimanja, i vreme – Platon, Dekart, Kant

Što se tiče **udvajanja** na šta treba sada da se vratimo, ona provejavaju kroz čitavo čovekovo misaono bavljenje onostranim čovekom kao smrtnim ili besmrtnim bićem, pitanjem postojanja boga i kosmološkim pitanjima tj. pitanjima nastanka i razvoja kosmosa i na kraju pitanjima psihologije čoveka.

Udvajanja su započela s prvim filosofima jonske škole i tzv. prirodnjacima, fizičarima kako ih zvali a i danas u stručnoj literaturi nazivaju, koji su ukazivali na postojanje *celine* ali i na dijalektiku celine prema posebnom, gde u zametku celina nije predstavljala bročanu sabranost tj. kvantifikovanu veličinu, već je bila i kvalitativno određena, kao celina – nekad voda, nekad vazduh, nekad duša, nekad vatra ili nešto neodređeno kao apejron, a pridavane su joj i ljudske osobine... Međutim, s obzirom da ovo nije i najprecizniji opis ovog stanja, kasnije ću se vratiti na ovo pitanje!

Udvajanja i senčenja stvarnosti nastaju otprilike s Platonom, pa se tako u pogledu besmrtnosti duše, dokazi o besmrtnosti duše nahode kod Sokrata u Platonovom dijalogu FEDON. Karakteristično je da Sokrat u Fedonu polemíše s dva pitagorejca Simijom i Kebetom. Kebet i Simija zbore i izgleda da se zdušno zalažu za jedno stanovište prema kome duša nije besmrtna, nego je ona samo harmonija telesnih delova. Duša je nešto slično liri: kad nema žica na liri, onda nema ni muzike; kad nema određenih telesnih delova, onda nema ni duše, odnosno, života, pri čemu se u analizama odličnih poznavaoaca ove oblasti kaže da je do Sokrata tj. do Platona, besmrtnost duše samo podrazumevana u obredima i ponašanjima orfičara, a nigde nije razvijana kao filofska teorija.

U svojoj misaonoj aktivnosti čovek stalno postavlja nekakvog 'posrednika' između sebe i onoga na šta je saznanje upućeno, a taj posrednik je najčešće i prepreka koja ga odbija od onoga na šta je saznanje upravljeno, pa kao da je u svojim pokušajima da shvati suštinu, sve dalje od suštine onoga što istražuje. Ovo se dalje odražava, kao što je gore rečeno, na proces saznanja udvajanjem u što većim i širim krajnostima analitike. Sve ovo nam zatamljava pravu suštinu stvari. Tako kroz istoriju imamo, zapravo, naslage znanja koje se talože jedne na druge, potiskujući pravu suštinu stvari. Ovo je samo donekle tačno! jer ne možemo zanemariti činjenicu da znanje vodi ka 'otkrivanju' celovite suštine, pri čemu, doduše, ne treba zanemariti ni činjenicu da ono može da odvuče u pogrešnom pravcu.

Šta da se radi?

Opet se spoplicemo, sada o skriveni pojam *beskonačnog* vezan za udvajanje!

Pojašnjenja radi, ako nije u potpunosti kroz gore napisane reči jasno rečeno: ovaj prošireni deo teksta koji bi trebalo da se odnosi na *vreme* nije slučajno tu – mnogi smatraju, ne sasvim bez razloga, da su neke karakteristike vremena glavni, čak i jedini krivac za udvajanja ili ono što nazivaju otuđenjem! kod stvaralaštva koje pretpostavlja kako sam ga gore nazvao **u-metanje!** a koje se manifestuje kao **u-dvajanje** ili beskonačno **raz-dvajanje...**

Udvajanje otpočinje, zapravo, milenijumima ranije, ali 'zvanično', kao što je rečeno, sa Sokratom i njegovim definicijama koje su prilikom istraživanja pojmova uvek zahtevale dodatna obuhvaćenja, što znači da su zahtevale nove definicije. Ovo je bio osnov, a Platon je svojim *idejama* (prvobitno značenje idea – fantom) konačno i zauvek postavio model udvajanja, na šta je već Aristotel svojim logički dobro istreniranim umom, koji je i utemeljio nauku logike, ukazao na večno udvajanje koje teži da uspostavi vezu ali *ne uspeva*, postavivši zauvek problem tzv. 'trećeg čoveka' tj. u-metnutog, srednjeg pojma. Inače, Platon je vrlo duboko i predskazujuće, naslutio budući problem (kao što ga je i Aristotel genijalnom analizom konkretizovao): problem umnožavanja, kopiranja, kreativnosti, umetnosti, odnosno, čovekovih praktičkih aktivnosti, koje svojom posebnošću i individualnošću 'kvare' paradigmaticnost idealnih i čistih oblika, pojmova, odnosno, ideja.

Možda se i može zaključiti da je Platon smatrao da reč stvara stvar, pa se isto to može kasnije primeniti i na Hegela itd. te da je od Platona pokrenuta kategorizacija i utoravanje fenomena u te okvire. Međutim, predaleko se ide ukoliko se zaključuje da ovakva praksa dovodi do toga da ovim otpočinje i odvajanje govora od sveta tj. reči od stvari. Ovde se radi o mešanju proširenog značenja kreativnog, izraza kome je svojstveno i preterivanje i stalne želje čovekove za direktnim tj. neposrednim, jasnim određenjem, uvidom... a može se čak reći da ovakvo rastezanje značenja do neprepoznavanja ima i svoju pozitivnu stranu što se ispoljava kroz stalno

treperenje – napred-nazad ili pulsiranje u okviru, nazovimo ga, procesa saznanja, mada bi ovde bolje pristajalo: saznanjem uvideti, postati svestan!

Kasnije, pojavio se i neoplatoničar Plotin sa svojom vizijom *emanacije*! isijavanjem, zapravo, neuspelim pokušajem prostiranja i otelotvorenja *ideje*, koja zrači nadole ali nikako da dosegne konkretni izraz tj. postojanje, kao i strela Zenona Eleačanina koja usled deljenja linije puta u beskonačni broj tačaka, nikada ne stiže do svoje mete, ni 'njegova' kornjača, koju Ahil nikako da stigne pre cilja, upravo zbog udvajanja prostora... i upravo Platonu sledestveno: nemogućnost ovakvog 'prenosa' paradigmatičkih ideja na stvarnost, unizivši umetnost, tvrdeći da je umetnost samo loša 'kopija' ovih! dajući tematski osnov za diskurs, u ta vremena značajan koji će se pojaviti i dveipo hiljade godina kasnije!

Naravno, Hegel je odmah podelio ovakvo dostizanje ili nedopstizanja na pravu i rđavu beskonačnost, gde rđava nigde ne dospeva tj. nema cilja, a prava beskonačnost dospeva... međutim, ta 'prava' takođe ne dospeva do konačnog cilja već pravi beskoknačni broj etapa s beskoknačnim brojem među ciljeva... iznova proizvodeći treći član...

Emanacija je poslužila čitavom srednjevekovlju da bude na manje-više identični način korišćena, pored utrostručavanja aktivnosti Boga, sa Oca, Svetoga duha i Sina i nazad (trebalo bi ovim redosledom), kao postepeno spuštanje 'božije kreativne zamisli' na zemlju... koja se odbija nazad jer njegove zakone ipak niko ne može shvatiti (shvatili smo da ono 'ne može', krije nameru da ni ne treba...) – u suprotnom to bi bilo direktno prkošenje božijoj volji pa i *svim* božijim atributima...

Da li to znači da su možda u pravu zagovornici misticizma koji ni ne znaju o čemu se zapravo radi, ali su ipak donekle na pravom putu govoreći o *direktnom ne-posrednom* (neposredovanom) *znanju* boga? Ili možda indijski mislioci sa svojim uputstvima u pogledu direktnog znanja celine u saglasju s prirodom ka unutra? a da nije u pravu, recimo, Dekart kad zagovara *intuitivno* saznanje koje samo što nije direktno saznanje, jer to dekartovsko intuitivno i jasno jeste s njegove strane mišljeno kao put ka jasnom direktnom znanju, što se zvanično ne tumači na taj način, a i kako bi, jer bi u tom slučaju bio na ivici misticizma a i na stavovima reformacije, što bi malo kome odgovaralo, pre svega crkvi pri čemu bi iskakalo iz ustanovljenog reda medijuma: čula i intelekta! Ne treba zaboraviti, da je Dekart najbolje što je dao tvrdi pravac jezuitskog reda!

Dekartovi stavovi mogli su vekovima biti tumačeni na jedan način, ali naša epoha nam dozvoljava da pokušamo da ga tumačimo i na drugi način tj. na takav način da je Dekart stao na pola puta a da na drugu polovinu puta nije zalazio, jer bi to bilo previše za njegov vek. Jednom izgubljeni trenutak ili inercija, zamenjena je odmah povratkom suvog racija na scenu, koji uviđa opasnost od svoje suprotnosti – direktnog uvida, intuicije, po svoje prvenstvo!

Uostalom, Dekart ne bi bio ni prvi filosof koji je zastao ili skrenuo sa **svog** puta: Kant, na kraju višedecenijskog promišljanja, kao da se 'zbunio' i ostavio 'rešenja' da zjape otvorena; Hajdeger je obećao filozofski pogled na

vreme ali ga nije dao, jer bi to zahtevalo potpuno razgrađivanje kakve-takve osnove koju je pažljivo gradio; Marksovi stavovi u pogledu proizvodnje nisu sasvim jasni kao i mnogi drugi, ali kada se radi o stavu u oblasti konkretnog čovekovog življenja, njegovi stavovi se mogu tek samo naslutiti – a ispostavilo se da je praksa uvek nešto drugo nego predviđena stvarnost...

Na scenu ipak stupa transcencija, koja ukazuje upravo na nedovršeno Dekartovo 'životno delo' tj. započet ali zaustavljeni prodor u transcendens tj. u stvar po sebi, s tim što je Dekartovom metodom, nauka trebalo da preuzme stvari u svoje ruke i da dâ jedinstveni i, nazovimo ga, pravolinijski, jasan i čvrst odgovor koji bi bio uzor za sve. Međutim, pokušaj je ostao na pokušaju, s apokaliptičkim posledicama po dalji tok čovekove misli, jer je odmah došlo do jakog podvajanja na opšte i posebno, na supstanciju i ono što iz nje proizlazi, odnosno, ovakav pristup nije ostvario nadu o čvrstim pročišćenim i jasnim prvim istinama, ili čvrstoj i jasnoj istini iz koje bi se mogli proizvesti svi stavovi. Pokušaj, koji je pre toga dva milenijuma bio cilj ili barem jedan od ciljeva mnogih mislioca. Cilj s kojim se mnogi mislioci i dan danas tvrdoglavo hvataju u koštac.

Dekart počinje s *hipotetičkom* sumnjom u sve prethodno znanje, znajući unapred da ne bi trebalo da sumnja! Zatim, obrće kuglu tako da se pita: šta je ono osnovno što mislim, a kao dokaz: mislim, dakle jesam! i postavlja pitanje o postojanju svesti o nečem > *Kako uopšte znam barem to da postojim, da jesam?*; nastavlja s čistim subjektivitetom > tako što mislim!; zatim, opet sumnja! opet upitanost > *A, ko to kaže da uopšte mislim?*; Čisti subjektivitet (i suva logika) > **Ja** kažem, jer znam (ipak znam!) da mislim, jer da ne mislim ne bih sada mislio ovo, a ovo mislim jer mislim... i tako...; ...Udvajanje > postepeno se uvlačimo malo u tautologiju i kruženje, a malo u pravolinijsku logiku, ali polako, ipak, 'napredujemo' uz pomoć raznoraznih udvajanja prvobitne misli potaknute sumnjom, *in extensio*, koja uopšte nije uzeta u svemu ovome kao prva misao koju treba dokazati: *misao da **treba** da se sumnja u sve! pri čemu se u čitav problem upetljala jedna skoro 'nevidljiva' rečca koja ukazuje na moralni sud a ne sud činjenica... **treba**, a treba nije isto što i **je, jeste**, i tako, opet imamo beskonačni niz udvajanja zasnovan na misli o postojanju *beskonačnosti*, ali iznova samo nejasne i verovatne beskonačnosti... jer...*

...promakla je nelogičnost – sumnjam,...dakle mislim; mislim,...dakle sumnjam tj. logički samo: šta je od ovoga prvo?... i naravno činjenica da ovde redukcije na neke čvrste osnove nema, a o naučnoj objektivnosti, koja je ovim trebalo da se začne, ni traga, već se čitavo pitanje i odgovor i rešenje svodi na **moje**, na **Ja** mislim, naime, moje pitanje, moj odgovor i moje rešenje i to kao opšta definicija metode stizanja do navodno istinitog, *jasnog, objektivnog* i pouzdanog znanja za narednih nekoliko vekova! **Ja** je na vrhu u ulozi Kreatora! što je na kraju specifično razrađeno kod Hegela.

Ono što je ovde važno to je da je dalji razvoj pouzdanosti znanja tj. istinitosti znanja samo dokaz u kojoj meri su ovi pojmovi *neodređeni* i zavise od interpretacije njihove... a i to koliko zapravo Kartezije nije uspeo da konstruiše a kamoli konstituiše ili ustanovi na planu filosofije nikakav sigurni

osnov za misaone aktivnosti već je zapravo još više problematizovao samo *mišljenje*, a ono što je zasigurno uradio to je da je 'otkrio' mišljenje kao problematično s nesigurnom logikom, a postavio, u krajnjoj liniji, čula kao verodostojni izvor saznanja pa je...

...dakle, postavio i konačni potpornik strukture navodno objektivnih dokaza koji nisu bili naslonjeni na kvalitativno i suštinsko već na kvantitativno dokazivanje naučnih i, u jednom periodu, filozofskih problema. Tako imamo anglo-saksonsku školu koja je ovako naslućeni naučni eksperiment dočekala na osnovama svog praktičkog upliva u državne poslove i široko razmaknutih ruku prigrčila Kartezijeve tvrdnje, povukavši za budućnost mnoge filozofe za sobom, jer se oslanjala prevashodno na empiriju kojoj je u sistematizaciji bila potrebna čvrsta osnova koju je na kratko nudila Kartezijeva logika, a bila je i relativno jednostavna da se shvati. Naime, ona nije razmatrala onu 'strašnu' stvar ontologije, koja je bila ekskomunicirana sa Ostrva, ali se, navodno, tamo i dalje plutalo u vodama filozofije istovremeno sve dalje od nje kao ontologije!

Svakako možemo reći da je ovo bila posledica, između ostalog, industrijalizacije a time prakticističkog pravca. Naravno, industrijalizacija je bila na samom početku i s ogromnim uticajem na to da se ojača polje naučnih istraživanja... Takođe, veliki zamah prihvatanju ovakvog pravca bila je potreba formiranja jednog novog tipa državne uprave, koja je svojom striktnom uređenošću, prakticizmom, odbacivanjem dotadašnjeg načina vezivanja za crkvu ali nasiljem bacala sve ostale države tadašnjeg sveta na nivo detinjastih igrarija.

Dekartovim modelom subjekt je postavljen iznad svake druge realnosti. Takvom subjektu nije prvobitno bilo namenjeno da žari i pali, ali je to svakako bio uspešni 'tajni projekat' razuma ka daljem udvajanju i samoreprodukciji sebe u hiperprodukciji istine. Industrijska hiperprodukcija?! Kjerkegor mudro udvaja subjekt samo na dvoje, a radi preozbiljnosti u kojoj je krila raspevanost duha njegovoga, namerno ću se našaliti s Kjerkegorom: on je *udvojio* subjekt 'samo na A i B' tj. na ili-ili ali je ovima nadenuo *nebrojeno mnogo* odlika, što se svelo na isto, a slično je i s Ničeovim apolonijским i dionizijskim dvojstvom itd. itd.

Iz ovoga se vidi da nije Hjum taj koji stoji u korenu onog tvrdjenja o neizvesnosti na realiciji uzroka i posledica već Dekart, koji je time i uzrok Kantovog sveopšteg pogleda na mišljenje i kritike mišljenja a ne isključivo naučnog mišljenja. Hjum se usudio da ukaže na jasne posledice Dekartovog načina povezivanja mišljenja i stvarnosti! Ni Kantu nije manjkalo hrabrosti da izvede zaključak da mišljenje, svojim iskakanjima, ipak, stvara nedoumice i nesigurnost inheretno sebi. Znači, Kant je bio začetnik grandioznog 'nemačkog idealizma', koji je, uzgred, u sebi u prisustvu buržoaske Revolucije s crvenom kapom i barjakom u ruci, nedrio materijalističku i marksističku ideologiju ali istovremeno i njihove suprotnosti i ljute neprijatelje i s velikim naporom konačno postavio filozofske temelje 'višetemeljnosti' koja je u prirodi našeg saznanja i misaonog uvida. Obe su, vidljivo a ponekad i nevidljivo, uz jednovjekovnu pripremu, vladale svetom tek u XX veku.

Kantove apriorije i neodređenost beskonačnost

Kontradikcija je reći da su sve Kantove tzv. apriorije modeli ili kategorije mogućnosti *saznanja* čijim *posredovanjem* se može doći do *znanja*, jer ako su apriorije i samim time nužne, onda su po sebi već znanje. Takođe je kontradikcija reći da nekada dovode do 'pravog' znanja a nekada s predznakom *beskonačnosti* (*možda hegelovski 'lošeg saznanja'*), koje samim tim u sebi nosi neodređenost i ne može se dokazati, pa se pitamo kakvo je to *znanje* kojim se utrostručavaju oblasti i to teoretski, praktičko i nazovimo ga: znanje na osnovu padanja ka posebnom i uzdizanja ka sve opštijem tj. klasifikacije ili potpadanja pod... onoga što se može dokazati i onoga što se ne može dokazati – znači: Kantove treće kritike teorije suđenja, koja, možemo uz malo hrabrosti reći da kao tzv. treća kritika predstavlja pogled na *mogućnosti* čovekovog stvaralaštva, obuhvatanjem celine, ali bez oblikovanja čitavog kruga celine. Zaključci zjape otvorenim prozorom u nepoznato i podeljeno. Drugačiji je pristup ovom problemu ukoliko iz njega isključimo odlike kao što su *a priori* i *nužno*...

Kant je, pored svojih izlaganja u prvoj i drugoj kritici, dao trećoj kritici tj. praktičkoj i misaonoj delatnosti veliki i slobodni prostor za kreaciju, takođe i izlaz iz zatvorenih i uskih krugova u kojoj se nauke mogu razvijati, kao i morala u okviru kojih se ovaj može primenjivati; treća kritika ostavlja čoveku otvorena vrata za širu i specifičnu kreaciju i odaje utisak sličan kadenci u muzici: otvara prostor za iskakanje i kreativno izražavanje individualnih *mogućnosti*, delanja koje treba da dâ 'nešto novo', nešto drugo i, *još važnije, onaj višak koji bi predstavljao lični potpis stvaraoca... nepredvidiv i jedinstven!*

Kant i još koji milenijum unazad, pogled na izvorišta kao Uvođenje

Kant reče onomad: *'Ponižavajuće je za ljudski um da u svojoj umskoj upotrebi ništa ne postiže, ali je olakšavajuća okolnost što iznad sebe nema drugu cenzuru za svoje uzlete, do sebe samog'*. Ove reči izražavale su i obeležile snažnu čovekovu potrebu za slobodom, istovremeno izražavale i nadu i u sadržaju izricale čitavu jednu filozofsku poemu u vekovnim nastavcima, aktuelnu do današnjih dana. Kant jasno razdvaja delatnost čula, razuma i uma, s tim što na pojedinim mestima sve tri delatnosti svesti spaja u jedno, takođe nazivajući ovu celinu Umom (s velikim slovom). Međutim, Kant je uvideo jalovost uzleta u prazno koje preuzima um i verovatno bio razočaran rezultatima svojih ispitivanja. Kao humanista, naučnik, filosof... Kant je svojom filozofijom preleteo preko granica čula i razuma na uzvišenu ali usamljenu hrid **uma** tj. ljudske prakse i odnosa – morala.

Ipak, svi njegovi pokušaji spajanja u jednu celinu, gde bi um svojim praktičkim aktivnostima delovao činjenično, ostali su neuspešni i na nivou čula i razuma, a um je dat samo kao vrhunac mimikrije razuma s mogućnošću da ipak deluje 'svrsishodno' na dole i na gore (Treća kritika). Zapravo, svrsishodno se svodi na obuhvatanja i hodu ka višim ili nižim pojmovima, sortiranja, klasifikacije... Svoj neuspeh u prodoru ka suštini, kako ga je

nazvao, praktičkog uma, Kant je objavio priznanjem, ali je generacijama unapred dao veliki prostor u vidu nepožnjevenih polja plodnih izdanaka. Ona i dalje čekaju...

Sloboda

Iz perspektive današnjice možemo reći da je u pelenama svoje misaone delatnosti čovek zametnuo veliku priču o *slobodi*. Ova priča koja se *pojavi*la s nastankom onog bića koje bi mogli nazvati čovekolikim čovekom, s razvojem i kakvom-takvom svešću i kakvim-takvim uvidom u svoj položaj u *svom* pre svega prostornom, pa i vremenskom određenju. Da li je sve započelo kako neki tvrde, s osećanjem skučenosti i potrebom za širim prostornim određenjem, ne možemo znati, osim ako bi s rizikom rastezali maštu do krajnosti u pogledu odnosa pojedinca prema skučenosti koja se nametala u okviru manjih ili većih zajednica ljudi pre perioda stasavanja društvenog poretka Grčke (s očigledno iskrivljenom predstavom koja je danas uvrežena u svesti ljudi o tzv. robovlasničkom poretku u Grčkoj i nadalje). Kada se ovako govori o delu epohe koja je obeležila civilizacijski period od jednog trena u odnosu na prethodni period pojave čoveka, šta onda reći o našem stvarnom poznavanju ljudi iz dalje i najdalje prošlosti! Samo možemo da iznosimo neutemeljene pretpostavke kako je čovek delao a posredstvom artefakata koje nalazimo na sve strane mislio! Zapanjujuća negativna gledanja koja je iznosio svojevremeno Volter mogu da imaju logički sled ako se pođe od tačke negativnog predznaka, ali su ipak nekritičke i s prevelikim nabojem ironije i sarkazma prema ljudskoj praistoriji pa i istoriji. Ironija i sarkazam su se neretko pokazali kao osnova za mržnju, a mnogo više govore o slabosti onoga koji se služi ovakvim načinom površnog izražavanja a samo ponekad mogu biti i odraz neodređenosti pozitivne inicijative za promenama. Ipak, samo u rukama pojedinca, jer i nemogu biti važeći stav neke zajednice... Bilo kako bilo istorija je za Voltera prepuna svireposti, što je približno tačno ako se odnosi tek na period nakon nastanka civilizacije, čak je s civilizacijskim 'napretkom čoveka' stanje postajalo sve gore. Srećom, postojao je istovremeno Ruso pa i drugi mislioci!

Što se nastanka civilizacijskog perioda tiče, predstava o grčkom primarno robovlasničkom društvu, nema nikakvu vezu s pravom slikom i stanjem stvari, pogotovo kada se od strane pojedinih istoričara Grčka ubacuje u čitavu inače površnu priču o robovlasništvu, pa time i tlačenju, nemilosrdnom ubijanju robova, bahatim robovlasnicima, nezainteresovanim robovima stalno na ivici smrti itd. Ne može se slika o restauraciji robovlasničkih odnosa s teritorije i iz vremena nastajanja SAD i trgovini robovima, kao bliža slika, preslikati na robovlasništvo s početka civilizacije.

Grčko društvo se vezuje za robovlasnički poredak, kome se pripisuju svakojake odlike, a zapravo se čuje i odjek straha tadašnjih Grka u pogledu njihove tek stečene svesti o pripadnosti višoj kulturi i svesti o napretku, obrazovanju, istoriji i grčkom poretku i njenom značaju u odnosu na svoje okruženje i stalne pretnje takvog okruženja kao i pogledom na najstrašnju

kaznu za tadašnje Grke – izgnanstvo iz svojih gradova-polisa! Da li je izgnanstvo neposredno značilo postati robom? Prvo, koliko nas podaci služe, u tadašnjim grčkim gradovima – polisima, nije bila uobičajena praksa držati robove! Drugo, postojalo je nekoliko nivoa ove kazne. Zaključak bi mogao biti da se ovaj njihov veliki strah odnosio pre svega na predstavu *nedoživljenog* ali i mogućnost da bude doživljeno! Prelazak u neku drugu sredinu bio je ravan padu u Had za Grke. Razmatranje ovoga pitanja odvelo bi nas za ovaj spis bespotrebno u širinu.

Vrlo je mali broj fragmenata i spisa ostalo od starih Grka koji se bave pitanjem slobode. Čudno, zar ne! Nameće se zaključak da Grci u svojim praktičkim delatnostima i teoretskim razmatranjima, nisu bili sputani nekom spoljnom silom, a iz veoma malog broja zapisa koji su preostali na ovu temu, beležimo kao kuriozitet Demokritove reči u Fragmentu 226 (Prema Dielsu) gde se kaže da je sloboda govora istovremeno i znak slobode!

I ovde se pokazuje u kojoj meri je svest o slobodi bila, kod Grka, kontemplativne prirode a ne faktičke. Izgleda da se njihova svest o slobodi u užem smislu odmah pretočila u nedorečenu svest o *državi*, raznim oblicima vladavine pa i demokratiji čije izvorno značenje je opet vladavina, ali vladavina *demosa*, naroda, koja je bila stvarna i mogla dikretno da se iskaže! Izvor je ipak bio osećaj vitalne poripadnosti svom gradu–državi.

Ipak, takav zaključak može biti preuranjen, jer je apsolutna *razlika* misliti neslobodu i misliti o slobodi ili prihvatati i jedno i drugo naprosto kao već postojeće. Tamo gde nema svesti o neslobodi nema ni svesti o slobodi, a biće vrlo verovatno da je do grčke civilizacije 'ne-svesni' ali aktivni odnos prema slobodi bio zapravo zamagljen tj. u senci ritualnih tabua, religije, sujeverja i svakojakih običajnih *zabrana*. Ethos je još uvek bio dominantan i još nije pretočen u nešto drugo promišljanjem i izgrađenom svešču o odnosu pojedinac – društvo!

U svakom slučaju, u širem smislu, svest o slobodi treba da je otpočela svešču o svesti i njenom mogućem ospoljenju pri čemu svest o svesti zapravo predstavlja svest u pokušaju i svest o borbi za njeno ospoljenje, odnosno, nemogućnosti njenog ospoljenja. Radi se ovde o nemogućnosti njenoj da se ova svest u praksi iskaže i prikaže u punom svetlu kao individualna, što bi trebalo da znači da je svest o neslobodi nastala 'pre' svesti o slobodi!?! Ovakav odnos kao da se do danas nije promenio. U postojanje *slobode* čovek treba da bude ubeđivan, s tim što baš zato što svest o neslobodi dolazi spontano i samorazumljivo, ona ostaje samo površna i ne može se zvati svest o neslobodi već tek saznanje o neslobodi!

Zapravo, čovekova borba za otrgnuće od tek slabo uočene neslobode, bolje reći skučenosti, bilo je otrgnuće od sudbine, vezivane direktno za prirodu, da li posredstvom totema, čistih predrasuda, tabua itd. Prema ranije rečenom kao da nismo odmakli daleko od saznanja neslobode... a traži se uvid u...

'Manje zajednice', a primer za to su grčki gradovi-polisi, koji po pravilu ne bi bili nastanjeni s više od 70.000 stanovnika, s mnogim oblicima državnih institucija, i bile su idealne početne scene za upražnjavanje i začetak

svakojakih praktičkih, svakako i misaonih delatnosti. Na ovakvoj društvenoj sceni, gde je, ne zaboravimo ovde i jednu važnu pretpostavku, da je svako svakog 'poznavao' i gde su se gradili amfiteatri, izgleda prema broju stanovnika bili su ništa manje značajna mesta sveopšteg okupljanja i sabiranja kao i Skupština-Agora i prostor na kojem se ona prostirala. Istovremeno se na tim mestima odvijaju: razmena u sveopštem dijalogu i izjašnjavanja i proklamacija, ali i razni jaki uticaji na zbivanja u Polisu – bilo je moguće razviti sve moguće misaone i praktičke delatnosti! A ono što je verovatno bilo najvažnije: bilo je relativno lako održati jedinstvo i kontinuitet u postizanju mnogih ciljeva od zajedničkog interesa konsenzusom, okupljanjem velikog broja naroda na jednom mestu.

Fizička grupisanja u okviru amfiteatra grčkih polisa bila je obasjana boravkom pod nebeskim svodom dajući osećaj posebnosti i veličine i pripadnosti ogromnom i tajanstvenom Kosmosu, i nebu, i onostranosti i poluživim bogovima... Kao izuzetan kulturološki doživljaj smatra se i danas boravak u društvu umetnika koji nastupaju na pozorišnoj sceni, obasjanoj prividnom svetlošću zvezda.

Značaj okupljanja, Delfi i prostiranje

Delphoi, Δελφοί, delfis~materica - tu, odmah na samom početku, a na strmim obroncima Parnasa, smatran je centrom sveta kao i svi slični hramovi u staroj Grčkoj. Na ovom svetom mestu silinom mitskog nagona *čovjek izmešta i otuđuje svoju prostornost i vremenost, svoje zajedničko i pojedinačno postojanje* kao somatskog bića ali i sva svoja sećanja i svoje pretke, predavši ih u ruke čudesnim delfskim proročicama Sibilama. Kao da sam nije znao, bez pomoći opojnih isparenja (duha ili daha), čarobnjaštva, mitske svetlosti i tame, bez proroka, šta da misli o njima i kako da misli o njima. Istovremeno osećao je njihov značaj i potrebu da se one na neki način objedine fizički, na jednom mestu i da se misle. Shvatajući značaj prošlosti ali i svesni da su njome ipak sputani, Grci su za početak iskustvo saznanja i poreklo predali u ruke nepoznatom, onostranom, odnosno, do kraja su verovali u mitove, kao što i ljudi danas ponekad se ispovedajući potpuno nepoznatom sagovorniku, traže objektivni stav istog iskazujući rudimente ovakvog ponašanja iz daleke prošlosti... U Delfima gde su prvobitno vršeni obredi vazani za najveću i prvu Majku svega, Geju, prabaku Zevsovu, prevagnuše sada mlađi naraštaji tj. olimpijski bogovi sa vazda nemarnim Zevom na čelu, koji su imali sve odlike ljudi sa svim njihovim dobrim i lošim osobinama. Međutim, s obzirom da su svi na sceni bili osvetljeni budnim okom neumoljive sudbine Moire, njihovo ponašanje bilo je nemilosrdno, a kao neposredni odraz suštine sudbine jače i od bogova!

Time je istovremeno prostorno izmešteno i sve ono što se samo percepcijom htelo prevazići! Ovo je ljudima dalo prostora da sebe vide izvan grupe, kao individuu s prostorno izmeštenom svešću o grupi, shvativši da je to izmeštanje, zapravo, stavljanje nečega što je počelo da dominira izvan direktnog upliva i podsećanja. Istovremeno je značilo i ublažavanje pritiska i

pokušaj prevazilaženja svemoći drevne mitske prošlosti, s tim što je sada čitava družina mitskih likova različitog porekla sabrana na jednom mestu tj. *prostoru*, nastalih u različita *vremenska* doba. Svi prvobitni i iz njih proistekli noviji mitovi, svi su ovde sabrani na jednom mestu – *zapravo radi se o pokušaju sabiranja vremena na jednom mestu u jednom prostoru*.

U proročkim Delfima, zametnulo se prevazilaženje zbivanja a to je značilo racionalizovati sva prethodna, sadašnja pa i buduća događanja i to – proricanjem! Bio je to pokušaj sabiranja vremena u jednu celinu koja bi svojom isprepletenošću suprotnosti htoničnog tj. unutarzemaljskog mita o Pitonu, koji se *pita* i nebeske svetlosti, koja isijava iz blistavog Apolona, koji odobrava. Ovde se prošlost i sećanje i vanvremensko saznanje bore daleko od ljudi, u sred sredine sveta nedajući meru ipak je nudeći, a sve za sudbinu ljudi, da bi je što bolje prorekli. U takvoj borbi svetlosti i mraka za istinu, grčki polisi, ipak, nisu u potpunosti predavali svoju sudbinu u ruke proročanstvima. Ne treba zaboraviti da su ta proročanstva bila višesmislene kaže koje nisu predstavljale direktna predskazanja, nego su uvek davale onoliko slobode slušaocu koliko je za skočke bilo mašte i duha u njemu. Iako to baš nije bila prvobitna namera, veliki deo odgovornosti za odluke padao je na čoveka.

Prethodno pohranivši svoje mitove, umrle, svoju dotadašnju istoriju i simbole, Hesiodove spise i dva epa, Ilijadu i Odiseju, čovek je mogao da otpočne i drugi vid otrgnuća od pritiska mitologije daljim izmeštanjem i prodorom u *prostor* čije obale zapljuskuje hronološkim redom: istočni, srednji i severni deo Mediteranskog mora, gde nastaje prava eksplozija različitih zajednica nastalih kolonizacijom Grka. Ovde se u korenu ispoljava sve ono što je i danas prisutno na društvenoj sceni 'velikih' zajednica. S ovim prostornim širenjem, započinje nešto novo i čudno, nakon duge pripreme za eksploziju svih mogućih većih i manjih zajednica.

Novi polisi i naseobine nastali viševekovnim ne-slučajnim dešavanjem oko naseljavanja počev od najbliže Jonije do dalekih dveri Atlantika čineći pre svega tzv. Veliku Grčku na južnim delovima Apeninskog poluostrva, predstavljaju mesta u prostoru gde čovekova svest pravi veliki iskorak u pogledu *svesti o svesnosti!* Imamo i pitanje jednog filozofa: kako je došlo do toga da kontinentalni Jonci duhovno zakržljavaju a oni u kolonijama razvijaju svoje mogućnosti na misaonom i kulturnom planu? Odgovor bi mogao da bude i sledeći: čoveku je izgleda bila potrebna velika čistina *prostora*. Ova se može posmatrati kao dvojaka čistina: čistina s vizijom i maštom onoga što je prostorno na horizontu a iza tog prostora i kao rasterećenje i beg od promišljenog uskog i skućenog horizonta i sitnih ili krupnijih ratova da bi postao svestan sebe u *prostoru* ali i u *vremenu!* Čistina, dalje, ne predstavlja samo čistinu u smislu nekog pokošenog proplanka, mesta, već i 'čistinu' za stvaranje, građenje nečeg novog, a to novo ne proizlazi samo iz vidljivog horizonta koji skreće pažnju mislima putem čula. A šta bi ga drugo uputilo ka takvim prostranstvima prostora i do potpuno nepoznatog, najskrivenijeg blaga i u prvobitnim predstavama bezgraničnog tj. onog što bi podsećalo na naslućivanje bitka, nego prostranstvo mora, koje je budilo i na neki način uvek budi ono najiskonskije i misao o nekakvoj beskonačno velikoj osnovi vezanoj

za besmrtnost: uzbuđenje a onda i strah od nepoznatog ali i iskaljivanje duha avanturizma, koji čoveku stoji u osnovi.

Osvajivši prvo *prostor* i stekavši svest o prostornosti, čovek s takvom *pro-čišćenom* svešću koja je stala na prag *samosvesti*, vraća kasnije svoj dug matici Heladi, u vidu svesti o svesnosti najgrandioznijih umova tadašnje Grčke tj. svesti i o svojoj *vremenitosti*. Znači, dug put u krug lutanja kojim je čovek fizički krenuo u potragu za svojom suštinom, tamo gde prostorno barem, korena nema, ali ima ostvarenja avanturističkog nagona, istraživačkog u nepoznato što predstavlja potrebu i usud čovekov, zapravo, slobodu; isto tako i povratak matici, svom izvorištu negde drugde u nekom drugom vremenu! i izmirenjem duga, ovaj put osmišljenim nagoveštajem u Odisejevom lutanju!

Znači, fizičko i umno izmeštanje u nepoznato i neotkriveno a mitovima naslućeno, koje u tom smislu predstavlja i prazninu i ništa, bilo je potrebno da bi čovek pronašao sebe postepenim i mukotrpnim otkrivanjem. Sada već sa svešću, o svojim *mogućnostima*! Između mnogih drugih stvari, čovek je ovim iskazao i svoj iskonski, prvobitni, suštinski avanturistički nagon i znatiželju, a protivno tvrđenjima mnogih mislioca na ovu temu, *ne strah, strepnju i brigu*. Hronološki bi trebalo da su strah, strepnja i briga nastali kasnije bazirajući se na iskustvu, misšljenju i postepenoj ugradnji vremena i prostora u svesti o ovima.

Privremeni boravak jevrejskog naroda u dolini Nila, Misiru, u Bibliji nije opisan mučnijim nego što su ga doživljavali svi stanovnici tadašnjeg Egipta, a pre svega zovom tj. pozivom od nečeg novog što je podsećalo na budućnost. Ovaj vid budućnosti oni su već iskusili svojim odlaskom iz Vavilonskog carstva. Jevreji su osećali teskobu u tuđem svetu iako su faraoni Jevreje smatrali nezamenljivim savetnicima u mnogim državnim i praktičnim poslovima. Potreba za nalaženjem svog identiteta a ne strah, strepnja i briga poterla je jevrejski narod, da još jednom nakon boravka na prostoru Međurečja, u nekom drugom *prostoru, negde na sredini između dva egzodusa, skoro jednake udaljenosti od dva velika carstva*, nađu pravo mesto za spoj nebeskog i ovozemaljskog.

Istorija je prepuna ovakvih premeštanja i jurnjave naroda-tragača koji prave, osmišljavaju i grade prostor na zemaljskoj kugli. Slično se događa mnogo kasnije uz pomoć novih tehnika sa otkrićima najudaljenijih delove sveta, oplovljavanjem sveta, ali ovog puta ne samo zarad sopstvenog avanturističkog duha već s tom razlikom što je čovekov urođeni avanturističko-istraživački duh *iskorišćen* za stvaranje imperija a pre svega u svrhu ekonomskih interesa, koji su zapravo i bili u osnovi svih ovakvih pohoda. Ovakvo korišćenje avanturističkog duha trenutno bi donosio veliki napredak čovečanstvu.

Lavirint i izlazak iz lavirinta na svetlost i dah dana možda najbolje prikazuju svu simboliku, kako Platonove alegorije pećine i 'pravog' znanja, tako i čovekovih nagona da svoje pokušaje otrgnuća od skućenosti i agoniju lutanja prebrodi 'avanturinom' i razumevanjem na nekom 'drugom' ali ipak novom mestu pre-dahom. Pre-dah ne označava samo odmor već i mišlju svojom, novim dahom-duhom presabirati ono prošlo da bi se krenulo napred.

'Odiseju' možemo posmatrati iz raznih uglova, može biti i priča, može biti i propagandni pamflet, 'čisti' mit ili, stvarna događanja ali je svakako i *zbir* konkretnih iskustava i *misaonog* predsabiranja sabranih u toku velikog vremenskog raspona na različitim prostorima, područjima, na svom putu o čemu nam govori i sam grčki naziv za put: ὁδός-hodos (ὁ sa apostrofom izgovara se kao 'ho') > Odiseja - put kao hod, putovanje, kao traganje i sabiranje iskustava...

Prostor i prostiranje kao uslov saznanja

Hajdeger veli da se vreme može objasniti beskonačnošću!

Međutim, Čovek tj. njegova čula nisu prvobitno bila prilagođena trodimenzionalnoj percepciji prostora. Čovek je morao kroz jedan verovatno veoma dug period da se izbori za sposobnost percepcije prostora kakvu danas poseduje. Uzmimo samo tvrđenje naučnika da percepciju slike prostora preko čula vida, mozak i danas prima kao obrnute, nakon čega dolazi do korekcije u samom mozgu, a zašto je to tako i koliko je proteklo da ta korekcija nastane u neosetnom trenu, ne znamo... Možemo samo da nagađamo koliko je vremena trebalo za ovu vrstu prilagođavanja čula vida koje predstavlja oko 99% svih čulnih aktivnosti...

Čovek sebi *prvobitno* nije ni temporalan, vremenit, ni sve što to povlači sa sobom, jer se ne nalazi u sve tri prostorne a ni vremenske odredbe, već vremenski samo u SADAŠNJOSTI. Govor o čovekovojoj prvobitnoj percepciji nečega što mi danas posmatramo kao vreme nema značaja, osim konstatacije da je ta sadašnjost proizvodila osećaj a kasnije i svest o beskonačnosti. Ali i potrebu za beskonačnošću, uz saradnju suve logike prvih mislilaca, da sve mora imati svoju suprotnost: znači konačnost ima beskonačnost! Čovek je prvobitno bio lišen razmišljanja kako o trodimenzionalnom prostoru tako i tri vremenska stanja. Pogotovo je bio lišen svesti o prošlosti i budućnosti, pa i sadašnjosti koja, kao što rekoh, beše uvod u svesti o beskonkačnosti.

Prostorno takođe, postavljen je bio u JEDNOJ nazovimo je za sada DIMENZIJI (isto tako nesvestan jedinstva sve tri), a može i obrnutim redosledom. Postojim samo ja na isti način kao i sve oko mene, vremenski **sada** i prostorno **tu**! Ovde čovek još ne razlikuje sebe od prirode, zapravo, ne vidi prirodu kao nešto drugo! što i nije mogao, jer nije ni sebe video niti bio svestan sebe kao bića *par excellence*, kao izuzetnog bića. Da li ovo znači da čovek još nije u egzistenciji, da ne egzistira? Da bi egzistirao čovek mora da se objektivise u odnosu na prirodu samim tim i prirodu, da stekne sposobnost da posmatra i tu je koren filozofskog kada se kaže: da posmatra a ujedno i ispituje (*anschauen*). Ovde, međutim, tek da posmatra! Čovek svojim rasadom opredmećuje sebe u tri dimenzije kao što tek kasnije ovremenjava, kako sebe, tako i samō vreme, misaonim procesima *sticanjem svesti* o prostornosti kao i vremenosti, o prošlosti i budućnosti.

Ovde se iznedrava i paradoks da je čovek, da bi video sebe u sadašnjosti, a to znači *postajao* svestan sebe, morao 'prvo' da razvije

pamćenje i da dokuči značaj prošlosti i budućnosti. Najverovatnije da se sve ovo slilo u jedinstvenu tj. istovremenu aktivnost. Ovo bi trebalo da znači, da čoveku sadašnjost nije predstavljala nešto prolazno, već večnost! i to isprekidana večnost, a to dalje znači da je pamćenje u biti svesti o *vremenu* kakvog mi danas poznajemo! Naime, prostor jeste omogućio čoveku da se nađe u nečemu drugom, ali je tek u trojnom sklopu dimenzija prostora i vremenskih stanja, čovek mogao otpočeti s razmišljanjem o svom položaju u svetu tj. o svojoj, nazovimo to pomalo prerano, egzistenciji! gde svoju egzistenciju čovek vidi kao postojanje. To je dovoljno za početak! Kasnije, nastaje svest o postajanju, nastajanju itd, gde se istovremeno razvija svest koja podrazumeva prošlost i budućnost...

Takva njegova delatnost je proizvod samo njemu svojstvene i jedinstvene *moćnosti* za sticanjem svesti, i nije *sadržana*, kako se tvrdi, u nekakvom primordijalnom bivstvovanju svih prostornih dimenzija i vremenskih stanja, koja su navodno već tu i samo čekaju da budu zahvaćena zauvek u rasprskavanju! Čovek je trebalo da radi i g-radi! Ako bi te stvari stajale u nekakvom primordijalnom jedinstvu, onda bi bile jednake Platonovim fiksiranim idejama (opet: prvobitno značenje – fantomima) i mogle bi se večno dokazivati samo udvajanjima, bez dijalektičkog proces, bez prakse... *Moćnost* se ispoljava u davanju smisla sadašnjosti na izvornom polazištu nekadašnje *sadašnjosti tj. niza nepovezanih sada s mogućnošću povezivanja u celinu. Moćnosti* mišljenja sadašnjosti kroz prošlost za budućnost!

U tom smislu neosnovano je tvrđenje, na primer, postmodernista, koji se sasvim ispravno pozivaju na to da predstava celine nikada nije bila skromnija nego danas, da je čovek 'u početku' imao predstavu celine, na šta je Hajdeger verovatno, u svakom slučaju nejasno ukazivao govoreći 'da treba misliti'. Ipak, tvrdnja postmodernista formalna je tvrdnja jer samo na taj način može se *logički* doći do njihovog stava o raspadu celine predstave, što i jeste njihov cilj. Ovakvo tvrđenje, gde složeno ide ispred svojih delova, može biti i tačno, jer predstava celine pretpostavlja svest o pojedinostima, ali samo u razvijenijem obliku mišljenja.

Ovde moram da napomenem da logičari, pozitivisti, analitičari s Ostrva, vraćaju filozofiju svojom usahlom i do praha zemlje povijenom logikom svojim muikotrpnno izvedenim '*datama*' mešaju s dokaznim materijalom, znači, s definicijama dokaza, a zapravo konstrukcijama na osnovu suštog odraza forme objekata...pa lično, svojim skromnim pogledom na stvar, ne vidim suštinsku razliku između teorije odraza i anglo-saksonskog i teutonskog pogleda na ovu problematiku. Toliko je toga napisano u vezi s pitanjem 'data' i toliko je iznedreno pravaca i protokolarnih društava koja su se ovim bavili skoro čitav vek, i toliko je 'važnih' mislilaca bilo angažovano na ovom polju, da je na kraju bilo previše ubeđivanja drugih da bi se ovaj pogled zametnuo na globalnom nivou, osim što tavori u ponekim zemljama, kao, na primer, na Beogradskom univerzitetu, verovatno koristeći momenat zbunjenosti svih!

Filozofija, međutim, ovakvu problematiku posmatra kao titraje saznanja, predstava, stalnog preplitanja indukcije i dedukcije, opšteg i posebnog itd. što

sve stoji na raspolaganju i naukama. Međutim, nauke koristeći ove metode unoseći svoju opsednutost progresom i potrebu za nužnim uzrocima i redosledom, ne mogu doći do filozofskih zaključaka, a zapravo se na ovaj način vrte u krug, stalno tražeći nova i nova potvrđivanja, nove dokaze, ne mareći više u svojim nastojanjima za stvarne potrebe ljudi, ni za njihovo poverenje – prethodno stekavši sveopšti legitimitet. Uzdignute iznad, u svom pohodu ka svemogućem znanju, ne primećuju da su predmet najšire manipulacije i to čak samo kao sredstvo za druge ciljeve od strane *zajednice*.

Ovo, dalje, znači jednu vrlo važnu stvar a to je da je čovek u *mogućnosti* primarno kreativno biće i jedino živo biće kao takvo! Začetak ostvarenja nekih mogućnosti zahtevalo je prelazak vrlo dugog puta i prelet zamašno dugog vremena u postepenom otvaranju!

Međutim, iako ne možemo znati zasigurno, svakako možemo izneti sledeću pretpostavku: kao što je svesti najverovatnije trebalo da se postepeno širi i napreduje u prošlost i budućnost i po-sebi svakog dela sada, tako su uporedo i čula morala da nađu odgovarajući ugao *zajedničke i sve složenije ali i objedinjene delatnosti* percepcije svih čula, u pogledu sve tri prostorne dimenzije, za šta su najverovatnije već bila delimično prilagođena nasleđenim ostacima evolucije, a radi elementarnog 'snalaženja' i opstanka, s tim što su imala tu *mogućnost* za šire sagledavanje perspektive dubine, širine i visine itd. od onoga što im je preneseno prethodnim genetskim nivoom. Jer, pitanje je: zašto neke životinje, kako tvrde naučnici, ne vide neke boje, ili ne vide punu sliku, ili nemaju trodimenzionalnu sliku, ili im je slika mutna, ili vide tačkastu sliku itd. itd, što je sve na mnogo nižem stupnju od čovekovih sposobnosti korišćenja svojih čula. Dakle: čula se kod čoveka razvijaju i uporedo *nadopunjuju* svešću i obrnuto, na samo čoveku svojstven način, a čula i svest jedno bez drugog nemaju perspektivu, ni u pogledu 'kvaliteta' niti 'kvantiteta' tj. ni prostornu ni vremensku perspektivu!

Možda bi sledeći primer mogao da pojasni prethodno rečeno: kada u nekim eksperimentima nameću životinjama vrlo 'proste' i, kako ih nazivaju, 'jednostavne, elementarne' radnje, naučnici ne računaju da je, na primer, majmun na nivou jedne dimenzije, odnosno, da je s ovakvim ciljevima eksperimenta, životinjama nametnut nemogući zadatak da odjednom ili u kratkom roku pregaze jaz od nekoliko miliona godina utiskivanja određenih pokreta i usložnjavanja istih kod čoveka, kako bi u par dana, nedelja, meseci načinile skok i odradile ono što se od njih zahteva tj. da spoje neku zacrtanu aktivnost u sve tri dimenzije prostora tj. u jednu simultanu radnju, *iako nemaju u sebi tu mogućnost* da to urade sveobuhvatno, svesno! **mogućnost** koju je čovek posedovao u svojim počecima prelaska s jedne vrste na drugu, a za šta ne možemo znati koliko je taj prelazak trajao... a ako bi ga i odredili on bi morao imati svoj široki vremenski raspon!

Pretpostavljam da su eksperimenti na životinjama koje vrše naučnici korisni, ali ipak ostaju u okviru jedne dimenzije prostora ili stanja vremena, nepovezanih i odvojenih i ne treba im na tom nivou još nadevati neka druga značenja do 'najprostijeg snalaženja u ponavljanju', što bi se moglo nadenuti svakom živom biću koje treba da se snađe i opstane u uskim

jednodimenzionalnim prostornim i vremenski *nepovezanim* tačkama ili ravnima... Pored toga što se time objekt eksperimenta *upućuje* na rešavanje određenog zadatka i još isključivo u skućenim jednodimenzionalnim okvirima, takvi eksperimenti nisu povezani na pravi način s vremenskim stanjima, osim okvirima merenog vremena, što daje samo *privid* upliva vremenskih *stanja!* a sve radi dokazivanja nekakve veze s čovekom koji za čitavu prirodu predstavlja najveći kvalitativni skok u odnosu na prethodnu evoluciju.

Vežano za zahtevani skok u budućnost jeste to da naučnici ne uzimaju u obzir već spomenutu *'mogućnost'* koju čovek poseduje za ono dalje – za razvoj, čega nema kod životinja čija evolucija u određenom momentu jednostavno skreće s glavnog puta i ostaje da relativno stagnira na nekom nivou sa iscrpljenim specifičnim *mogućnostima* za veće korake u razvoju. Upravo to 'relativno stagniranje' kod životinja zavarava prilikom ovakvih, besmislenih eksperimenata, jer je i u tom stagniranju naizgled prisutan utisak 'napretka' u prilagođavanju, ili 'učenju' ali, ipak, samo u jednoj ravni. U želji da se nešto pošto-poto dokaže tj. opravda, a na ovaj način, nasilno stečena *navika*, pogrešno se smatra evolutivnim napretkom, a tumači se kao makar i minimalni napredak u odnosu na početak eskperimenta, a nekada se poredi čak i sa inteligencijom tj. svešču, što je greška predubedenja i nasilnog traženja analogija. Još kada se 'rezultati' stave u vremensku ravan pa se upotrebi logika beskonačnog niza...

...a upravo je uverenje o *beskonačnom nizu* kod iznošenja dokaza što nas interesuje to da su kod ovakvih merenja *skretanja* ono što zavarava same naučnike, a tu su, pre svega, sopstvena predubedenja naučnika, pa i filozofa u vezi pojma *beskonačnosti* i kvantifikacija kojima se nauka bavi. Dalje, kada nauka kaže da postoji beskonačnost onda to ukazuje na sledeći logički niz: ako postoji jedno, postoji i beskonačno mnogo tog jednog; ako postoji niz od makar dva elementa onda se taj niz produžava logičkim nizom u beskonačnost itd. a sve zbog pogrešnog shvatanja koje se odnosi na pojam *beskonačnosti!*

Za čoveka će beskonačno u bilo kom vidu ostati zauvek samo jedna *pretpostavka*, neodređenost. Ukoliko ćemo se latiti logičkog zaključivanja na osnovu pretpostavki, onda je ono što se trpa u beskonačno isto tako samo na nivou pretpostavke. Doduše, možemo graditi čitave sisteme na osnovu pretpostavki o beskonačnosti, s tim što svi oni u jednom pomentu ostaju ili se svode na to da su samo neodredive vrednosti pretpostavki, a pokazalo se da logika nauka ne mora biti i logika života. Reklo bi se, ako se ova logika, odnosno, matematički proračuni na bazi veličine ad infinituum uzmu zdravo za gotovo, da onda nauke nemaju tako čvrstu osnovu kakvom se diče!

Zapravo radi se o nesusštinskoj povezanosti nižih razvojnih oblika s višim, s tim što se zaključci donose bez čvrstih osnova... a to je vidljivo prilikom povratka istim putem kojim smo došli do zaključka o nečemu!

Susret s konačnošću i ništa

Čovek je 'u početku' svog hoda po zemlji jednak ali i u protivrečnosti s postojećim! Ovde se ne može govoriti o nekakvoj slobodi ili neslobodi već možemo reći da je živeo skučeno i najverovatnije sav u zamecima tabua i zabranama gledajući iz današnje perspektive ali primarno: nesvestan svog stanja. On prema sebi ima ispruženi božji kažiprst desne ruke Mikelandelove kao dar i čar prirode, kao datu *mogućnost* ali još ne pravi izbor nego osmatra i počinje da sakuplja osmatračke utiske i rezultate svojih postupaka, stvarajući tako i nekakvu memorijsku osnovu kao radnu podlogu za razvoj svesti; čovek živi istovremeno najkonkretnije što je moguće i najopštije što je moguće!

Verovatno da su ovakve pretpostavke dovele do toga da neki mislioci baveći se sličnim pretpostavkama tvrde da je čovek u ovom svom skučenom prostoru i vremenu ipak bio apsolutno slobodan, srećan, bezbrižan s poimanjem celovitosti svog bitisanja na ovom svetu! Ovo je jedna od najkontradiktorinijih tvrdnji uopšte, koja nažalost ukazuje na neznanje u pogledu suštine čovekovog znanja! Grubijanima misli koji ne primećuju fine prelaze već u svemu traže kristalno jasno osvetljene odgovore, Biblija upućuje sledeću poruku – 'Blago niščima, nebesko je carstvo njihovo'! Njihova gruba i neiznijansirana znanja tj. neznanja odvođe ih direktno u carstvo sveznanja, gde se sve čini jasnim i gde tajni nema.

Sasvim u skladu s prirodom čovekovom, prva čuđenja i zapitkivanja odnosila su se na biće, odnosno, na ono što se može direktno videti, bez posredstva u-metanja tj. direktno i skučeno, i bez međuprostora koji bi omogućio najobičniji prostor i razmak za gledanje s naznakama posredništva. Time je to prvo-percepirano opšte, ali je nužno vodilo ka konkretnom, *vezi*, za koju se ispostavilo da će ostati večita preokupacija mislilaca.

Ova veza je racionalizovana tek mnogo kasnije i zato sam gore spomenuo Delfe, pupak Gejin ili Gajin, bake Zevsove, u sredini sveta, gde se sastadoše dva orla koji pušteni voljom Zevsa doleteše u sred srede, s leve i desne strane sveta. Delfi predstavljahu riznicu ili zbir i izraz mitova, izmeštenih u kapelnim zdanjima tj. spomen-trezorima (Θησαυρός – thesaurus, trezor) pojedinačnih kataloga znanja i sećanja, ali i predmeta, simbola i objekata pojedinačnih grčkih gradova-polisa, da bi podsećali na prošla vremena a da istovremeno ne bi neposredno ometali buduća! Bio je to mudar način da se vezanost mišljenja s mitovima prošlosti na neki način ublaži i da se krene s novom istorijom i novim pristupom... (ovakva kapelna zdanja – trezori – bila su memorijalna zdanja, zdanja sećanja...).

Iznalaženje veza prošlih događanja s budućim ostavljeno je na volju bogovima. Ipak, sve pohranjene zasluge, s obzirom na uticaj bogova bile su tu, predate jednom bogu novije generacije, olimpljaninu po pripadnosti – bogu Apolonu uz zahvalnost ali i na procenu i odlučivanje sudbinske budućnosti svih polisa pojedinačno, čak i onih gradova-polisa koji su bili najudaljeniji. Kao praktička veza bile su tu Olimpijske igre, koje su povezivale prošlost i sadašnjost! Ovakav postupak jeste ukazivao na poštovanje zatečenih mitova prošlosti i onih novih mitova ali i na potrebu otrgnuća od istih izmeštanjem, tako da imamo jedan broj antičkih filozofa koji idu i dalje: izričito negiraju postojanje bogova, a mnogi, i kada tvrde da oni postoje, tvrde da oni žive u

zasebnom svetu i da ih ovaj svet ili ne interesuje ili se jednostavno ne mešaju u poslove ljudi... Ovo je stari nagodbeni stav nekih mislilaca, koji je proistekao iz najdubljeg promišljanja nastanka sveta a suštinski je ateistički. Svojom jednostavnošću najjasnije je iskazan u Epikurovoj misli.

Ključni problem osveščivanja i osmišljavanja jeste u poimanju vremena i davanju prostoru vremenske perspektive tj. da li je doživljaj ono što treba da bude prvo?

Još su stari grčki filosofi, takozvani fizičari, prema kazivanju Aristotela, govorili da razum crpi sve iz osetilnosti-oseta tela (atomisti, Empedokle, Alkmeon itd.). Već je ovde, u zametku teorije o osetilnosti gde se, uzgred, za osnov svih senzacija uzima dodir (≈čula), a isticano je kako razum preuzima od oseta nešto slično predstavama, a kasnije, uzevši ih kao osnove svog znanja, sam ih razum negira i odbacuje!... Ovakav stav podseća na kasnije nastale teorije, sve do današnjih dana...

Postoje, međutim, i *doživljaji*, čovekovi specifični doživljaji, sa svim čovekovim specifičnostima kao individuama i naravno univerzalno, opšte u njemu, srodno svim ljudima. *Doživljajem* ulazimo u novi svet, u svet koji čini samo ljudski, čovekov svet, svet koji nije u potpunosti samostalan ali je ipak svet jednog **novog bitka**. Da li je ovakvo naslućivanje novog bitka valjano i uopšte logički i misaono opstajuće?

Naime, postavlja se pitanje: zašto bi i dalje bio mišljen *samo jedan bitak* koji je zasnovan na **raciju**, čija nam objašnjenja ne daju osnove da prodremo dalje od pojavnog, od bića? a unapred nam nam, kao da zna, daje objašnjenja o bitku!? On uzleće svojom mimikrijom uma u svet uma i pravi dvostruku štetu: niti dozvoljava umu svojim ograničenjima da bude um a svojim neosnovanim uzletom upliće se u svet koji nije njegov, što se možda i može prihvatiti, ali to radi nasilno. Odavno je taj bitak, koji čovek gradi na desetine hiljada godina a o kojem mislioci razmišljaju i raspravljaju preko 2000 godina nešto drugo, jer je upravo promišljanjem, kao što je to slučaj sa svim drugim pojmovima, promenio svoj obim ali i svoju suštinu. Kao što biće našim delanjem više nije ono što je trebalo 'zauvek' da bude, ni bitak više nije ono što se mislilo da je 'zauvek'.

Osvrt na nauku i filosofiju: filosofija od samih početaka celokupnu čovekovu duhovnu delatnost posmatra kao *jedno* i na holistički način. U atinskoj Akademiji i svim drugim antičkim obrazovnim centrima gajila se svestranost, gde je filosofija imala objedinjujuću ulogu – tako se, barem nama danas otvara taj period – a gajili su se filosofija, muzika, pesništvo, matematika, telesne aktivnosti, i red, i ponekad retorika... Tu na izvoru, postavljeno je glavno pitanje filosofije: pitanje o Jednom, pitanje o biću kao pojavnom, onoga što leži u osnovi SVEGA ali i konkretno pitanje čovekovog života u okviru već postojećeg etosa...

Naučne discipline su se postepeno izdvajale, jedna po jedna, pre svega u vreme Aristotela i njegove peripatetičke škole. Sa izdvajanjem nauka,

postepeno je nestajalo opšte obrazovanje s filosofijom kao opštim pogledom na celokupnu misaonu i praktičku čovekovu delatnost. Nauke, pak, nisu imale za cilj da unapred postavljaju za svoje osnove opštu osnovu, već su sve do današnjih dana išle na usitnjavanje i iz sebe izdvajale sve veći broj naučnih disciplina, rasplinjavajući svoja interesovanja na ono što stoji u osnovi pojedinačnih disciplina. Još od Njutona, preko Planka, Ajnštajna i drugih na preskoke se budi interes za izgubljenim jedinstvom, što se vidi i iz napora da se uspostavi JEDNA opšta teorija, zapravo, nekakva formula o jedinstvu svih prirodnih zakona!

Imamo, dakle, *prostornost, vremenost, nova bića, novog čoveka, ali i novi bitak*. Ovi su u više milenijuma dugoj delatnosti čovekovo, postepeno dobijali i dobili različita misaona i praktička značenja. Naravno, bitak, o kome razmišljamo više hiljada godina još uvek je tu, dogod je čoveka, ali nije više samo u domenu čovekovog filosofskog razmatranja već se čini sada *kao da* treba da pripada i naukama, koje se ovim pitanjem bave na svoj način, dodirujući ga, ali ne razmišljajući o njemu direktno.

Nauke dodiruju ontološki problem tj. problem bitka ali ne razmišljaju o njemu već...

...se svaka nauka u svom domenu bavi svojim osnovama. Znači misle na način fragmentisanog bitka, sve više sužavajući i ništeći njegovu najopštiju širinu. I ovde je Hajdeger, govoreći o tome da 'konačno čovek treba da počne da misli', verovatno imao u vidu potrebu da i naučnik misli o najširim i naopštijim osnovama pojavnog koje je predmet naučnog istraživanja. Uzmimo, na primer, istraživanja u vezi porekla čoveka. Dovoljan je samo jedan pogled na oblast gde se danas istražuje poreklo čoveka i njegov razvoj. Naime, ova istraživanja spadaju u oblast isparcelisanu na niz disciplina, sekcija i podsekcija ili kako se već nazivaju: antropologiju, arheologiju, paleontologiju, etnologiju, paleobotaniku, etnoantropologiju, itd. itd. gde tako umišljenim naukama preostaje da tek naknadno eklektičkom kompilacijom prave veštačke međusobne spojeve, dajući naziv ovim relacijama, interdisciplinarno – srećno smišljena kovanica koja zvuči naučno i obećavajuće i pre svoje primene... jer nemoguće je očekivati da ono što je u korenu razbilo *celinu* (razum svojom analitikom) naknadno sakupi u *jedno* najsitnije deliće...

...s tim što upravo ova fragmentacija ili rastresitost samog bitka kao bića predstavlja povod za čoveka, da opet na čisto misaonom, *filosofskom* planu iznova obuhvata i nanovo vraća tako fragmentisani bitak kao biće u bitak, *koji više ne može biti isti*, već nekakav novi bitak u nastajanju, putem stvaralačkog u čoveku! Tako 'sabran', ***novi bitak više nije isti bitak a s obzirom na promenu u njegovoj 'genetskoj strukturi' možemo ga posmatrati kao novi ili čak drugi bitak u odnosu na prethodni!*** Tako izmenjena genetska struktura stalno mutira i proizvodi svoje derivate. Ako bi ovakvim mutacijama nadenuli naziv koji bi bio kompatibilan s terminologijom medicinskih nauka, onda bi se ovakav bitak mogao nazvati 'bolesnim bitkom'. Zahvaćen bolešću u

svojoj 'genetskoj strukturi' on širi svoju bolest na bića... jer na izvoru nije shvaćen u svom jedinstvu...

S obzirom da filosofija zapravo izvire iz života i ujedno predstavlja uvid u život i da je time direkto povezana s najrazličitijom ljudskom delatnošću, ovde se pokušava da ona uporedo s naukama gradi svoje uže oblasti istraživanja koje su do sada minuciozno isparcelisale svoja pojedinačna istraživanja na razne nauke-discipline kojima više ni imena ne možemo popamtiti. Ovakva fragmentacija filosofije protiče skoro neprimetno, uvodeći takođe i naučne metode u svoj način uvida. Verovatno da Hajdegerovo 'ponišćavanje' metafizike proističe iz sagledavanja ovakvog stanja.

Naprotiv, sve više se uviđa da filosofija ovakvim uvidom na neki način samo imitira nauke pa čak i njihove metode istraživanja. Ipak, verovatno da je ovo za sada i još uvek normalna posledica potreba njenog sve šireg upliva u sve pore ljudskih misaonih i praktičkih delatnosti!

Međutim, suština filosofije a to je sveobuhvaćenje i razmišljanje o bitku, ne da joj da se nađe u poziciji rascepkanih nauka, vraćajući je stalno na to da je potrebno da 'ljudi konačno počnu da razmišljaju' (...sveobuhvatno).

Pitanje je sada: u kojoj je meri taj 'novi' **bitak** sa sledstveno i nužno 'novim' **bićem** (ili obrnuto gledano!), nešto zaista novo, kao nešto *drugo* od onoga što bejaše bio? Da li smo stigli do toga da udvajamo i bitak, pa je bitak sada izmenio delimično barem svoj kvalitet, svoju suštinu i mnogo što šta? Ako nije, već je u izgledu samo novi početak, onda skoro da ostajemo na istom, a ako jeste stvarno novi bitak, što bi trebalo da bude slučaj, onda treba da postoji i 'novi' pogled i da sve u vezi s 'novim' bitkom bude stvarno novo! Tada *imamo posla s potpunim, nazovimo ga, preokretom, koji se iznedrava iz samog čoveka!*

Sada više ne treba da sumnjamo i skoro da sa sigurnošću možemo reći: *svedočimo nadmoćnosti čovekove kreativnosti nad Bitkom za koji se kaže da je sve u svemu!*

Postavlja se utom najvažnije pitanje: Šta je stvaralačko u čoveku?

Dok ne rešimo pitanje stvaralačkog ne možemo ni koraka dalje u pogledu ispitivanja 'novog bitka', jer bi to stvaralačko, po svemu sudeći, trebalo da čini suštinu novog bitka, zato što ga stvaralačko oblikuje u nešto po svojoj volji. Možemo li već sada zaključiti da je volja stvaraoaca osnov tog novog bitka?

Stvaralačko ne možemo objasniti a kamoli definisati uobičajenim načinom, onako kako se nešto objašnjava ili definiše. Zato i jeste stvaralačko jer pretpostavlja nešto krajnje individualno, svojstveno individui, uz sve ono što tu spada u pogledu *kulturološkog nasleđa u najširem smislu i trenutnog ambijenta u kojem se to stvaralaštvo odvija.*

Stvaralačko se ne može kopirati jer upravo je to suprotno njegovoj suštini a ne može mu se pripisati ni univerzalni ključ kojim bi se mogla otvarati sva vrata! S obzirom da se ne može ni sabirati, niti brojčano odrediti i na taj način definisati, dar stvaralačkog čina ne može se ni preneti, ni darivati, niti

geometrijom, ni matematikom, niti rečju, ni preslikavanjem bilo koje vrste. Može se, međutim, biti u pokušaju *ukazivanja* na stvaralačko; može se ići k njemu, i pokušavati sastati se s njim u *mogućnosti*. A nije isto što i kreacija jer bi onda bilo slično božanskom Kantovom *idealu*, kojem treba težiti sa svešću da je nedostižno!

Na sreću, može se iščekivati i sačekati! Svaki prebrzi ili prespori hod ka stvaralačkom skreće čoveka s puta. Iščekivanje podrazumeva već bivati u misaonom začetku stvaralaštva!

Stvaralačko znači: usmerenu i maksimalno koncentrisanu *meru* koja treba onom iskačućem i 'ekstatičkom' u stvaraocu, pa i svakom čoveku kao autentična *mogućnost*, da dâ nedorečenu i samim time *neodređenu* suštinu kao ono *opšte* u temelju delanja, omogućavajući time nastavak stvaralačkog nadahnuća, čime se konkretnom stvaralačkom delu daje i sveobuhvatna i celovita osnova.

Kako se stvaralački dar čeka?

Čekanje podrazumeva: biti na određenom mestu u određenom vremenu i spremnost i po-**zor**-nost, osetilnost i senzibilnost celim svojim bićem za nekakav nastup i dolazak. O ovakvom nazovimo ga ambijentu govoreno je gore, a odnosi se na jednu stranu. Na stranu koja čeka. Čekanjem se ne troši stvaralačko vreme, već čekanje postaje sastavni *vrednosni* deo puta koji vodi daru pri čemu kasnije postaje i deo onoga čemu se stremi stvaralaštvom. Ovde je budućnost već **tu** jer svojim pristupom prolazi! Ona je već uvek tu kao *mogućnost* – s tim što nije statična već treperi ispred i sija. Međutim, postoji bojazan da je, i pored sveg našeg truda, ne shvatimo i neuberemo kao ono što ide u obostrani susret. Kao kada slušamo ali ne čujemo! Gledamo a nevidimo! Jer, ono nije nešto iz čega se zahvata količinski prema želji i vrsti već nešto što je tu, spremno čekajuće, samo za nas postavljeno.

Znači, nešto slično što su prvi filosofi posmatrali kao arhé, ono iz čega sve nastaje i u šta se sve vraća: ili voda, ili vazduh, ili zemlja, ili apejron ili vatra – nešto zauvek dato. Međutim, kako to Parmenid implicite kaže, treba ga biti svestan. Treba imati svest o tome da takvo nešto postoji. Treba slušati ali i biti svestan dara tj. da je čovek u suštini već obdaren čulom vida, sluha itd. ali i vidovitosti, osluškivanja, kao i mnogim drugim modifikacijama čula! To je ona *mogućnost* za čoveka!

Doček bi trebalo da bude spreman u vidu *prostora* da primi ono što se čeka – ali čist i bezinteresan. Time bi trebalo da sadrži i izvesnu avanturističku, nespoznatu nenamernost, i, svakako, da bude nenasilnički, transparentan u svakom smislu. Takav prostor uvek je otvoren daru samo za nas, taman onoliko koliko nam treba, s merom – ni više ni manje. Nenasilničko je vezano za volju i želju, koje nekada mogu da budu prekomerne i da se ispreče kao nepremostive za-ustave onome što treba da dođe.

Zapravo, radi se o *daru* za koji ne znamo ni kada, ni gde ali ni kako će doći do pojedinca. O tome mogu da nam pričaju svi oni koji su ga dočekali i koji vam nikada neće *moći* reći tada i tada, tu i tu, tako i tako... neki su ga

primili u snu i namah se probudivši, kako kažu, odmah ga osetili kasnije u praktičkom i misaonom delanju. Neki su ga primili kao 'sećanje' – konkretno, nakon duge usmerene koncentracije (slično epifaniji, a slično i Platonovim idejama koje 'plutaju' u nekom svom prostoru i koje gledamo pre ovoga života, naknadno i iznenadno ih se *prisećajući...*) Verovatno potaknut Platonovim idejama Fihte kaže: 'izlazeći van nas mi se prisećamo naše prirode!' Neki će reći da su jednostavno 'shvatili', drugi da su prosto 'zbrali' sve znanje koje su imali, u jedno. Nekima je trebalo samo blago potaknuće, jedan dašak; drugima vrlo mnogo, čitava muka, i tako, neprojeno različitih slučajeva tj. događanja, stanja! Tako mora biti ako kažemo da je to dar i da je samo naš!

Šeling, Kjerkegor i mnogi drugi mislioci govore o skoku u..., naglom okretu. Taj okret, o čemu sam već pisao gore, možemo zamisliti i kod Kamijevog Sizifa, naime, onaj jedan kratki trzaj glave i pogled u tišinu pre povratka na početnu poziciju itd. gde se odjednom 'shvata', Dekartova jasnoća, kao prosvetljenje, gde je sve osvetljeno i prosvetljeno na sve strane, kao bljesak, koji osvetljava čitavo biće u trenu, *nakon čega više ništa nije isto*, osim ponavljajuće težnje da se isto ponovo doživi!

U svakom slučaju: po-zor-nost i nenasilništvo su potrebni da bi stvaralaštvo u pojedinčanom obliku ili sveopštem obliku 'nastupilo' k nama i da bi mogli da ga budemo svesni i da bi mogla biti samo naša. Mali prestup značio bi promašaj!

Zbog svega rečenog, ranije sam u ovom tekstu napomenuo da filosofi koji se bave ontologijom tj. bitkom, uvek hodaju ivicom nečega što onim otresitim misliocima, koji imaju potrebu da im sve bude jasno, izgleda kao da ima primese teologije, između ostalog i zato što ne mogu da izbegnu arhaičnom govoru drevnih kolega, koji je u srednjovekovlju dobio isključivo teološku primenu i u jednom dugom periodu duboko se ugnezdio u kodove misli. S toga je, Hajdeger bio u potpunosti u pravu u negovanju 'novogovora', koji je trebalo da ovde postavi jasnu granicu između oblasti filozofskog pojma bitka i teološke misli. Koliko je uspeo u tome da jasno prenese svoje filozofske stavove, ili koliko su drugi filosofi 'hteli i mogli da ga čuju i bili *spremni* za tako nešto', možda ilustruje i činjenica da je Hajdeger u londonskoj knjižari s najvećim brojem naslova na svetu (Foyles), svrstan i može se naći samo na policama s knjigama iz oblasti teologije, okultne literature, numerologije, mističara, Berđajeva i slično!!! Od Ostrvljana empiričara po poreklu misli, i suvih praktičara ne može se drugo ni očekivati. U tom smislu imate i suprotne stavove u vidu stavova nekih filozofa, koji kažu da je ono što ne vole kod Hajdegera nekakva, kako kažu, teološka potka.

Mislim da sam gore objasnio koliko je ovakvo ubeđenje pogrešno

Ključni problem osveščivanja i osmišljavanja jeste u poimanju vremena i davanja prostoru vremenske perspektive

Možda ćemo na kraju ovog spisa saznati da i kroz neke druge filozofske teme takođe možemo doći do razrešenja, ako uopšte uspemo da stignemo na određeno, koje se pogrešno naziva rešenje.

Ubrzanje kojim smo ophrvani odgovara naukama koje su puste racionalizacije svega, jer samo brzinom možemo biti otrgnuti od suštine kao stablo od korena i samo tako možemo ući u lavirint beskrajnog lanca, naizgled jednakih i prosečnih. Samo na taj način – *uprosecivanjem* – nauka može da posluži. Izbijanjem izvan međa kvantifikacija, koje nam nauka postavlja, izvan zacrtanog, projekta, postajemo nepoznanice za nauku. Ukoliko makar samo prividno slobodni i samostalni na ovaj način *zalutamo*, postajemo potencijalno opasni za nauku koja svoje osnove retko, ako ikada, preispituje, gledajući da ih nebrojeno puta potvrdi a ne iz osnova preispita, uvek već uverena da je sve onako kako jeste. Konsekvetno, kaskadno i logički! Ovo s toga što u nauci svaki naredni korak mora da predstavlja i potvrdu predašnjeg... kako bi svako tvrđenje važno za sve slučajeve...

Prirodne nauke kojima se sve veruje, kao neprikosnovenim, kao i sve veća zahuktalost života, bukvalno nas guraju u *privid* vrednovanja *uspešnosti* na osnovu korisnosti za nešto, kako samih nauka, tako i naših života – kvaliteta života.

Dublji *psihološki* pristup ovakvom stavu o položaju individue koja želi da se izdvoji vrednujući sve oko sebe na svoj poseban način u odnosu na okvire nametnute prosečnosti a na osnovu naučne statistike, možemo oslušnuti u delu *Beleške iz podzemlja* Fjodora D:

*'A šta ako se desi da ono što se smatra da čoveku koristi, ponekad, ne samo da se sastoji već i mora da zavisi od njegove želje da mu ove škode i da iste ne budu u njegovu korist... Šta mislite, postoje li takvi momenti? Smejete se; neka se smejete, gospodo, ali mi samo odgovorite: da li je ono što je čoveku korisno istovremeno postavljeno sa savršenom sigurnošću? Zar ne postoje neke (koristi p.s.) koje nisu uključene i ninakoji način ne mogu biti uključene niukakvu klasifikaciju? Vidite, vi gospoda ste pokupili, prema onome što ja znam, ono što ljudima treba da bude od koristi sa spiska **uprosecenih** (podvukao p.s.) statističkih podataka i političko-ekonomskih formula. Ono što vi smatrate korisnim jesu napredak, bogatstvo, sloboda, mir itd. itd. tako da bi čovek koji bi bio, na primer, otvoreno i svesno protiv celokupne liste, bio, prema vašem a i mom mišljenju, naravno, mutan tip (obskurantist) ili kompletni ludak: zar ne bi? Međutim, znate, postoji nešto što je iznenađujuće: zašto se dešava da svi ovi statističari, magovi i zaljubljenici u humanost, kada sagledavaju sve ljudske koristi bez izuzetka, izostavljaju jednu?... Međutim, problem je u tome, što ova čudna korist ne potpada ni pod jednu klasifikaciju i nije uključena ni na jednu listu'.*

Zapravo, težnja da iskočimo, retko se ostvaruje, jer nemamo vremena a ni prostora. Vreme koje nam stoji na raspolaganju i otkriva se pred nama, ostaje nemo, tako da ga nema i, zapravo, *nemamo* vremena! U ovakvim okolnostima nismo u stanju da vidimo sebe, a i sva druga čula su nam zamrla, a kamoli da vidimo ono čemu to vreme treba da služi – ono što treba da dođe. *Zajednica* se u odnosu na pojedinca postavlja kao vanvremena – ona sebe ne vidi u vremenu niti vidi vreme, a i neće da zna za njega jer bi je podsećalo na svoju konačnost, ali itekako zna da koristi i time *troši* prostor i vreme pojedinca za svoj opstanak. U jednom mahu, već postavljenim i složenim sistematskim

načinom, *zajednica* crpi životno vreme iz čoveka i prirode, istovremeno ga zakrivljujući i uništavajući neumoljivo! S toga pojedincu ostaje sve manje i prostora i vremena, da bi mu na kraju bili oduzeti kao ono što mu je najdragocenije ...

Tako čovek-pojedinac nema vremena da se osvrne, nema vremena da zastane, oči su mu uprte samo napred, k nečem što se zove budućnost i progres. Bežeći od sopstvenog ništavila atavistički je ubeđen da je prošlost nešto od čega treba pobeći i da u svakom momentu nekakvog progressa ostavljamo tj. premošćavamo sadašnjost, gajeći istovremeno nadu i unapred uživajući u sve bližoj i, navodno, *boljoj* budućnosti. Na taj način nam naš prostor i *vreme* ostaju nepoznanice! Čoveku ostaje da prihvati ono što mu se nudi, a nudi se prosek tj. ono u čemu niko, niti jedan čovek zapravo nije. Fantomsku ideju bezprostornosti i bezvremenosti zajednica prenosi na pojedinca kao njegovu bezprostornost i bezvremenost. Zajednica ga faktički gura u *nepostojanje u nepostojećoj prosečnosti!*

U taj prosek, svakako, uključena je i čovekova opijenost i manijački odnos prema radu, gde je potrebno nahraniti i napojiti besmrtnu maticu-*zajednicu*.

Ovde, vreme i prostor igraju glavnu ulogu – vreme koje nam se otima i prostor koji nam se sužava. Ostao je pojedinac direktno suočen sa 'svojim proizvodom', bez vremena i manevarskog prostora. U svakom slučaju i vreme i prostor otiču i nestaju. Bežanjem od ovakvog stanja ne udaljavamo se niodčega. Begom od sadašnjosti i prošlosti, ubeđeni u njihovo zaostajanje i prolaznost, stremimo da se što pre dokopamo budućnosti. Ponuđeno nam je navodno nešto bolje – budućnost. Ali, prošlost ne ide samo za nama, već je i ispred nas, u budućnosti, ona je sastavni deo naše budućnosti. Zapravo, ona je uvek tu, kod nas, s nama i neodvojiva, kao što zvezda repatica vuče sa sobom svoje breme, pa je i u sadašnjosti. Zato, kada ovako posmatramo vreme, kao naše, moje, njegovo, njeno, kao vreme koje je samosvojno vreme svakog pojedinca, onda je ono jedno tj. prošlost i sadašnjost i budućnost, sadašnjost je i prošlost i budućnost a budućnost je kako sadašnjost tako i prošlost. To je izuzetno vreme svakog pojedinca u zajednici, kao jedno, koje se retko ostvaruje!

Zajednica nam nameće drugu predstavu vremena gde budućnost, na primer, treba posmatrati nepovezano, odnosno, samo izolovano, samo kao cilj! Kao nešto što tek treba da bude, a još nije! Znači, već sâm prostor i vreme i *utisak* prostora i vremena na način kako nam ih nauka predočava i kakvim ih zapravo i živimo, predstavljeni su parcijalno u izolovanim segmentima i apstraktno u svakom momentu, beživotno a zatim i lažno. Opšti utisak je da su i prostor i vreme svima *dati* u objektivnoj i pozitivnoj formi, jer su svima navodno dostupni već u svakodnevnici u kojoj se budimo. Posebno vreme, kao da ono ima svoju namenu i tok, da teče, prolazi, da ga možemo samo meriti, a ponekad se gdeko usudi da kaže da zna šta je vreme itd.

Ovakvo shvatanje vremena je svakako najveća obmana i zabluda koja je čoveku nametnuta. Čovek je svojim neumerenim i neopreznim hodom kroz istoriju sam doprineo da ovakav utisak vremena postane vladajući.

Naime, ovakvim shvatanjem vremena sve što činimo je prožeto vremenom koje *teče* i time stiže najveći mogući legitimitet osmišljene apstraktnosti. To je vreme za sve! Opšte vreme! Javno vreme! Međutim, to su, pre svega samo, fragmenti vremena. Dalje, to su nespojivi delovi vremena bez kontinuiteta. Na kraju, to je vreme u kojem čovek ne učestvuje svojim stvaralačkim potencijalom već je izbačen iz njega, jer takvo vreme nema celovitost! pa nema ni jedinstvo svojih delova i ne može postići takvu složenost koja bi bila primerena čoveku kao misaonom biću, sa svojom salnom težnjom da čoveka usitnjava, fragmentiše do njegovog nestanka. Kao što čini s prirodnim resursima, trpajući u istu ravan i čoveka...

Idealno zar ne?

Vreme koje nudi

Još su drevni filosofi na svoj način ukazivali na ljudsku nemarnosti prema vremenu, pominjući strahopoštovanje prema večnim bogovima. Gore sam naglasio ljudske pokušaje mešanja u 'božje poslove' a pre svega čovekove pokušaje da se umeša, a time i pobije, njihov neprikosnoveni prostor i njihovu nedostižnu večnost. Čovek je ovde 'optužen' za razmetljivost tj. HYBRIS koju su i bogovi i ljudi prezirali, oholost koja ne misli na ono što je čoveku najsvetije, a to je vreme. Za oholost i nemar tj. hybris, grčki bogovi su najstrože kažnjavali.

U ovoj brzini i nemarnosti prema vremenu – samo našem vremenu – mogućnostima kojima je prožet naš život, od izbora koji nam stoji na raspolaganju, mi biramo veoma malo, jer u krajnjoj liniji birajući mi ne stižemo da izaberemo. Istovremeno u našoj oholosti ne razmišljamo o vremenu kao celini, mi ga delimo, ubeđeni da ćemo samo na taj način saznati njegovu suštinu. Ubijamo ga analizirajući ga u potrazi za suštinom! Time istovremeno pomažemo *zajednici* u njenom nečasnom pohodu ka uništenju kako prirode tako i nas samih!

Vreme razdvajamo na sitnije ili krupnije vremenske periode iz raznoraznih pobuda. Nekad je to zarad sistematizacije prošlih događanja, nekad radi boljeg snalaženja u egzistencijalnim uslovima čak i prostoru, nekad radi efikasnosti itd. s tim da se uvek za ovakav postupak nađe nekakvo praktičko opravdanje. Međutim, nalazi se i opravdanje za nesagledavanje suštinskog jedinstva vremena, pa mu se nadenjuju odlike kao: beskonačno, prolazno, leteće, tok, teče i svakakvi drugi nesuštinske odlike. Promašiti put ka suštini znači nalaziti se na drumu neodređenih putokaza, koji se baziraju na slučajnostima a svakako prepuni neodređenih ciljeva koji se svakog časka menjaju.

Razlog ovome je uglavnom neverica ljudi u pogledu sopstvenih *mogućnosti* vezano za vreme. Na primer, u promišljanju vremena, ono je uvek vanprostorno i izvan svetsko jer mi u svakom momentu putujemo kroz vreme. Da li idemo u prošlost ili budućnost ili se bavimo sadašnjošću, uvek smo u *mogućnosti* da hodamo kroz vreme i da ispoljavamo svoj u osnovi avanturistički, znatiželjni i ispitivački duh. Vreme nudi mogućnost ispoljavanja

avanturizma, ali ovu vrstu putovanja kroz vreme retko kada čovek koristi kao nadahnuće, kakvo nam se nudi. Kada mislimo, upravo bi to trebalo da se dešava – potpuna sloboda u prebacivanju iz jednog vremena u drugo, što je samo odraz suštinskog jedinstva vremena i nas u vremenu – u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Ne mislimo li na ovaj način, onda nismo u jedinstvu sami sa sobom te se razdvajamo na više ličnosti, smatrajući da je prošlost samo prošlost, sadašnjost samo sadašnjost a budućnost samo budućnost, i sve ono što ide uz ovakvo u parampirčad razbijeno vreme. A zapravo mogućnost spajanja sva tri stanja vremena je ono što je u jedinstvu tek u mišljenju tj. u svesti o vremenu. Značaj mišljenja izvanprostornog prostora čini se odavno poznat. U ovom smislu i ovim načinom i vreme i prostor su večni.

Imamo 'snažnu podršku' nauka koje su po pitanju vremena, pa i prostora, na mukama kako da ih definišu, s tim što ponekad govore o jedinstvu vremena i mogućnosti tzv. preleta, koristeći glagol putovanje, iz sadašnjosti u prošlost ili budućnost itd. Naša svest tu mogućnost već odavno koristi s tim što, prema fizičarima, još nismo u stanju da ostvarimo takav hod i fizički, a interesantno je da fizičari za ovakvu mogućnost koriste pomenuti glagol u već poznatoj floskuli: *putovanje kroz vreme*, što nam ukazuje na iskonski avanturistički i istraživački duh, koji leži u osnovi čovekovog delanja i onda kada o tome govori nauka. Ako bi nauka ovo priznala, onda bi na neki način opovrgala svoj ekskluzivitet i još gore: priznala bi mogućnost iskakanja iz već zacementiranih osnova svoje nadgradnje...

Ali, kao što smo napred rekli, vreme *u toku*, a koje je izdvojeno na prošlo, sadašnje i buduće, vreme koje teče kao reka iz nekakve nepovrati i koje se sunovraćuje u nedogledno, a ono malo individualnosti što se vremenu daje je to da se sužava kroz nešto što ne postoji, kroz nekakvu tačku koja predstavlja navodno i našu individualnu delatanost u *sadašnjosti*, a zatim se širi i ide dalje, izgleda sličnog peščaniku, jeste vreme koje to nije – ono samo zadržava apstraktnost, a ono što je konkretno tj. što bi trebalo da bude konkretizacija svakog pojedinca i ospoljenje u praksi, nestaje.

Kakva je veza ovako shvaćenog vremena s čovekom?

Sada je valjda jasnije da u pogledu ovako shvaćenog vremena ono ostaje ne-shvaćeno pa u našoj trci da ga imamo, nastaje jedna nepovezana, besciljna i besmislena hrpa nepovezanih vremenskih jedinica i nepovezanih misli, koje ne nose jedinstvenu suštinu nas samih, već more nepovezanih suština. Tu smo na polju smetenosti koja nas još više gura u nerazumevanje ne samo smisla vremena, već svega onog što se njime zatrpava! Tu smo bačeni u haos bezbroj nepovezanih *sada* u sukcesiji! Bez prošlosti i bez budućnosti, jer **nešto** ili **neko** treba tome *sada* da dâ prošlost i budućnost, da ga oživi, da mu da značaj smlene celine! Da li je moguće da smo na samom delfijskom početku davanja smisla našem životu tj. našem prostoru i vremenu! Ovde, znači, nije stvar u otuđenju vremena posredništvom u-metanja,

stvaralaštva, već o suštinski drugačijem shvatanju i pristupu objašnjenja vremena.

Problem nije u tome svaliti krivicu na nekoga, jer kada se kaže da je pitanje otuđenja vremena ono napred spomenuto *u-metanje*, onda se krivica svodi na krivicu samog stvaralaštva uopšte pa i na umetnost.

Stvar je u tome ko koristi i koja je namena takvog produktivnog vremena? u čijim je ono rukama, kao uostalom sve što predstavlja čovekovo stvaralaštvo, sve što on proizvodi i ono što je više od proizvoda. Pa tako: ako se *postmodernizam* drži radikalnog pogleda na otuđenje u oblasti podele rada, onda je trebalo da se takav stav poveže ne s krivicom čovekovom koji stvara i 'umeće', a još manje s vremenom, *već s onima koji to umetanje i stvaralaštvo zaista koriste i diriguju njime!* I dalje, s onima koji upravljaju društveno-ekonomskim tokovima tako da se od stvari stvaraju proizvodi na jednom nivou čovekovog stvaralaštva i crpe istovremeno i priroda i čovekovo stvaralaštvo.

Međutim, ovde moramo postaviti novo gledište. Ono se odnosi na celokupnu čovekovu delatnost čiji je osnov stvaralaštvo. Znači, ne radi se samo o pogledu na proizvodnu čovekovu delatnost koja teži da se uvek vraća na isto. Ne radi se samo vraćanju na osnovni odnos prirode i čoveka gde se čovek izjednačava s elementarnim stanjem u prirodi, što je svakako interes *zajednice*. Radi se o svim oblastima čovekove delanosti i to na globalnom nivou, gde se sve zahuktava radi što skorijeg uvoženja, primene i korišćenja. Ovde se čovek kao jedinka koristi isto kao i sama priroda, a *zajednica* umesto da je izraz suštine pojedinaca, ona je izraz pojedinaca samo kao svog elementarnog stanja.

Nedoslednost je kraljica stranputica! Danas je hrabrost izneti da otuđenje uopšte postoji. Još veća hrabrost je praviti analize koje se odnose na otuđenje, a prava hrabrost je reći ko je pravi krivac. U XIX veku se to moglo, jer države još nisu bile stasale na metafizičkim osnovama u potpunosti i nisu smatrale ovakve istiupe opasnim. Danas slični 'istupi' uvek izazivaju pretnju eufemističkim izrazom 'zabrinutosti'! Izraz zabrinutost je postao način iza kojeg treba staviti znak usklika. Od ovakvog ophođenja i poruka sve ljude u svetu podilazi jeza!

Znači, živeći ovako u okviru izdelfenog vremena, služimo nekim tuđim interesima za neki drugi život drugome a ne sebi samima. Ovako izdelfeno vreme koje se još više i dalje cepa na 'trenove', ili tzv. djifije, u svakom svom segmentu jeste zatvorena i zasebna struktura visokih ali i rastresitih zidina od kojih ne možemo jasno da gledamo niti u prošlost, niti u budućnost. Ovo, znači, dalje, da nam je nametnut život otuđenja i od nas samih: prošlosti ostavljamo naše iskustvo, budućnost još nije tu već se pretvara u nadu ili strah pred..., a sadašnjost, i pored njene glorifikacije, sami odbacujemo kao nestvarnost i diskvantifikujemo tvrdeći istovremeno da je tačka govoreći istovremeno da je tačka *nepostojeća* ili *tren*, koji promiče pre nego što ga možemo postati svesni.

Može se reći da ne živimo, ne samo u nekakvom 'pravom' kontinuiranom vremenu, već da uopšte i ne živimo u vremenu. Kao da se svi

zalažu za status quo ovako nametnutog vremena koje onda zaista i jeste sušta otuđenost.

Kakva je onda naša stvarnost; u čemu, zapravo, živimo?

U čemu živimo i šta živimo? Kada se postavi pitanje **U čemu** živimo ako ne u vremenu i *šta* živimo ako ne život, odgovor bi mogao biti da niti živimo u *našem* vremenu, shvaćenom kao celina, kao jedinstvo nas samih i svega prošlog, sadašnjeg i naših nadanja kao budućnosti, niti živimo *naš* život već život drugih koji takođe ne žive *svoje* živote već smo/su svi u nekakvom opštem životu koji nije naš/njihov. Čini se kao da je ničiji!

Čiji je to onda naš život? Čiji su onda naši prostor i vreme? Iz prethodnog je jasno da takav život nije ničiji jer ga niko **pojedinačno** ne živi za sebe kao svoj, već je život za druge, još pogubnije: za *nešto* drugo, pa tako niko i ne živi svoj život...

Iako naš život niko ne živi, jer je on samo naš, ipak se pojavljuje nešto što nadvladava pojedinačne živote svih ljudi ali ne kao onaj ili ono što živi život već kao *sistem* koji je, zapravo, *korisnik* našeg života!

Očigledno je, međutim, da svaki pojedinac ipak živi i dela tj. stvara nešto što ne može da nestane. Prema gore rečenom ispada da svi pojedinci ipak žive život i stvaraju i uopšte delaju ali za **sistem** koji ne postoji radi neke druge svrhe do sebe, pa smo i neznajući to, uvek na početku, predajući se nečemu što se predstavlja kao svetilište za izbav. Totalitarizam kao krajnji veštački proizvod sistema je sve što sistem putem o-državanja države može da ponudi! Ovo sam pokušao da ispitam u mom drugom spisu *Sistem ili totalitarizam*.

A *sistem* kao zamena alavo proždire u pokušaju uspostavljanja večnosti za *svoju* suštinu projektujući je za ljude u svoju, odnosno, ljudima tuđu budućnost omamom, u šta čovek hrli sam se trudeći da dobije na ubrzanju. Otrgnut od vremena i prostora, pokraden u pogledu svog stvaralaštva ali i nesvestan svoje izgubljenosti. Čovek ne stiže do svoga vremena, svoga prostora. Time mu je preprečen put da ostvari svoj autentični život i svoj svet!

Da ponovim: na taj način čovek živi za neko drugo vreme nečiji tuđi život! To tuđe vreme se samo delimično ispoljava u vremenu za drugog, za nazovimo ga 'gospodarom', jer se ispoljava u okviru suštinske otuđenosti svakog od svih, svih od svih, svih od svega i svega od svega u najširem spektru poentilistički nepovezanih suština. Hajdeger kao da je sagledavši sve posledice ovakvog razmišljanja zastao vrlo blizu kraja! okrenuvši se na kraju svojim nadahnutim analizama pesničkog stvaralaštva!

Za koga i za šta onda čovek živi? I: vreme dato samo njemu

Hodom i lutanjem kroz pitanje prostora i vremena prođosmo mnoga pitanja pa i pitanje: *U čemu živimo i šta živimo pa i koga živimo?* koje poprima

nužni nastavak: *Čemu, zapravo, živimo?* Čovek kao da je u višestrukoj šizofreno atomizovanom stanju ophrvan *nepovezanim* nitima. Život mu izmiče u bledom titraju, a sat, prema kojem se ravna, koji zapravo pokazuje samo privid vremena i ništa više od toga, otkucava.

Otkucava ne samo prosto vreme! Otkucava vreme kao stalnu opomenu i istovremeno urušava sve kao kulu od karata. Međutim, i pored svega, čovek *kao da* ide napred. Neko to tamo nudi omamu i sjaj budućnosti, a radi se, zapravo, o cirkusu obmane. Uzvikuju na sve strane: beskonačnost (nauke) je pred vama, ko zna, možda i besmrtnost (crkva)! Hajde! Kao da se čuje poruka nekakve koračnice, podstrekačice... čovek u svom oduševljenju postiže sve bolje, čak i neverovatne rezultate, sve veće ubrzanje, zahuktalost. Skučava se pri tom i minimizira u stalnom sužavanju kvantifikacija i približava se Zenonovim tvrdnjama o nepokretnom kretanju (najbolji i suštinski primer su merenja rezultata u sportu gde se ovi usitnjavaju od sekunde na desetinke, stotinke, hiljadite delove sekundi itd. itd. pri čemu se minuti čine prevelikim brojevima...). Malo se priča o tome: šta se želi postići ovakvim kvantifikacijama. Tabu tema koja se tiče prethodnog pitanja je i ta: na koji način se ovi rezultati postižu, a pogubni su za tela savremenih gladijatora sporta.

Ljudsko pregalaštvo se ovde stalno podstiče, kao i u proizvodnji, za nečiju svrhu... a za uzvrat daju se garancije o većitom zdravlju koje se graniče s besmrtnošću... Zapravo nudi se ono što sistem i eksponirana *zajednica* najviše vole i cene i što iskreno misle da im pripada, ali se u primeni pojavljuje kao pogubna po celokupnu prirodu i čoveka – besmrtnost. Time se zajednica opet postavlja kao bog!

Verovatno naslutivši dve stotine godina unapred ovakav razvoj čovekovih odnosa u okviru *zajednice*, Kant daje ovakvom stanju suštinski moralnu odredbu i proglašava za bazu čovekovog praktičkog delanja sledeće: 'da čovek u svom praktičkom delanju nikada ne sme da koristi čoveka kao sredstvo'. *Zajednica posmatra i uslovljava čoveku njegov opstanak upravo kao sredstvo svoga opstanka!*

U svom bezumlju koje je proizvod potpune smetenosti i nemogućnosti sebe- i drugog-prepoznavanja, čovek ne ide samo u jednom pravcu i ova zahuktalost se ne odnosi samo na 'telo koje ubrzava', već se upliće u složenu dinamiku nebrojeno mnogo utičućih faktora. Vrhunac ubrzanja se ispoljava kao eksplozija tišine i mraka, a u psihološkom smislu ona je upravo to!

Vrhunac ubrzanja je svojevrсно iščekivanje rešenja ali i beg i pasivni pogled na stvarnost tj. fizičko vreme, a to znači ulazak u privid bezvremenosti tj. besmrtnosti u tišini i mraku osenčenom navodnom večnošću. Zapravo, čovek beži od svog ali sada tuđeg mu vremena u bezvremenost, iz konačnosti u ponuđenu besmrtnost nečeg drugog i tu u beskonačnosti, iz tuđeg u otuđenost.

Vrhunac ubrzanja je ujedno i vrhunac otuđenja i vremena uopšte. Prema ovome vreme kao da ne može da postoji. Ono nestaje iz našeg pojedinačnog života! tako da više nema razlike između života i smrti!

Simetrija ubrazanja unazad

Simetrično stanje primetno je posmatranjem hoda unazad tek iz perspektive budućnosti. Naime, kao što sam gore nagovestio, suprotno zahuktalosti imamo pasivni hod usporavanja, čime takođe težimo da se približimo nepokretnoj smrtnoj besmrtnosti!

Pokušaj zaustavljanja nezaustavljivog, *vremena*, takođe je proizvod šizofrenog pogleda na život čiji je osnov *kao da...* Postepeno zaustavljanje daje nam privid jasnoće pogleda na nas same i svega oko nas, fiksiranosti, sigurnosti, čak i objektivnosti koje tu nema...

Ovde nastupa najgore: iznemogao i iznuren, i ubeđen da će smirivanjem slika koje promiču, uhvatiti makar na tren ono na horizontu, tamo preko brda, pre nego što se kao Sizif vrati na početnu poziciju, čovek otpočinje s usporavanjem svog hodosa. Ovo je pokušaj uspostavljanja fatalnog kontakta s 'mrtvom, takoreći, nepokretnom sartrovskom prirodom'. Ovakvo *stanje* hvata, lepljivo je i stvara privid mirnoće, lakoće i jasnoće, a zapravo je kraj!

Znači, više nije važno da li čovek beži od nečega ili ka nečemu, to je uvek bežanje ka kraju!

Kako vreme postoji?

Cilj je ubrzanja i usporavanja, beg! Više nije važno da li čovek beži od nečega ili ka nečemu! Ne drži ga mesto, što znači da ima opsesiju za kretanjem koja ga obmanjuje da samim kretanjem nešto dela. Međutim, da li ipak da pojasnimo ukratko od čega i ka čemu čovek beži? Od konačnosti ka prividu. Ka ili od *beskončnosti*! Ka ili od *neodređene beskonačnosti*! Međutim, beskonačnost za *egzistenciju* nije isto što i beskonačnost za fiziku tj. nauku uopšte. Za nauku, beskonačnost podrazumeva konzekventni sled, determinisano, a priori postavljeno. Ali predstavlja i nešto što bi trebalo da nam uvek izmakne za makar i delić nečega, pa prema tome ne postoji kao celina; u nizu uslovljenih posledica za egzistenciju, *beskonačnost* jeste *pradavna sada-budućnost*. Onaj prethodni oblik, oblik sleda, kada se primeni na egzistenciju, 'dostiže' samo puku nemogućnost, uslovljenost – bezvremenost – vrhunac nepostojećeg – Ništa!

U drugom slučaju stvar se itekako komplikuje, jer dolazi do izražaja suština vremena. Ne određuje vreme nikakvu čovekovu suštinu, već je egzistencija ta gde se u međusobnoj isprepletanosti ovi određuju, pa je na taj način vreme zahvaljujući našem delanju, utkano u naše biće. Da li ga tražimo na pogrešnom mestu, pretpostavljajući da vreme ima mesto, kao nekakav svoj prostor? Vreme, za čoveka zavisi od egzistencije. Vreme je prožeto egzistencijom, a kao takvo ono je opet Ništa, ili se najavljuje kao beskonačnost *mogućnosti* iz kojih mi treba da biramo i da im damo smisao. Da li to znači da vremenu ne možemo dati nekakvu opštu odredbu?

Opštost bi još od drevnih filozofa trebalo da podrazumeva i nužnost! Prema gore rečenom takvu nužnost ne možemo povezati s individualnim

delanjem. Postavlja se još jedno pitanje: ako ne možemo vremenu dati nužnost, kako mu možemo dati opštost?

Zato: ne vraćamo se Kantovoj filosofiji kao kontemplativnoj filosofiji, već njegovoj pretpostavci vremena kao a priori opažanja, forme, posebno u delu gde se ova forma uspostavlja kao nekakav ram čulne spoznaje koji ne postoji ukoliko mu čovek ne dodeli život svojom čulnom aktivnošću! Tu je Kantova postavka, iako dvestotine godine stara itekako prihvatljiva, ali kao zvučna metafora, i samo zagreb po površini!

Nasuprot mnjenju, beskonačnost se, doduše neprimetno, ispoljava kao konačna za čoveka, znači u apsolutno otuđenom vidu pri čemu se ona, znači, unapred formalno predstavlja. Pri najvećoj brzini čovek stoji u mestu i dozvoljava zaustavljanje, smrt i...

...susret s konačnošću...

...koji može biti i fatalan. Tu se čoveku otvara jedan potpuno novi svet, doduše, najprirodniji, ali najnepoznatiji, čoveku potpuno stran. Zapravo, nepoznatljiv! koji čak i po prirodi čoveku nije prislan. Čovek je mnjenjem i svojom egzistencijom vezan za vreme, kao prividu beskonačnom unazad prošlosti i beskonačnom unapred budućnosti. Pri tome, kroz praksu onog *sada*, on kao da zna ili skoro da zna ili makar naslućuje da živi neko drugo vreme, za 'nešto' drugo, ne za sebe! što on na neki način *nužno* čini jer živi i ono prošlo ali i buduće vreme. Ipak, duboko u sebi on želi samo *svoje* vreme; vreme pro hominem, za njega vreme, u kome bi živeo, koje predstavlja celokupno vreme. Kao takvi, i prostor i vreme su mu oduzeti! Ovde se sabija sav tok prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Hegel je to pokušao da reši uvođenjem makro i mikro plana, ali za čoveka to nije dovoljno. I ne treba da bude, jer ga Hegelov stav na kraju stavlja u dugi lanac jedinki povezanih u jedan sistem nepodnošljive sabijenosti, skučenosti i neposredne uslovljenosti, a upravo susret s do tada nepoznatim skučenim vremenom i konačnošću treba da bude polazna tačka i *moćnost*, ili kako sâm Hegel nagoveštava, koristeći frazu **po sebi: po sebi** življenja do tada nemog i konsternizovano sabijenog i skučenog čoveka. Ali, Hegel je zastao na korak od ove nagoveštene konstatacije čime je čoveka oduvao s ovog pravca, uvlačeći ga u neumoljivi i nužnošću povezani sistem, u kome se povezanost uspostavlja nametanjem tj. silom spoljašnje svesti!

Ipak, na širem planu, bitak u osnovi, koji neki filosofi posmatraju i kao *sistem*, ne dozvoljava konkretizaciju, pa ga zarad svoje filosofije odbacuju. Jaz je život, zapravo, životna snaga koju crpimo neznano otkud, ali pokušaji su važni, pokušaji otrgnuća. Opštost koja čoveka prati u vidu onog javnog ne dozvoljava čoveku da konkretizuje svoj zahtev za biti živ, živeti, ići, otići, čak lutati itd.

Otrgnuće i iskakanje ne znači *bunt*, mada se ponekad može pogrešno zameniti za isti. Samo mir može doneti plodove potpunog shvatanja celine, sveobuhvatnost i jedinstvo vremena. Bunt jeste prskanje kao što se misli ili nekakvo izlaženje iz sebe, ali nas sabija i sužava samo na psihološku meru;

smirenje otvara širi pogled ka horizontu. Bunt prividno čini da odskočimo u spas ali nas i izoluje, a mir *vidi* i *sagledava*, jer nas samo mir u kom možemo naći *meru* upućuje u pravom smeru, time što nam kazuje da upravo puta nema, već samo relacija sa željenim, koja se ili da ili ne da realizovati, bez razlike. Bunt nas nepomirljivo razlikuje i odbija, odbacujući nas pri tom u stranu. Istim delanjem i ono na čemu se dela povlači se pred nama i nestaje!

Ići napred ne znači u pravom smislu ići u hodu prema nečem drugom, već znači biti uvek tu, uz sagledavanje *moćnosti*

Znači, sada-budućnost nije ništa drugo do suštinska sinteza teorije i prakse. Ipak, naša praksa u sadašnjosti uslovljena je kako teorijskim aspektom, tako i dinamikom i kvalitetom pogleda na prošlost.

Sudbinski planovi za budućnost ništa ne znače kao što ni sagledavanje ostvarenog u prošlosti nemaju vrednost za filozofsko razmatranje budućnosti, sami za sebe, ali su itekako značajni prilikom donošenja odluka, jer odluke su direktno povezane za viziju budućnosti! S ovakvim zaključkom imamo novi problem i pitanje: kako u ovakvoj suprotnosti naći ono povezujuće?

Ukoliko se ne prihvati ova tvrdnja onda barem treba svim silama pokušati izbeći pogotovo lažne predstave o *vremenu*, kojima smo preplavljeni u svakodnevnom životu.

Hajdeger smatra da upravo razbijanje svakodnevnice nosi zametak za buduće. On, čak eksplicite provlači tezu o hodu unazad kako bi se stiglo napred. Uproščavanje u ovom smislu nije retrogradno već pojednostavljivanje iznesenog. Kalkulišući tako, na nebrojeno mnogo načina, stojeći u mestu, Hajdeger ni u jednom momentu ne pravi pomak napred ka razlučivanju; on ipak briljantno analizira stanje pripadanja, čak i privrženosti *svakodnevnici*, kao molbi za spas, kao prividu toplog domu, kao onoj vrsti bega koji nas samo uljuljkuje, dajući nam samo jednu mrvicu nade! Kao privid autentičnosti.

Da li ovakav stav ipak traži i potpuno novu terminologiju za koju se on zalaže i koju daje u osnovnim naznakama, to je pitanje, ali je, u svojim analizama svakodnevnice i *otuđenja*, koje doduše nijednom izričito ne imenuje u svojim tekstovima kao otuđenje, dao do sada možda najbolji kritički osvrt na stanje koje je *zadesilo* čoveka, i samo toliko. Uz obećanje da će sve kasnije biti objašnjeno u posebnom odeljku o **vremenu**! Ali, to vreme za razjašnjavanje filozofskog pojma *vremena* nije pristiglo. Bez objašnjenja, pa ostaje pomalo čudno da u tom pogledu Hajdeger ne daje razradu ovog pitanja, već se zadržava na korak ispred... od... upućenosti ka..., kako bi on, možda i sâm rekao u nastupu iskrenosti.

Pravolinijsko vreme! Život ili smrt ravne slike linije!

Kakvo nam se vreme i prostor povratno nudi? Ovakav pogled na vreme pa i prostor samo nas vraća na naše prvobitno *sada-vreme* i misao o tome koja je odavno trebalo da bude prevaziđena! Kako nam iz ove nove perspektive izgleda *prvobitno* vreme samo jednog stanja ili samo jednog

iskakanja s mogućnošću mnoštva iskakanja: vreme koje teče iz beskraja u beskraj (prostorna odredba), vreme *prošlosti* (koje možemo eventualno misliti, ali samo logički uslovljeno, naučno fundirano razdaljinama, brojčano), *budućnosti* (ona može po kvalitetu biti ovakva ili onakva, ali je uvek naša – mi smo njeni kreatori), i *sadašnjost* (tek jedan tren, sve ništice su tu ali ih nema...).

Šta ostaje za život? Ako bi stvari ovako stajale, onda bi mogli postaviti pitanje: u kom vremenu smo mi, zapravo? Da li živimo prošlost ili sadašnjost ili budućnost? Ispada da je budućnost čoveku najprirodnija... ali kao nekakav objekat koji nam je pristigao iz prošlosti i koji možemo sami da oblikujemo prema sopstvenom nahođenju; i na kraju stalno otvoreno i najvažnije pitanje: *da li se beskonačnost kao prostorna, brojčana itd. odredba, može uopšte dodeliti vremenu ili ne? tj. da li je vreme beskonačno?*

Postavivši ovo pitanje, upali smo u jedinu odredbu za koju se smatra da pripada i bitku! Međutim, ovo beskonačno vremena i beskonačno bitka, nije isto. Naime, ova dva beskonačna ne misle se na isti način jer je problem beskonačnog bitka to što je on neodrediv i u tom smislu neodređen. Problem beskonačnog vremena je što je ono: neodređeno u prošlosti i neodređeno u budućnosti. *Razlika* koja nastaje je, međutim, ono što nam se pojavljuje kao bitak s ponuđenim prostorom između sebe i bića, i predstavlja za nas konkretnu *mogućnost* i omogućava nam da ga (bitak) pretvorimo u realnost, našu realnost. Ono što nam se pojavljuje kao vreme, nema tu razliku tj. prostornu distancu, odnosno, vreme je *mogućnost* stvaralaštva jer je ono sraslo s nama!

Izjednačimo li vreme s bitkom kao nešto beskonačno tj. kao nešto što nam otvara mogućnost stvaralaštva, onda i vreme i bitak postaju takođe nešto što još nije. A, kada i kako ono jeste?

Kao da nema nijednog odnosa prema vremenu koji ne otuđuje čoveka od njega samog, jer, kao da čovek sam, pa i vreme, istovremeno i jeste i nije

Logički sled nesagledivog niza uzročno-posledičnih veza, ne samo da *usmeravanjem* spolja sužava kreativni prostor čoveka, već mu u potpunosti ukida taj prostor pružajući mu samo *privid* prostora kao ambijent za 'korektan' i prosečni život. Ali, taj ambijent jeste po svojoj prirodi, nužni prostor, za svakog, za svet, i to baš zato što je konstituisan na osnovu NIZA uzroka i posledica i, paradoksalno: što je veći niz, navodno je i sigurniji i bolji > dokazan je a na osnovu količine navodnih dokaza > opravdan je!

U takvom razbijenom prostornom i vremenskom sledu naša percepcija teži da već utvrđenim metodama prati sled, pa se drobi i rasprskava u sitne fragmente. Pokupiti i sabrati deliće kasnije, predstavlja nadljudsku težnju vraćanja vremena tj. rekonstrukciju *stanja*, što bi bilo isto što i ostvariti nešto nemoguće... Ovde se, trljajući ruke od zadovoljstva, umeću TUMAČI koji su još gori od kradljivaca duša, jer ovi drugi ne pružaju nadu, a prvi je pružaju, znajući unapred za laž, apsolutno stavljajući pokupljenje fragmente u svoju

službu. Pružajući utisak stvaralaštva i kreacije nečeg novog, samo na osnovu premeštanja raspadnutih tj. nepovezanih sitnih delova, koristeći nešto a prekidajući dubinu kvaliteta na račun kvantiteta. Ovakvim izmeštanjem suština i **arti**-ficionim tj. veštačkim i nesuštinskim promenama mesta, dobija se nesuštinsko delo.

Tako je i genijalni slikar Sera svojim poentilističkim načinom svesno stvarao lažne utiske, radi ukazivanja na ove mogućnosti, obmanjujući čovekovu percepciju blizinom tačaka različitih boja, s tim što je njegov rad itekako značajan ne samo kao umetničko delanje i traktat u oblasti estetike, priče na platnu, ili svedočenje o jednom vremenu. Ono predstavlja nadopunjavanje osvešćivanja u pogledu značaja prelaza od materije ka percepciji, koja je neprimetno izmanipulisana i istine kakvu neko drugi hoće da je primimo, ukazujući na manipulaciju koja se može nameriti nekom cilju i koristiti u razne svrhe ali i prozreti..., a njegovo delo je, pre svega, upozorenje ispred svog doba...

...da je ulaskom u beskonačnost uslovljenih *mogućnosti*, koje naizgled ne *slede* nikakav niz u okvirima neke celine, ipak moguće prikazati jednu potpuno novu, nepoznatu i zastrašujuću celinu izolovanosti i samoće. Ovo je privid samoće koja se ispoljava kao samoća, a zapravo može biti i osnov za nekakvu samostalnost odlučivanja, a i kao dobra prilika, kao fatamorgana, koja, što smo joj bliži, začudo postaje nejasnija, sve više blede i na kraju lagano isčezava kao osmeh češirske mačke u *Alisi*...

Tle koje je prethodilo više ništa ne znači, ono izmiče – treba donositi sabirajuće odluke koje nemaju drugog uzroka, koje nisu fundirane uobičajenim uzrocima, a koje se mogu samo *naslutiti*. Polje akcije za *uprošćenog* čoveka je nemogućnost, polje apsurdna, apsolutna nerazumnost koja ničemu ne vodi. Osvešćivanje!

Ništa, ipak kao nepregledno polje mogućnosti delovanja

Međutim, ovakvo nepregledno polje mogućnosti delanja moglo bi da se nazove potencijalno stvaralačkim, novim, čak umetničkim! Ali, to polje za mnoge ništa ne znači, jer ga oni unapred odbijaju da iskuse, bojeći se bilo kakvog preduzimanja, unapred ga nipodaštavajući kao u najmanju ruku 'neproduktivno', na kraju, pogubnom autocenzurom, samoregulativom koju naslućuju da je želja zajednice, po prirodi idu i dalje. Omalovažavaju sebe nalazeći opravdanje za nečinjenje, tvrdeći kako je umetnost stvorena samo za talentovane i genije, posebne... da bi se našli u podređenoj tački, u ništavilu verovanja, zaboravljajući na čovekovo suštinsko stvaralaštvo. Na kraju zajednica nudi čoveku takva tehnološka dostignuća i tehniku koja mu omogućavaju da zamisli da može da stvara, ali na kraju u dubokoj protivrečnosti u odnosu na one 'prave' stvaraoce koje zajednica ceni prema njihovoj tržišnoj vrednosti, kao puke proizvode, kao robu. Čovek, pri tome, ipak ostaje s osećanjem da je ugledao, samo na tren, nešto što ima za njega značaj večnosti. Nastavlja da juri za iluzijom koja mu je podmetnuta...

Aktivnost je pod samonadzorom i samosputana jer već odavno radi isključivo onako kako *treba da se radi*, kako *se kaže* da *se* radi, onako kako to *drugi rade*, uopšte, pod prismotrom **javnog**. Zajednice! *Naknadno*, međutim, primećuje svoju pognutost do zemlje, slep od blizine, nenalazeći opravdanje za svoju 'uspavanost' već jureći izbezumljeno u lutanju za naslućenim drugim svetom!

Čovek ne shvata da je to zapravo njegov svet koji mu je otet i koji mu se ubrzigava kontrolisano i dozirano. Međutim, i sam opsednut aktivnošću, doprinosi ovome. On ima *mogućnost* da oblikuje svoj svet, da stvara. Ono što je važnije od svega on poseduje i *mogućnost* da i sebe samog oblikuje. *Mogućnost* o kojoj govorim jeste mogućnost stvaralaštva čovekovog i ono je uvek zamalo ispred poimanja čovekove delatnosti u svakodnevnici. Ne treba ovde zaboraviti da će se nakon ovakvog pojavljivanja čovekove delatnosti zauvek pojavljivati kao ostatak jedan deo nedokučene prirode izvan i unutar čoveka, ma koliko se približio onome što traži, upravo zato što *dugoročno* čovek ne zna šta traži! On luta! Tu, kako se čini, leži suština čovekove stvaralačke prirode! tj. njena pojedinačna autentičnost.

DRUGI DEO

'Put je neprekidno u opasnosti da postane put bludenja.

Kročenje takvim putevima iziskuje vežbanje u hodanju. Vežbanju je potreban zanat. I pored prave nevolje, ostanite na putu i – ne skrećući a ipak bludeći – učite zanat mišljenja.

Prijateljski vas pozdrvljam!'

(Hajdeger, završne reči s predavanja: 'Stvar')

Spolja više ne postoji, pa je sledeće, na neki način, vrhunac subjektivnosti – znači: doneti odluku! a doneti odluku znači: uskočiti u budućnost! Celovitost vremena.

Prošavši kroz veliki broj raznoraznih manje–više različitih *zajednica*, danas, nakon nebrojeno mnogo pokušaja, opet imamo zahtev – vratiti se pojedincu. Da, čovek zaista živi u zajednici, ali zajednici kao potpuno otuđenom takozvanom entitetu, koji nas odvlači od nas samih i nudi nam svoju istinu koja nije istina *pojedince* i ne daje mu izbor za autonomiju tj. i dalje ga drži na ivici ponora XIX-tovekovne fenomenologije na osnovama Huserlove proklamacije 'nazad k samim stvarima' (*Zurück zu den Sachen selbst*). Ovo nazad sve govori o samom postupku fenomenologije!

Vreme nije samo akcija, ali se izražava kroz nju

Vreme, naime, nije jedini činilac u osnovi akcije, ali je njen najneophodniji deo, otvarajući *mogućnost* igre koja se volšebno odigrava u mislima, te napokon u *stvaralaštvu*. Ovakvo shvatanje vremena predstavlja preduslov za *stvaralaštvo*. Nauka, naravno, ovo ne prihvata, jer ovakva koncepcija ruši naučnu metodu u okviru koje bi ona trebalo da bude najčvršća, a egzistencija svojom sveukupnošću izvršava u stvarnom i već izvršenom stvaralaštvu.

Spolja, tamo, onaj ostavljeni napušteni, čak i 'rezervni' svet tek sada možemo sagledati u njegovom punom smislu i besmislu kao jedan drugi referentni sistem u kome se, kako bi se postigao samo *efekat* stvaralaštva, stvara beskrajni niz uticaja i kvalitativnih relacija koje čine surogat pravog stvaralaštva i čovekove suštine, ali koji ne daju VREMENA čoveku, usled strahovitog ubrzanja, da se barem na tren osvrne i sagleda svoje poreklo (suština) i svoj svet (suština) i svoje ispred sebe (suština) > prošlost, sadašnjost i budućnost – a dovodi ga, na kraju ,do takve opijenosti da više ni relacije ne povezuje, već su to samo epizode trenutaka, cepanja i destrukcija životnih funkcija.

Ovo usitnjavanje drži čoveka u stanju privida mogućnosti i još većeg privida slobodnog izbora i u *neznanju celine*, omogućavajući velikim magovima znanja tzv. učenim ljudima, samoproglšenim i opšte priznatim učenjacima, naročito onima čija se inteligencija *meri i broji*, da s lakoćom sabijaju, zaokružavaju, čine generalizacije i kao vrhunac, da kao u računarskim igricama upravljaju svetom oko sebe – živim svetom i onim drugim.

Na psihološkom planu a i u praksi, ovakvo stanje *kao da* odgovara većini ljudi, jer im daje privid znanja i samoznačaja u moru nepovezanih elemenata, kojima se samo igrom tj. razmeštanjem elemenata postiže 'nešto' različito u bezbroj formi, što se tumači kao stvaralaštvo. Zapravo, ovaj vid pojedinačnog mnogoznanja i mnogobavljenja uvek je osnova za manipulaciju drugima, ali i samim sobom, kada dođe momenat suočavanja na vrednosnom planu...

Kreativnost tj. same mogućnosti koje nosi individua u toj meri su nepredvidive i nespoznatljive, da za 'velike projekte' nisu ni poželjne!

Huserl je još ranije potvrdio postojanje životnog prostora (na nemačkom *die Lebenswelt*). Ovo je jedan od najvažnijih filozofskih pojmova i jezičkih sintagmi s početka prošlog veka. Ovom pojmu dodao bih još i pojam 'životno vreme' (koje prema analogiji možemo nazvati *die Lebenszeit*), koje Huserl nije uzeo u obzir, a bez čega se životni prostor i egzistencija čovekova ne može objasniti! Naime, prostor, vreme i čovekove mogućnosti predstvaljaju jednu neodvojivu celinu u okviru koje se u najtešnjoj isprepletanosti odvija čovekov individualni život od samih početaka, od nastanka! srastajući jedno s drugim!

Čovekovo vreme tj. životno vreme kao ni životni prostor (*die Lebenszeit* i *die Lebenswelt*) nisu, naravno, postojali u prirodi sve do pojave čoveka koji nosi *mogućnost* stvaranja svog sopstvenog vremena kao životnog vremena a isto važi i za prostor kao životni prostor, koji postoji samo kao mogućnost da se stalno osvešćava! Pitanje: kakav bi *Lebenswelt* ostao kada bi čovek nestao? A vreme?

Danas bi se u sve ovo mogla prigodno i sasvim adekvatno i primereno uspostaviti kao što je slučaj sa *die Lebenszeit* još jedna složenica – *die Lebensumwelt* tj. životna okolina, koja ne spada striktno u filozofski pojmovni opseg, ali s obzirom da nosi u sebi značenje onoga što je čoveku od vitalnog značaja za njegovu egzistenciju i opstanak, treba da bude uključen u filozofska razmatranja! Hitno!

Zajednica!

Tek se kroz snaženje državnosti stvara mogućnost da se u *celosti, kao dominantna sila*, stvori još jedna svest – izdvojena svest same **zajednice!** U svom korenu, znači, zajednica bi trebalo da nosi u sebi suštinu zajedništva. Svest zajednice možda samo u početnom razvoju ima donekle slične interese s pojedincem, nakon čega se vrlo brzo razilaze na dve svesti s različitim

interesima. Kao što rekoh, s jačanjem države ova druga svest, sada svest zajednice, pojavljuje se kao otuđena sila. Kao dominantna sila nad prirodom kao svom izvoru čistog opstanka i nad pojedincem kao svom izvoru delatne sile kako nad prirodom tako i nad ljudima. Kao što je priroda izvor opstanka i ljudi i zajednice, tako su pojedinci u okviru zajednice izvor institucionalnog i kulturološkog života i kretanja u okviru zajednice. Naziv društvo nije odgovarajući jer podrazumeva čvršću povezanost i koherentniji sadržaj od pojma zajednice u kojoj se ljudi pojavljuju kao pojedinci za sebe, a iz ugla zajednice kao njeni nepovezani elementi.

Time zajednice prenosi svoj pogled i stav koji primenjuje na prirodu i na svoje elemente – pojedince primenjujući pre svega naučni pogled na svoje elemente! Doduše, onaj zajednički imenilac obe svesti, a to je delatnost uopšte, brzo počinje da nestaje s pojavom 'ubrzane' tj. masovnije *proizvodnje*, tako da prevlast nad obe svesti u uslovima ukрупnjavanja proizvodnje, počinje da preuzima *zajednica*. Apstraktnost zajednice!

Elementima se rukuje. Oni se koriste za nešto drugo. Njima se, u krajnjoj liniji, ne dozvoljava da budu delatni! što podupiru i suvi podaci o kretanju nezaposlenosti u svetu. Kasnije ću izneti one druge *podatke* o oduzimanju i manipulaciji od strane zajednice, zapravo otimanju, svih odlika pojedinaca, njihovom ogoljavanju i pretvaranju u elementarne ali korisne delove te iste zajednice!

Ima jedna izbavljajuća stvar za čoveka u svemu ovome: ljudska delatnost, nakon što je prevalila mnoge korake i stigla do masovne proizvodnje gde gubi svoj smisao, individualnost, čak i volju, ipak teži da sebe *individualizuje*! Pojedinačna delatnost ne može više da stigne potrebe zajednice, čiji je ona osnov. Slično stoje stvari s prirodom. Zajednica, da bi opstalo kao neprikosnoveni vladalac nad svojim pojedinačnim i izolovanim elementima, kao paradoks, stimuliše ono što je čoveku još preostalo od svega što mu je oduzeto, a to je stvaralaštvo, to je onaj preostatak njegove sveukupne delatnosti.

Znači društvo za svoj interes, radi svog opstanka, napajanja i prokrvljenosti, sada u svojoj krajnjoj mimikriji čak podstrekava ljudsku vrhunsku delatnost tj. stvaralaštvo, izvlačeći iz čoveka, pored nezamislive konkretne koristi, prisvojivši je kroz nove tehnologije i tehnike koje joj ovaj pruža svojim opsesivnim radom, i suštinsko i vitalno ljudskom biću – prostor i vreme. Uostalom, to je i jedino što i društvo kao bivši oblik zbijenih redova ljudi tj. bivši oblik globalne zajednice, još može da iskamči. Slično se odnosi na zajednicu kao razbijeno društvo na pojedince i svoje elemente. A sve radi priče o blagostanju, zbog svog održanja, produženja svojih funkcija, opstanka, profita, koristi itd. Ona izvlači iz suštine *stvaralaca* poslednje što je preostalo nakon oko deset hiljada godina civilizacije.

Odnos zajednice prema pojedincu je oblik odnosa 'nežive prirode' prema svojim elementima – atomima. *Zajednica* niti hoće niti može da posmatra ovaj odnos kao životvoran odnos, već koristi sve izvore i prirodne i ljudske, u cilju svog opstanka i produženog trajanja s vizijom beskoknačnog trajanja. Ovde ona zasniva svoj odnos na pomoći nauka koje joj omogućavaju

primenu korišćenja recimo, energetskih izvora i tehnike u izvlačenju vitalnih vrednosti iz prirode. Takođe, slično se dešava u odnosu na čovekovu inovativnost, stvaralaštvo uopšte, gde se koriste, na primer, formula fizike: $E=mc^2$. Zajednica je shvativši ovakve eneromne mogućnosti za korišćenje prirodnih izvora energije otpočela s korišćenjem istih vrlo brzo nakon pronalaska ogromnog potencijala koji se krije u samoj prirodi i na nivou atoma.

U pogledu potencijala koji je skriven u čoveku, za njega se još nije našla formula, niti će, i u tome je njegova osobenost i mogućnost opstanka kao jedinke. Ipak, zajednica je, svodeći čoveka na element ubeđena da isto tako crpi maksimum iz poetencijala koji je nalazi u čoveku. Ne shvata, pri tome, da čovek samo u uslovima slobode i samo kao takva jedinka može da oslobodi sav svoj potencijal.

Ako se pre kraja sadašnje ere ekstremne upotrebe i korišćenja onoga što priroda samostvaralačkim stvaralaštvom ljudima nudi i ljudskih stvaralačkih *mogućnosti* nešto ne promeni u odnosu prema okolini, koja je, kao i čovek, skoro iscrpljena, onda nećemo biti u mogućnosti da svedočimo rešenju. Niti sveopštem nestanku – čovek neće osetiti kraj svoje egzistencije, jer će se kao i svaka katastrofa u neprimećenoj pripremi, desiti u trenu, pa svedoka neće biti!

Odnos: zajednica – pojedinac

Zajednica pokušava da istakne svoju izvornost, originalnost, začetništvo i posebnost kao utočište ali i svetilište okupljanja, kao sabornost koja bi bila slična pojmu društva, odslikavajući sve karakteristike pojedinaca da imaju svoj integritet. Pojedinac sa svoje strane i svojom voljom može žrtvovati svoj interes za zajednicu, a njegovi pokušaji da dâ otpor opet se svode na žrtvovanje pojedinca, jer zajednica izričito traži žrtvu pojedinca. Zapravo, ona nema šta da žrtvuje jer sve što ima uzela je od pojedinca, pa bi žrtvom bilo kojeg svog dela zapravo vratila pojedinцу ono što mu je uzela.

Osim kvantitativnog uticaja, zajednica kao 'jedno' ne može da ima kvalitativnog uticaja na pojedinca naime, ona inherentno nije kreativna niti može biti kreativna, jer kreativnost je odlika samo čoveka u stvaralaštvu kao pojedinca, koji je u stanju da dâ nešto svoje kao nešto novo... a suprotno je onome što zajednica može dati: surogat stvaralaštva podižući pojmovno ovu na nivo kreativnosti i vršiti mimikriju uopšte, crpeći i iscrpljujući stvaralačke mogućnosti iz pojedinca, koristeći se njome, kopirajući i stvarajući time privid samo čoveku-pojedinцу svojstvenog stvaralaštva.

Ono što je takođe veoma važno za čoveka jeste to da *zajednica*, kao i pojedinac i uporedo s čovekovim osvešćivanjem vremena i prostora, mimikrijom pokušava da stvori svoje vreme i svoj prostor upličući se u one spomenute *mogućnosti* koje treba da pripadaju samo čoveku! Znači, zajednica koja se napaja iz individualnog delanja i doprinosa svakog pojedinca, u svom pokušaju da pribavi odlike pojedinca, nadrasta ga i nameće mu povratno svoja pravila.

Može se reći, da je zajednica kradljivac par excellence, varalica i ucenjivač individualnosti, one individualnosti primerene samo čoveku kao pojedincu, a koju zajednica koristi na kraju krajeva protiv čoveka tj. za vladavinu nad njim ali, i protiv prirode uopšte!

Čovek i dalje pokušava da sve ovo objasni formalnim kategorijama razuma, s onim približno istim Aristotelovim kategorijama s kojima na kraju, ipak samo nesusštinski objašnjava i mnoge druge stvari, prenebregavajući suštinu celokupnog razvoja čoveka, a to znači njegovu individualnost, sve dok ga Toma Akvinski nije i konačno pokrstio odobrivši da se njegova filosofija može primeniti u zvaničnim teološkim razmatranjima, s čime započinje period hiršcaanske sholastike. Otvorio se uzani prozor s pogledom u svet, bez obzira na o što je Akvinski koristio filosofiju da ojača teologiju, kroz koji su *mislioci svih pravaca virili u budućnost, teolozi i oni drugi – bilo je to sredinom 13. veka*. Ovaj uzani vidokaz nahodilo je bezbroj mudraca, pronalazača, pesnika, umetnika koji su se laganim i opreznim korakom, kretali ka jedva vidljivom horizontu ophrvani svojom vizijom budućnosti. Često uz velike žrtve!

Zar da se ne zapitamo: šta je to što čoveka iz nepoznatih razloga tera da žrtvuje i sebe i svoje najvoljenije, da bude proglašen i ludakom, i jeretikom uz jaku pretnju, ili, ukratko, da žrtvuje sve do kraja, radi svoje lične istine za koju smatra da pre svega iznedrava pravdu za sve, znajući, unapred da će za ovakvo druženje s duhovnim vrednostima, možda i nezamislivo paklenom smrću okončati?! Ovde žrtva kao pojam nema svoju materijalnu već, na kraju, samo duhovnu vrednost!

Neki su bili odeveni u fratarske odore, neki u odore velikaša, neki imali za prijatelje moćnike, drugi baš nikakvu zaštitu, neki su dovedeni do siromaštva, do propasti. Naravno glavna potka je svakako bila vizija budućnosti i nesnosna skučenost koje se trebalo osloboditi. Da li samo to?

Reći da je 'sholastička filosofija', samo teologija, kako to kaže Hegel, je pomalo neprecizno tvrđenje, koje ne sagledava dalekosežne posledice, pa makar bilo to i čisto formalno gledanje na stvari, ubrizgavanja 'neprijateljskih virusa' u vekovima formirano telo teologije! Danas je to mnogo jasnije kada govorimo o *zametanju* tj. o potrebnoj masi ili efektu leptira u događanjima koja se tiču *zajednice* ili prirode.

XXXXXXXXXXXXXXXXXX

Znači, na najvažnijem pitanju po čoveka, na pitanju vremena i prostora i mogućnostima njegovim, ne dozvoljava se stvaralaštvo koje je vezano za vreme i prostor... iako se stvaralaštvo pojedinca pokazuje kao suštinsko za vreme i prostor i obrnuto. Naime, s jedne strane sâmo stvaralaštvo stalno teži da se izjednači s nečim univerzalnim postavljajući se kao sveopšte, svevažće a zapravo se u ovakvim uslovima iskazuje samo i isključivo kao individualno, a s druge strane: onog momenta kada ono što je nastalo ili stvoreno stvaralaštvom ljudi dobija i svoju upotrebnu vrednost u smislu nametnute svakodnevne prosečnosti, što znači vrednost za drugog, ona otpočinje sa razgrađivanjem svoje sveopštosti i bezvremenosti, pa i bezprostornosti, razgrađujući ih na prošlo, sada i buduće, čime se ovi pretvaraju u fragmente, da bi postale dostupne naučnom istraživanju tj.

dokazivanju radi neke koristi, a time i institucijama kako bi ovakvu kreativnost koristile za nešto drugo. Ovako nastali 'predmeti' se troše i na kraju nestaju u svojem temelju, vraćajući se u elementarno stanje. Ispostavlja se da takav način razbijanja za krajnji rezultat ima sve ono što je protiv pojedinca... pa je fragmentarnost zapravo pokazatelj i dokaz nemogućnosti dodira i stvarne, suštinske povezanosti pojedinaca međusobno u okviru zajednice. Zajednici, naravno, ovakvo stanje odgovara...

Na mnogo širem planu ovakvo stanje **treba** da odgovara i pojedincu, jer je zaranjanje sve dublje u fragmente zapravo, približavanje i učešće u opasnom razbijanju na elementarno stanje. Izgleda da će čovek još jednom, znači, koliko je meni dostupno da zamislim, drugi put od svoga nastanka, morati da preispita svoj položaj u svetu. Ovoga puta to neće značiti uvid u osnove društva, proizvodnje i eksploatacije, već uvid u osnove **zajednice** gde se, sada pojedinac kao element zajednice, pojavljuje kao potpuno ogoljena stvar koja svojom delatnošću stvara!

S obzirom da je postao opsednut radom, ovde se ne radi o *prostijem* odnosu prema proizvodnji. Ovaj, drugi put osveščivanja, dešava se u još nezamislivo gorim uslovima. Šizofreni uslovi dvojnosti u kojima pojedinac egzistira i sa svojim opsesivnim odnosom prema radu, koji mu se sve više uskraćuje, u potpunosti je u rukama zajednice. Sada čovek-pojedinac ima pred sobom i nekakav osećaj vizije svog definitivnog kraja, pokraden od svih svojih suštinskih odlika i ogoljen u ulozi elementa zajednice!

S obzirom da fragmentarnost ne daje onu potrebnu sveopštost radi vladavine, ljudsko stvaralaštvo se proglašava za kreaciju i kao takvo oduzima pojedincu i istovremeno proglašava beskonačnom dajući joj time odredbu nesagledive koristi tj. sveopštosti korisne za vladavinu poretka ali beskorisnu za pojedinca jer je beskonačna. A, kako sam gore naveo, beskonačno je uvek: nedostižno i neodređeno beskonačno i ne bi trebalo da ima cilj ili svrhu jer nema ni kraja, jer se jednostavno ne nazire, osim kao slutnja kraja...

Moram da ponovim da ovakvi atributi, na koje su čovek i njegova delatnost usmereni od strane velikog maga – zajednice, predstavljaju nedostižni praktički cilj. Ovo za posledicu ima njegovu nemogućnost delanja u tim okvirima, ali mogućnost *privida* delanja u misaonim aktivnostima. Neka se kaže otvoreno: zašto se čoveku nameće kontrola i depresivna nemogućnost delanja i ostvarenja njegovih želja....?

Zajednica u pohodu na prirodu i čoveka. Marksovi pogledi

Veliki problemi koji su nastali u filosofiji XIX veka, nastavljaju da zadaju muke misliocima. Čini se, naime, da je tek XIX vek doneo pravi uvid u moć duha društvenih formi ali i u nastupajuću moć *zajednice* gde se njenim činjenjem članovi jedne koherentne društvene forme pretvaraju u zasebne pojedince u ogoljene elemente zajednice. I pored izuzetnih pokušaja, velikani misli iz raznih oblasti koje obuhvataju srodne probleme, nisu uspeali da nam daju prave odgovore još od XIX veka, kada je veličanje subjekta dostiglo vrhunac i kada je ujedno slom i pad u beznađe, kopanje po prošlosti i starim

spomenicima misli dostiglo vrhunac i neumerena i ekstremna događanja, bludjenja u nestvarnim visinama i teorije koje su svet odvukle do krajnjih granica, do krajnjih mogućnosti, koje nam *nudi* zajednica kao druga krajnost nadređenosti svojom naizgled beskonačanom ponudom.

Zajednica postaje prejaka za pojedinca a pojedinac sve skučeniji! Ovo je i konačno shvaćeno uglavnom krajem XIX i s početka XX veka pogotovo nakon događanja koja su dominirala prvih 20 godina prošlog veka. Za ovakvo stanje čovek treba da se okrene istraživanju suštine zajednice, koja između ostalog primenjuje logiku zaključivanja krute prakse, preskačući sve korake i dokaze i *silom* braneći sveobuhvatnost svojih stavova. Time, za svoje potrebe, navodnom suštinom univerzalnih zaključaka podređuje sve, prvo na misaonom planu, teorijom i kulturološki, zatim silom. U tom pogledu Hajdeger je hteo nemoguće: da svoju postavku bitka ne veže za zajednicu – barem ne u teoriji. U praksi, međutim, za njegova akmé upravo je svaki drugi interes podređen zajednici!

Bili toga svesni ili ne, živimo prema nekoj filosofiji. I tu se pojavljuje paradoks, kao u svemu ostalom, u protivrečnosti: svaka filosofija, i pored svoje najopštije opštosti, ipak je kreacija pojedinaca mislilaca, a zajednica je ta koja ove prihvata i sprovodi u delo ili ne, u krajnjoj liniji ne mareći za pojedinca, pretvarajući filosofiju u praktičku filosofiju, gde je njena vrednost mera *korisnost* za zajednicu... naravno, ovaj redosled je nužan jer ono što filosofija kazuje je opšte važeće, a pojedinac nije taj koji to opšte može da nametne kao sveprisutno. Takva mogućnost je prirodjena zajednici, kao što je pojedinac prirodjena mogućnost da stvara individualna dela. Dela koja stvara pojedinac stapaju se ili ne s *interesima* zajednice koja ova dela *koristi* ili ne u neku svrhu ili svrhe kao opšte... ali svoje opšte, ne uzimajući u obzir ovde ni estetski ni etički sadržaj tog opšteg, već samo suvu logiku opšteg, čime zajednica predstavlja najvećeg kontrolora svega što pojedinac stvara... povratno uslovljavajući sve pa i izvore, poreklo, korene, istovremeno ih ne priznajući time što ignoriše činjenicu *svog nastanka iz mnoštva, iz korena pojedinačnosti, jedinki...* čime pokazuje svoju suštinsku nedoslednost.

Marks je sasvim ispravno tvrdio da je 'individualna svest rezultat delanja društvene svesti' ali postoji jedan nedostatak s nastavkom ovog tvrđenja: '*a ne društvena svest rezultat individualne svesti*'. Taj 'manjak' u razmeni neverovatan je previd u pogledu čovekovog delanja i čisto suvoparni i formalistički zaključak, obrt radi obrta, između ostalog i zato što: ako se uvek traži nekakav početak, onda ga treba tražiti i ovde, bez obzira na pozivanje *Početak kao koren, nije u zajednici već u individualnoj delatnosti, što obuhvata kako praktičku tako i duhovnu delatnost pojedinaca, koju u svojim početnim koracima još ne možemo nazvati proizvodnjom, a kasnije pojedinačnim stvaralaštvom, koje za osnovu od vajkada imaju mogućnost kreacije.*

Ili, može biti da je Marksovo doba, kada društveni oblici sve snažnije jačaju i šire se, naročito radikalno ka zatvaranju i zbijanju redova za sve što treba čoveku da se desi u bliskoj budućnosti, nudilo takav zaključak o nadmoći zajednice nad pojedincom itd. Ipak, možda se ovakav stav može

pripisati bojazni da ukoliko se bude tvrdilo nešto drugo onda će se relativizovati odnos društvo – pojedinac.

Marksova *prerana* tvrdnja za svoju osnovu ima strogo uređenu društvenu formu koja, prema njegovoj zamisli se zasniva na proizvodnji, tako da za 'društvenu svest' nemamo pravo objašnjenje. Ovakav stav nije omeo Marksa da kasnije na nivou razvijene proizvodnje daruje čoveku sposobnost kreativnosti kroz tzv. višak vrednosti gde je uglavnom uključen samo 'merljiv' deo onoga što čovek fizički i svojim marom može da pruži, a koji ujedno predstavlja osnov za potraživanja suštinu slobode, na primer.

Ispada da do ovoga nivoa čovek kao da nije posedovao nikakvu drugu, možda i nemerljivu 'posebnu *mogućnost*', već se ona najednom stvorila... niotkuda... ex nihilo a ta nemerljivost već spada u iracionalni deo matematičkih formula, ali se ipak može ukazati na nju, označiti, prema tome donekle i meriti. Nemerljivost se ovde stotinama godina izjednačavala s nevidljivošću i nepostojanjem (Hegel), pa su tek s Marksom mogli postati *jasniji* 'neverovatni' skokovi na mikro i makro planu čovekove delatnosti tj. višak vrednosti, koji kao da je dolazio niotkud! a zapravo je predstavljao dobar deo suštine čovekovog stvaralaštva tj. punoću, sadržaj i suštinu onoga Ništa, koje predstavlja čovekovo stvaralaštvo (izbegavajući da kažem *deo viška vrednosti*)! A, i, samo deo! Rekao bih da je ovo i najvredniji i najfilosofskiji deo Marksovog celokupnog opusa! Za ekonomsku teoriju, svakako! a tek danas možemo ovaj deo Marksove teorije preneti na sva područja čovekovog stvaralaštva!

Međutim Marksovi pogledi uopšte, zahtevaju jedan drugi pristup, koji do sada nije bio u većoj meri naglašen, a to je da ga treba posmatrati iz ugla filosofije i neapologetski, a ne samo iz ugla interesa nauka sociologije, ekonomije, ideologije itd. kako se njegovo delo u većini slučajeva posmatra. Pogotovo ne s platforme levih ideologija što je već pokriveno prethodnim zahtevom. Znači, pre svega, neapologetski nego kritički u odnosu prema prošlom iskustvu od skoro jednog veka.

S obzirom na proizvodnju, *društvena* forma nastaje tek na nešto kasnijem nivou razvitka manjih grupa delatnika namećući sebe, u okvirima proizvodne delatnosti. **Zajednica** se, posmatrano sa stanovišta nastanka *zajednice pojedinaca*, pojavljuje kao izdvojena, zasebna kvazi-individua i celina nad svim individuama! – polako gradeći sliku nakazne individue! Tako, čovek nikada nije bio manje čovek nego u formi *zajednice*, i nikada više rob kako zajednice kao takve tako i nametnutih mu preterivanja i neznanja kao znanja, čineći mu, usled prevelike ponude, celinu i opštu povezanost, nedostupnom. Time se, kao što sam gore napomenuo, čovek svodi na pojedinačne, odvojene, nepovezane, izolovane supstance, koje teže da ne znaju jedna za drugu.

Vezano za gore rečeno i Marks i Engels doprinose, verovatno pod uticajem Hegela, svojom doktrinom o svemogućem i najjačem uticaju ekonomije na sve elemente društvenih kretanja.. Ovako, ideja o nužnosti postojanja države je ostala da se realizuje u jačanju države i da se pretapa postepeno u ono što država jedino i može da bude: a to je država primerena *kapitalističkom* modelu države eventualno i modelu sve jačeg socijalističkog

državnog aparata, s tim što je ovaj drugi model imao i lik личности koji se pretvarao u čisti stihijni voluntarizam upravljanja u pojedinim zemljama, koje su tek bile na putu realizacije socijalizma.

Naime, levičari su sticali utisak, a i dan danas se u mnogim rečnicima, leksikonima i delima istoričara, sociologa, ekonomista itd. stavlja preveliki akcenat na uticaj onog što u Marksovom delu predstavlja ekonomsku doktrinu tj. ista dobija daleko veći značaj nego što joj pripada. Primetivši ovakve tendencije, Engels je smatrao da su verovatno i on i Marks bili i sami krivi što su mladi marksisti devetnaestog veka stavljali veći akcenat na ekonomske poglede. Marks je umro 1883. a Engels 1895. pa nisu ni stigli da vide prave posledice njihovog zapostavljanja ovog pitanja!

Jedan od primera pogrešnog pristupa ovom pitanju imamo kod Lukača, naravno levičara, koji je očaran pogledom na *celinu*, što mu se verovatno činilo kao rešenje u koje se sve uklapalo, pogotovo logički kao metod treperanja i skakanja dole-gore, induktivno-deduktivnom metodom. Ovakvih oduševljenih i zaslepljenih tumača bilo je uvek previše...

Čini mi se da je Lenjin bio sasvim jasan i vrlo obazriv i umeren, objašnjavajući na svoj način o čemu se radi, ne glorifikujući celinu u odnosu na delove pišući da se 'produženje Hegelovog i Marksovog dela mora sastojati u dijalektičkoj obradi istorije ljudske misli (p.s. filosofije), nauke i tehnike'. Ako dijalektička obrada istorije ljudske misli... itd, znači *dijalog* onda je Lenjin sasvim ispravno ukazivao na preispitivanje sveg pređeno puta svih nauka pojedinačno uz pomoć filosofije kao one misaone aktivnosti koja sve zaodeva u celinu!

Sve ovo je vrlo važno jer se upravo desilo zaogrtnje celinom svega što bi mogli okarakteristi kao pojedinačno: neograničena i svakojaka vlast zajednice kao celine nad pojedincem, pa i prirodom uopšte! Zajednice kao umišljene celine i kao nadređene celine, koja ništi sve pred sobom, koristeći upravo to što uništava za svoje ciljeve – prirodu i čovekovo stvaralaštvo. *Neograničena* se odnosi na već poznatu suštinu države kao uvek totalitarne konstrukcije za sveopštu vladavinu. *Svakojaka* je odlika kojom sam hteo da naglasim značaj etičkih normi u ovim zbivanjima koji je u zametanju prelaznog oblika društvenog sistema u potpunosti zanemaren, jer se stalo sa dijalektikom razvoja na misaonom polju. Smatralo se da je čovek odjednom ušao u aksiomatski i determinisani način života, gde su svi odgovori bili tu i gde se, po inerciji, filosofija dokazivala na naučnom planu, na primer, tehnike i tehnološkog razvoja. Ovakvo prenošenje ili unošenje aksioma i dosleno tome determinizma, je izraz moći kojoj teži razum nemoćan da sveobuhvati stvarnost tj. ono van sebe. Celovitost sagledavanja sveta je nedostižna razumu, jer on time što vrši analizu i mikroskopski razbija sve na najsišnije delove kako bi prodrio u navodnu suštinu stvari ne može ovakvim načinom ni da dostigne celovitost... A što se filosofije i zajednice tiče, filosofija, navodno, čak više nije bila ni potrebna. Jer, tu je zajednica kao pribežište koje nudi celovito rešenje...?!?

Realizacija ciljeva koji stoji u pozadini ovakvih stavova izgleda da je bila nužna greška, koja je .... revolucija, nagli prekid, kao što sam gore rekao:

verovatno bi, da su ovde napravili prelaz i olabavili ekonomske dizgine daljim istraživanjima dali postepeno sve više prostora individualnom stvaralaštvu pojedinca, stvari krenule, postepeno drugim tokom u postrevolucionarnom periodu – pojedinac je pušten niz vodu da sam svojim stvaralaštvom u vlasti zajednice, države itd. pliva u mutnim i opasnim, pa i prebrzim vodama zbivanja koja su usledila...

Zajednica kao ono opšte, ali samo kao **prosti zbir pojedinačnog delanja** nametnula se kao **suma** tj. kao novi kvazi-kvalitet, koja još ne prepoznaje svoje interese i svoje ciljeve, i nikada neće, ali po inerciji čini tako da ipak, doduše nešto kasnije, njene interese, ciljeve i uticaj, koji mogu biti itekako bolni i pogubni po individuu koja, prepuštanjem svoje suštine kao građevinskog elementa u stvaranju zajednice, i sama radi na stvaranju svoje negacije. Zajednica ne može da shvati razliku između sume i zbira tj. sume kao unutarkećuće celine i zbira kao oznake za samo *sabrane* pojedinačnosti koje ne znaju jedna za drugu tj. nisu u međusobnoj vezi, iz perspektive zajednice. Tu nema pravog kretanja i interakcije na vertikalnoj liniji celine i pojedinačnosti u oba pravca niti treperanja, već se sve odvija u jednom pravcu nagore gde se sve daje oduzimajući se, i na dole gde se takođe daje ali s novim, sa surogatom pravog, s pozadinom interesa zajednice.

Zajednica, izvlači i crpi iz pojedinca kao i prirode, radi svoje koristi ono samostvoreno prirode, preko proizvoda do najviših umetničkih dostignuća, da bi neke uništavala, druge trošila a treće potčinjavala ne samo fizički već kompletno: i fizički i duhovno kao najviši oblik duhovne i fizičke delatnosti čoveka. Interesantno je da ono što joj priroda nudi zajednica koristi i uništava; takođe i proizvode koji nastaju iscrpljivanjem temelja prirode a deo su i nužnog opsesivnog rada ljudi, nemilosrdno iscupljuje. Ovde već imamo dve oblasti koje su namenjene iscrpljivanju, trošneju i, zapravo, uništavanju. I treće, ono što čovek stvara kao umetnost izgleda da daje otpor uništenju pre svega kroz podsećanje da su tu osnove a i namerom zajednice da pokaže navodnu svest o nečemu što ne prepoznaje na pravi duhovni način, nego kao ono što ima samo materijalnu vrednost.

Ovakvo *činjenje* zajednice tj. delatnost koja nije suštinska čini da se ono što se pojavljuje kao umetničko stvaralaštvo održi, a da i pored toga jeste prikriveno i sakriveno, pa se onda nameće pitanje njene potpune otuđenosti!

Ovo je ono što je važno i karakteristično za zajednicu uopšte.

Hajdeger i zajednica, i pogubna delovanja zajednice ne samo na čoveka, već i šire – na celokupnu prirodu

Sada, tek, imamo uslova da prepoznamo i načinimo dublji uvid u značenje pojmova prirode i sveta ali bi nas ovakvo rasplinjavanje odvelo predaleko u pogledu naše teme: *o vremenu*.

Hajdeger *zajednicu* nije ni pokušao da rastumači i pored spominjanja i njegovog dobrog puta ali oskudnog rezultata. Svojim objašnjenjima značenja

'SE', svakodnevnice, javnog vremena, prosečnosti itd, donekle, međutim, dosta nezgrapno povezujući ove u zajedničkoj vezi pre svega alata, opreme i upotrebne vrednosti, kao i veze pretakanja *predručnog* u *priručno* – a postavljajući *predručno* tj. stvari kao objekte, koji kao da samo lebde nezainteresovano van nas kao individue, a kao da se podrazumeva nekakva veza kroz, valjda 'emanaciju' bitka, i stvari koje iz *predručnog* čardaka ni na nebu ni na zemlji, naprasno postaju alati ili oprema, nazivajući ih zgodno i u našem prevodu direktno - *priručnim*. Ovi su povezani svojim gustim i strogim i uskim uzročno-posledičnim vezama jedni s drugima jer je to u interesu ljudi, korisno itd...

Mogli bi da Hajdegerovu 'povezanost' u pogledu *priručnog* tj. kako i sam kasnije navodi alata/opreme, nazovemo i hijerarhijom, čak i da je analogijom primenimo na nešto živo prema stepenu usloženosti, zato što se priručne stvari povezuju sve složenijim smislom koju im čovek daje u praksi. To je, čini se, stara priča o uslošnjanju! Tako barem izgleda, a *predručno*, znači: sve ostale stvari koje stoje 'slobodno' i 'neobavezno' i, kako rekoh, kao da lebde u vidu nekakvih supstancija, nezavisno od svega... još nisu spojene smislom i kao da čekaju magični štapić da budu spojene

Međutim, i njih treba prethodno negde smestiti, a to negde bi mogao da bude svet nauke, nauke koja ove možda može da objasni, kao za sebe postojeće ne i da ih poveže (približno na način iznesen u Kantovoj *Trećoj kritici*...), pa se i ovde vidi u kojoj meri je veliki ponor koji zjapi između naučnog pogleda i filozofskog pogleda na svet koji nas okružuje... Čekajući spoj u smislenosti tj. korisnoj povezanosti, *predručno* se nalazi i uklapa u naučno samo onoliko koliko mu to čovek *nameće* silom logičke i praktičke povezanosti, a filozofija ne zna šta bi s ovom vrstom stvari kojoj čovek još nije dao njen smisao. Još jedan pokazatelj u kojoj meri je filozofija vezana za čovekovo stvaralaštvo...

Ovo je suvoparna uzročno-posledično povezana svakodnevica i, s druge strane, potpuno nepovezani svet, gde se ovaj potonji navodno povezuje kroz sam bitak u kojem, opet, iz ugla filozofije – jer je bitkom obuhvaćen!!! –, nema mesta za čoveka u nekakvoj *zajednici*; a pitanje sledi: na koji drugi način čovek može živeti u zajednici osim povezanošću zajedničkim interesima itd. što se iz Hajdegerovog stava o svakodnevici, zapravo i ne vidi, ili u najmanju ruku ne deluje ubedljivo.

U oblasti svakodnevnice i delanja, čoveku je ostavljeno samo da se bavi alatom – *priručnim* u svetu tek tako lebdeće *predručnog*, a kao najveću mudrost u ovoj oblasti Hajdeger je dodao alatu (priručnom, *Vorhandene*) nešto što svi već unapred misle, rukovodeći se zaključivanjem na nivou logičke povezanosti... često ka Najvišem...Ukoliko se krene ovakvim putem, a to je da je alat tj. priručno ne i *beskrajno* povezan uzročno-posledičnim vezama, ispada da je dao opis kako se alat kroz rad i iskustvo sve više povezuju jedan s drugim, pa se maltene zamisao ovog velikog mislioca, na polju ove teme, pretvara u nekakav priručnik o korisnosti alata, s drugim ciljem, ali u skretanju.

Prethodnom teškom ocenom hteo sam da kažem da mi se čini da je Hajdeger izgubio nit u pokušaju povezivanja bitka i bića putem svakodnevnice ... a teški jezik kojim on barata učinio je čitavo pitanje još skrivenijim, neodređenijim i tajanstvenijim, tako da je svako mogao ovde da izmašta svoj svet, a kako je sve dublje zadirao, sve više se odvajao od ono malo realnosti što pripada svakodnevnici... slušajući i obraćajući se samo bitku! Na kraju je ponudio ono što je Šeling mnogo pre njega imao na umu, vrlo jednostavnim rečima karakterišući istoriju metafizike na sledeći način: 'Metafizika završava svoj antropomorfizam – u stvari, istorija metafizike je istorija (p.s. dodao bih: beskonačnog) cepanja mišljenja (čoveka) – prirode – otuđenje.

Naime, kao i Kantu s kategoričkim imperativom, i Hajdegeru nije ostalo više od **formalnog** uputstva za delanje: *odlučnost* (Kant je čak svom imperativu dao više sa: 'delaj tako da ti niujednom momentu čovek ne bude *sredstvo* za postizanje nekog cilja', a ovo uputstvo za moralno delanje je i do danas ostalo važeće – i te kako upotrebljivo). Ako se vratimo u *vreme* i ambijent u kojem je Hajdeger postavio *odlučnost* (1927) kao osnovu za delanje, onda ona i nije imala ono značenje koje ima za nas danas, a bila je u to vreme verovatno prepoznata kao nešto drugo, a biće još malo pa 100 godina od njegovih 'navoda', kao što od Kantovog zahteva ima bezmalo oko 200 godina.

Za razliku od Kanta gde se vidi najdublja promišljenost u pogledu njegovog moralnog imperativa, kod Hajdegerovog stava u pogledu *odlučnosti* ako bi se udubili u sam pojam odlučnosti videli bi da se ovaj pojam širi na sve oblasti ljudskog delanja i da ima neslućenu jačinu i prodornost u pogledu *moralnog* delanja čoveka s tim što je Hajdeger dosta ovlaš prešao preko ovoga! Kod ovoga pitanja *bitku* treba dati mnogo jaču *moralnu konotaciju*, s obzirom da shvatiti bitak uvek dolazi samo posredstvom čoveka, koji time nadvladava sve drugo čija je suština opet bitak! Time ima ogromnu odgovornost! Bitak jeste poziv i zov, ali na delanje samo jednog bića od svih bića, u tom smislu privilegovanog ali i odgovornog za nastup, prikaz i objašnjenje bitka! Danas možemo dodati: odgovornost i za opstanak – svoj i ali i bitka!

Mislim da sam u prethodnim pasosima ovakav moj stav sasvim jasno obajsnio!

Pokušao sam da ovde izvučem najvažnije iz Hajdegerovog pogleda na čoveka u svakodnevnici i njegovom susretu s *predručnim* i *priručnim* stvarima. Ovde nema prave veze s bitkom osim što se bitak misli, ali se ne konkretizuje, nema života, čak je pre govor o smrti, te kao takvo u inaugurisanom *Lebensweltu* još ne dobija svoj smisao... Opet, kao da se vraćamo na Kantov fenomen i ono iza: transcendentno, stvar po sebi, ono čime treba um da se bavi a koji je nemoćan da sve ovo objasni, nastavljaajući put trasom Hegelove filosofije itd.

Dolazimo, takođe, i do neverovatnog zaključka da dogod je *zajednice* i njenog činjena, koje pretvara sve u prazne *simbole* koji samo nude i zahtevaju, postojaće tj. ono SE, svakodnevnica, javno, trpanje u prosečnost,

čime se čovek stalno udaljava od svoje suštine... Ispada, dalje, da je danas organizovana forma ljudi, (danas: zajednica pojedinaca, pretvorenih u elementarne forme) ako je ikada imala zasluga za napredak, a često jeste, upravo ono što koči čovekov puni razvoj kao individue i pored '*grand i pettits narratives*' o slobodama i demokratiji u okviru *zajednice*. U tom smislu zajednica u svojoj priči o svojoj ulozi mogućeg čovekovog skloništa, utočišta, naposljetku i napretka kao da je iscrpela svoju ubedljivost i mogućnosti za stvarnu dobrobit čovekovu u svom više hiljada godina dugom kretanju.

Pravo je čudo da marksisti, ako se do sada nisu, pod naletom i pritiskom sumnjivih vremena, u potpunosti 'postideli' svojih ideala i oduvani u oblaku podsmeha, nestali, a da nisu ovde iskoristili Marksova istraživanja u pogledu proizvodnih i društvenih odnosa, gde se kaže, kako, i pored stalne nadmoći proizvodnih odnosa, koji u svom pohodu uprežu sve druge odnose u društvu, ipak dolaze u takav položaj da njihove dizgine počinju da pucaju pred iskakanjem društvenih odnosa s određene, determinisane putanje. Pitanje: zašto ne bi forma kao nekakav oblik, davala punu slobodu za stvaralaštvo menjanjem njene sadržine; iako se ne čini tako, sadržina se često lakše menja od forme, s tim što nam forma daje puniju slobodu promene...

Neophodna intervencija, radi pojašnjavanja gore rečenog: pogled na prostor i vreme kroz *sadašnjost*

Znači zajednica rad svojih interesa tj. svog prođužetka, trajanja, uništava kako prirodu tako i čoveka kao pojedinca, u pokušaju da ga stopi u jednu bezličnu masu proseka koji ne postoji, znači, u nepostojeću masu zamišljenog proseka, nudeći mu kao i uvek navodnu sigurnost, prosperitet i budućnost, što se svodi na uobičajenu priču o životu za nešto ili nekog drugog, gde se pojedinac hvata na mamac iza kojeg stoji ideologija. Danas, imamo zamenu za ideologiju gde je možda još efikasnije i lakše proizvodima koji dalje proizvode želje, uticati na čoveka bez veće priče, ali priče da oni predstavljaju njegovu suštinu tj. ono bez čega čovek ne može da vodi normalni život... zajednica mu nudi njegovu suštinu kao proizvod ali i kao samo njen izum, a zapravo je nešto što je proizvod čovekove delatnosti. Čovek u želji da ispuni zahtev, koji zapravo predstavlja mamac o koji je prikačena *pozivnica za želju* a koja prerasta u stalnu žudnju za nečim što ni ne zna da mu je oteto, pa i opštu žudnju za svim i svačim, koja završava kao i svaka velika žudnja s nezadovoljstvom i nužnim lekovitim sredstvima, bolešću *zavisnosti čiji je pokretač zavisnost od želje!* pa se zajednica stara o istim onim ljudima koje je razbolela...

Bolest od zavisnosti se odnosi na zavisnost od jake želje posedovanja željenog i obrnuto, neposedovanja istog, savremenim rečnikom: od nesnosne želje za konzumiranjem, gde se više ne radi o konkretnom cilju već bilo čemu! Međutim, konzumiranje ima svoju osnovu u proizvodnji u čijoj osnovi je rad, koji se povratno pretvara u opsesivno delovanje za ispunjenje kraja tj. želje koja je skliznula u žudnju, pa više ne predstavlja umerenu želju nego se nalazi u oblasti neumerene žudnje!...

Ako se želja zameni s pojmom *budućnosti* a žudnja s težnjom ka brzom stecanju budućnosti, ali u ovom slučaju budućnosti kao zavisnosti koja u sebi nosi propast, onda čovek sam žudi za svojom brzom propašću.

Zatim, ako se rad tj. proizvodnja zameni s pojmom *sadašnjosti*, onda sadašnjost, zapravo, predstavlja čovekovo pogubno delovanje na sopstvenu budućnost...

Pa tako, ne samo radnik već ljudi uopšte, iako ostaju i dalje u svom rudimentarnom obliku, postavljeni su u položaj bolesno zavisnih ljudi: radnika opsednutog radom radi neostvarenih želja tj. radnika ispunjenih žudnjom, koji nisu zaboravili, već ne razmišljaju o svom poreklu i time ostaju na najnižem nivou svesti o sebi ne samo biću u uslovima rada već o sebi kao biću uopšte! zato je svima oduzet i prostor i vreme – niti imaju prostor za sebe niti vremena za vreme, oni su sada u tuđim rukama surogata tj. loše kopije pojedinca - zajednice.

Čovek postaje sve manje svestan sebe pre svega kao proizvođača (stvaraoca) ali i konzumenta (zadovoljnog, zaokruženog u jednu neprirodnu celinu: stvaraoca i korisnika kao istrebljivača), imajući pred sobom samo ostvarenje cilja tj. udovoljavanje svoje žudnje a opijenost **radom** i proizvodima i potrošnjom (koja kao i svaka opijenost služi da se zamagle i relativizuju ciljevi, a radi se o opijenosti zavisnosti), više ne pomaže, a jeste upravo ono što ga sputava da krene dalje ka svojoj slobodi od opijenosti i sputanosti radom (i potrošnjom), a kako vreme odmiča, sloboda tj. put ka slobodi postaje sve složeniji i sve teže ostvariv. Ovde sistem - kao Meduza-sistem kao i ameba poprima sve moguće oblike menjajući svoju suštinu u hodu istovremeno s ciljevima, a na dohvat su ruke, koji izmiču nepovratno, još malo, pa zauvek! Velika žudnja s obzirom da predstavlja i jedno i drugo tj. i manjak i višak nečega, i rezultat je ovih, velikom brzinom proizvodi nezadovoljstvo i u slučaju manjka i u slučaju viška, i na kraju, po prirodi stvari teži da eksplodira...

U ovakvim uslovima *zajednica* pokazuje da zapravo nema svoj humani cilj već prakticistički cilj a hod ka njemu se bazira na svim vrstama površnih i kratkih ispitivanja javnog mnjenja koja se koriste kao verodostojne činjenice o neverodostojnom proseku. A, šta je drugo prosek koji, zapravo i nepostoji, nego mediokritetski položaj. S obzirom da prosek zapravo ne postoji, onda se u taj prosek ubacuje sve kako bi se taj prostor ipak popunio, a pokušava se popuniti krajnostima, jer na kraju neodlučnost iz ovoga ugla posmatranja ne postoji. Da smo sve bliži ovakvoj ukalupljenosti, dokazuje sve veći broj slučajeva prilikom izbora u sve većem broju zemalja gde se birači približavaju 'zlatnoj polovina'!...

Vraćamo se na marksističku kritiku napretka društveno-proizvodnih odnosa uopšte, gde ovakva vizija jedino nije do kraja razrađena za kapitalističko društvo, iako bi se moglo reći da je čitavo Marksovo delo usmereno upravo ka tome. Naime, postoji u Marksovom gledištu veliki ambis između inicijalnih i završnih postavki u pogledu proizvodnje. Predviđajući ili, bolje reći, naslućujući razmere posledica kočenja i sputavanje razvitka društvenih odnosa u kapitalizmu (analogijom rezultata stihije prethodnih

društveno-ekonomskih odnosa) i njihov uticaj na društvenu svest, Marks ipak nije predvideo razmere i neverovatne feniksovske sposobnosti kapitalističkog načina proizvodnje koja se neverovatnom mimikrijom uz *ogromne žrtve*, kako **prirodnih** resursa tako i **pojedinaca**, evek nanovo budi u svom naizgled već večnom trajanju. Znači: ponavljanje koje se nalazi u misaonom opusu najvećeg dela filozofa XIX veka zapravo je odlika zajednice koja se ponavljanjem svog činjenja održava, na najprimitivnijem nivou. Ovakvo trajanje opstaje predugo, približavajući se svom kraju, usporavajući svoju 'propast', uz privid fantastičnog ubrzanja. Ovaj hod podseća na beskonačno deljenje i usporavanje kretanja slično onome u aporijama Zenonovim. Cilj se navodno ne dostiže jer se hod ka njemu stalno prostorno deli. Zanemaruje se vreme, a vreme, iako čoveku najdragocenije, i baš zato, izbačeno je iz razmatranja, kao i kod spomenutih aporija!!! Prepušteno je naučnicima, matematičarima da reše ovaj problem koji je postavio Zenon, za koji se ispostavlja da je vrhunski problem života i pitanja vremena. A ovaj problem se teškom mukom rešava moćnim formulama!

Primer gledanja u prošlost, sadašnjost i budućnost – vizija. O Marskovo misli

Hajdeger sugerše implicite da tehnologija ima svoj nužni put i da će hod po mukama trajati duže nego celokupna istorija metafizike. Marks, otprilike, predviđa povratak, ali na viši stupanj u poređenju sa stanjem pred sam početak civilizacije. Sartr kaže: poslednjih deset hiljada godina živimo u svetu podljudi. Kant kaže da treba težiti idealu, ali svesni da ga nikada nećemo dosegnuti. Hegel tvrdi da je s njegovom filozofijom zaokružen razvoj i proces napredovanja itd. Ono što je najvažnije u Hajdegerovom kazivanju je kao da kaže da nijedna akcija ne može da promeni svet dogod je čovek vezan za direktnu proizvodnju svojim radom, a time i određen u potpunosti svojim **fizičkim** postojanjem. Ako je ovakva interpretacija Hajdegerovih misli tačna, onda je on u svom pogledu na dalji razvoj društva. otišao po opštosti za korak dalje od Marksa. Međutim, istovremeno i predaleko! Jer, se zapravo vratio na Hegelov duh, kao прибежиštu, a šta onda ostaje čoveku od realnosti? Ostaje mu samo ogoljena realnost bez igde ičega: bez suštinskog stvaralaštva, već opet iznova samostvaralaštvo i pitanje: da li čovek može isključivo da se samostvara, ne opovrgavajući ovim činjenicu čovekovog relativno samostalnog samostvaralačkog? Međutim, onda smo se vratili na prirodu, prirodne procese i samostvaranje prirode!

Verovatno sagledavajući i ovakve mogućnosti Marks umeće socijalizam kao prelazni oblik ka komunizmu, Marks je zacrtao ovakav prelazni put kao jedan oblik humanijeg i sporijeg prelaznog perioda, pa time i perioda koji treba da ublaži velike potrebe strukture *zajednice* uključujući i njene elemente, prilikom posredovanja socijalizma na sebi primereniju zajednicu slobodnih ljudi. Marks je imao takvu viziju novog poretka.

Probleml ispitivanja nekih fundamentalnih ljudskih odlika današnjice i njegove prakse sastoji se u sagledavanju budućnosti, naime: čovek danas ne

zna šta je suština slobode: kako slobodni čovek treba da dela kad dela, kako da misli, kad misli!? jer taj slobodni čovek je budući čovek! Ovako postvljeno pitanje okrenuto je ka budućnosti, ali se ista stvar odnosi na pitanje okrenuto ka prošlosti: kako je delao čovek i mislio čovek nekada, a znamo da jeste i delao i mislio u prošlosti? Međutim, za takvog čoveka prošlosti mi unapred tvrdimo da po definiciji nije uživao u slobodi u kojoj mi danas uživamo već da je 'imao' manje slobode... i Hegel i Marks i neki drugi mislioci, opovrgavali su ovakve formalne okvire logičkog sleda primenjene na društvena kretanja... a to 'imati' (to have, haben) u ovom slučaju nije ni u engleskom ni u nemačkom jeziku samo pomoćni glagol, već glagol koji upućuje na čovekovu davnašnju opsesiju da nešto *poseduje*! A objašnjavati slobodu posredno i formalno preko posedovanja nečega vraća nas na staro... opet smo na početku!

Možemo čak zaključiti da Marks...

...**nije posmatrao društveno-ekonomsku formaciju** u širem kontekstu kao deo *društva uopšte* Društvo je najopštiji pojam sabora pojedinaca, ljudi, sa svojim najopštijim interesima, najopštijim vidovima eksploatacije čovekovog stvaralaštva na svim poljima ljudske delatnosti, a ne samo u okviru proizvodnje, sa svojim najopštijim pravilima, izvan užih ideoloških i programskih ciljeva; i ovde se upravo radi o teškoći predstavljanja prošlosti, budućnosti i sadašnjosti. Ono što je Marks ispitivao i imao pri ruci bili su rudimenti, zapravo atomizovane i parcijalne pojave koje nisu ni približno upućivale na brzinu ukрупnjavanja i buduće moći i vladavine krupnog kapitala, što je on, doduše, prepoznao, ali i neslućeno mnogo drugih društvenih formi vladavine nad pojedincima, nije mogao da predvidi između ostalog zato što u to vreme nisu ni postojali;

...**nije računao** na više hiljada godina uvreženu i nužnu aktivno-delatničko-radno-opsesivno-zavisničku karakteristiku ljudi gde se ne radi o tome da se samo izmeni titular vlasništva nad proizvodnim sredstvima, već potrebu da se kod ovakvog stanja izmeni i svest ljudi kao radno zavisnih već i konzumentskih zavisnika od proizvoda rada, s tim što je Marksova analiza konkretnih odnosa u proizvodnji sušta naivnost u odnosu na brojem nemereljivu vladavinu, zajednice nad celokupnom imovinom, kako nad proizvodnim sredstvima tako i oduzetog i prisvojenog stvaralaštva proizvođača, pojedinaca! Ali, ovde se ne radi o društvenoj svesti koja kroji pojedinačnu svest, već o zajednici bez svoje **svesti**, a koja je oteta od ljudi i vraća im se u vidu potpune vladavine na, sada potpuno ogoljenim pojedincima kao elementima zajednice, orobljenih od njihovog prostora, vremena, stvaralačkog u njima i svih drugih odlika i najmanje autentičnosti.

...**nije računao** istovremeno s ogromnom **društvenom** imovinom nosioca kapitalističkog načina privređivanja koja se manifestovala preko berze (berze koja je u njegovo vreme bila tek u povoju, gledajući iz današnjeg ugla) pa i na sledeći paradoks: da je, danas, najveći broj akcija u rukama ogromnog broja pojedinaca, koji su time, postali vlasnici i učesnici u samo-eksploataciji čime je u tom smislu uspostavljen paradoks da 'privatni' kapital možemo nazvati i društveni; pravi nosioci tzv. privatnog kapitala su manje porodične kompanije, koje ne iznose svoje akcije na nadmetanje u berzanskoj areni;

...**nije računao** s tim da će u pojedinim momentima slabijih rezultata pojedinih nosioca kapitalističke privrede, država imati snažni upliv, kako bi održala zdravu ekonomiju, bez obzira na veliku priču protiv mešanja države u ekonomska kretanja, čime je država ulagala u ekonomiju, jačajući pri tom svoju moć;

...**nije računao** na pojave koje se odnose na proces nacionalizacije, za koji nam je najočigledniji primer Velika Britanija, gde bi laburisti kao stranka leve programski, u vreme kada bi bila na vlasti kupovala deonice velikih firmi i svoj ovakvim činjenjem budžet uglavnom iscrpljivala; konzervativci, koji bi se redovno smenjivali na vlasti s laburistima, bi nakon svog dolaska na vlast pretvarali ove kompanije u privatne, prodajom tih deonica i tako punile svoj budžet i uvek bile, recimo, 'bolje' u pogledu mogućnosti ulaganja iz prepunog budžeta...

...**ipak nije shvatio** neverovatnu moć kapitalističkog načina proizvodnje i njene mogućnosti preobražaja i stalnog intenzivisanja svoje proizvodnje, sada ne samo na ekonomski uzrokovanim osnovama već na čisto propagandnoj moći, obaveštajnim i, iznad svega, vojno-ekspanzionističkim ciljevima, što zahteva stalni razvoj namenske industrije, a ne prevashodno proizvodnje proizvoda široke potrošnje; bez obzira što se u okvirima vojne ekspanzije čovek ne smatra potrošačem u tradicionalnom smislu, čovek je i ovde glavni element ne samo u proizvodnji već i u primeni, gde se oruđe pretvara u oružje koje mu ne pripada, a kao visokosofisticirana oprema preskače veliki bezdan između oruđa i oružja...

...**nije računao** da će u jednom momentu, a niko ne zna koliko će to dugo trajati, ogromna masa zaposlenih u posredničkim 'organizacijama' (čitaj: preprodavci, dileri), prilagođeni trenutku, opstajati na račun lančane preprodaje jevtine radne snage i njihove jevtino proizvedene robe

...**predviđa ogromnu snagu i rast** finansijskog kapitala, ali ne računa u kojoj meri će svet uspeti da se poveže, naročito u pogledu finansijskog kapitala, i u kojoj meri će postati kočnica napretka čitavog čovečanstva, sa svojom moći i silom koja će dostići neverovatne razmere i koja će biti sve veći zamajac razlika među ljudima, a radi svog opstanka.

...Marksova teorija sveopšte valorizacije još uvek je na snazi. Marks vidi ovo otrgnuće i objašnjava ga konkretno! Međutim, u sveopštem metežu i trci, valorizacija nije više usmerena niti se može kontrolisati već ona sama upravlja i usmerava... i ona se otela kontroli!!! Zapravo, dubljom analizom uočićemo da i sama valorizacija, onaj faktor spolja koji je, bivajući zatim uhvaćen u mrežu manipulativnog razuma, pa se time opire kontroli. Ovome doprinose i ekonomske nauke, pa i sve druge nauke, parcijalizujući pitanja i čitavu problematiku u pokušaju da nađu odgovor i izlaz. A, možda i da ga ne bi našli, uviđajući kuda vodi... ipak ostaju neme... pa ono što nam na kraju nude to su samim time parcijalna ali u svakom slučaju privremena rešenja. Rešenja se odlažu u svim pravcima i na sve moguće načine, a to može da znači: institucionalno izbojazni, neuviđanjem pravog problema, bežanjem u transcendentno koje treba da dâ prividna, privremena i prolongirana rešenja i sl.

...itd.

Da sam išao dalje zadržao bih, prodrio i zahvatio preduboko u pitanja ekonomije, sociologije, psihologije i drugih društvenih i specifično naučnih oblasti, kojima sam i inače s namerom opteretio ovaj spis, pa bi na kraju ovaj tekst bio nalik nekakvom beskonačnom nizu pojedinačnih traktata, što sam svim silama pokušao da izbegnem i da ostanem na samoj granici filozofskog posmatranja pitanja o vremenu, a u skladu s mojim ličnim pogledom na svet koji za bazu ima ubeđenje da filozofija izvire iz života pojedinaca i da prvenstveno treba da služi kao *sveobuhvatni* pogled na sve ono što je u doticaju s čovekom.

Čini se da nema boljeg, životnijeg primera od već navedenog gledanja na vreme kao razbijenog na prošlost, sadašnjost i budućnost svojstvenog nauka, ali ne i kao sveobuhvatnog uticaja ova tri stanja kao jedinstvene celine, na primeru prvog i do sada najvećeg naučnog projekta koji se tiče dirigovane vizije ljudskih sloboda u istoriji čovečanstva. Ovaj projekat, kako kažu, nije uspeo, međutim,...

...daleko od toga da se radi o neimanju vizije ili o pomanjkanju ideja. Čovek se po svojim mogućnostima zaključivanja u okvirima poslednja tri milenijuma verovatno nije bitnije izmenio u pogledu ovih mogućnosti. Međutim, poslednjih 150 do 200 godina, izmenio je svoje poglede na stvarnost, koja se ipak kreće brže od njegovih mogućnosti poimanja te stvarnosti. Mnogo brže. Čoveku za poimanje kretanja koja se dešavaju na svim nivoima, koja idu neslućenom brzinom, pored mnogih drugih preduslova za poimanje, potrebno je *prostora* i *vremena* za kompletno sagledavanje određenih problema. Ne radi se samo o direktno primljenim podacima tj. informacijama, koliko god one bile detaljne i sveobuhvatne, već i o ljudskim sposobnostima sagledavanja postavljenih ciljeva kao budućnosti, o mogućnosti upoređivanja rezultata iz prošlosti i koristi koja je uglavnom vezana za sadašnjost.

Pa tako u gornjem primeru imamo po prvi put viziju koja se bazira na, kako je i sam Marks pisao, rezultatima raznih nauka koje je u svojim analizama uključio i kasnije ugradio u svoju viziju puta ka prelasku iz kapitalizma u socijalizam i dalje. Međutim, valjda sam ovde uspeo barem u jednoj nameri vezano za ovaj spis: da ukažem na to da čovek izmiče nauci i njenim prognozama, da bi društvena kretanja ili namere zajednice trebalo prevashodno da se tiču čoveka i njegove egzistencije, kao njenog osnovnog polazišta. Znači, ne može biti obrnuto. Ne može se poći od toga niti doći do toga da društvena svest ima odlučujući (ne veći ili jači) uticaj na pojedinačnu svest već treba uvek polaziti od pojedinačne svesti i završiti s pojedinačnom svešću, svešću jedinke, individue. Vreme je to koje sasvim jasno ukazuje na to šta je večno dok je čoveka, a šta je prolazno! U tom smislu čovekovo delo je večno i u odnosu na prirodu, bez obzira što *kao da* želi da je uništi i u istom zamahu da uništi sebe...

I dalje o svakodnevnici

Znači, u pogledu svoje suštine čovek se razlikuje od svih drugih bića, a sada već možemo reći od svega postojećeg, *pa i samog bitka onakog kakav je na sceni već milenijumima*, odnosno, kako se on zamišlja! Šta je pre: ili je bitak drugačiji ili je čovek drugačiji? Gde je onda čovekova veza s bitkom i mogućnost saznanja bitka ako ne preko svega postojećeg, a za šta kažemo da nam ne daje pravi odgovor. Da li preko bića, koje čas jeste, čas nije? Kada pokušamo da zađemo u biće da bi pronašli bitak, ispostavi se da to nije bitak koji smo tražili!

A, kao da bi znali šta tražimo!? zamišljajući stalno da smo na pravom putu? Ili ga tražimo na pogrešnom mestu, ili iz pogrešne pozicije, a mnogi mislioci su smatrali, neki još uvek, da smo svojim definicijama i uopšte tvrdnjama toliko zakrčili put i zatomili vodilju do bitka, da ne možemo ni doći do njega, osim na način podizanja i raščišćavanja ovih prepreka..., na kraju, ontologija tj. razmatranje bitka (kod starih Grka bića) mnoge podseća na govor o bogu, pa su zaokupljeni razmatranjem bitka kao traženje boga... Žan Pol Sartr kaže da 'ili postoji bog ili postoji čovek' – pompezno, ali bez smisla, jer čovek pun sebe i svojih dela inače sebe smatra bogom, najranije počev od vremena Dekarta, ostvarujući večnu težnju da bude u takvom prostoru i vremenu. Drugo, ili-ili veza svakako isključuje jednu od tako povezanih tvrdjenja, s tim što se zaboravlja da se vremenom slika boga i slika čoveka postepeno približavaju jedna drugoj, a odlike ne lete u jednom smeru.

Suština je da čovek nije nastao iz neke osnove, nazovimo je podmetom, već iz *mogućnosti složenog samorazvoja*. Ovde je jedan od navodnih korifeja egzistencijalizma, Hajdeger, potpuno na drugoj strani, tvrdeći da je bitak ono što treba čoveku da dâ i da čovek na osnovu toga iza-zova, za koji treba da bude spreman i otvoren, i na osnovu svoje odgovornosti u pogledu pružene prilike... formira sebe autentično u svom svetu, životnoj sredini ili okolini i prvobitnoj okolini, koja prema Hajdegerovom zanimanju za nju i načinu na koji je objašnjava zapravo ne postoji, a koja na kraju krajeva, prema njegovim rečima, i ne predstavlja njegovu suštinsku okolinu. Ovde se postavlja pitanje kako je moguće da se čovek formira autonomno tj. suštinski na osnovama za koje se unapred kaže da nisu njegova suština? Da ne bi davao definicije i konačne odgovore, što je sasvim 'pošteno' ako to istovremeno znači priznanje nemoći, Hajdeger nam ne obrazlaže pravu vezu bitak – čovek. S puno kontradiktornosti u njegovom izlaganju o svakodnevnici, čovek ostaje, zapravo, usamljeni izdanak, a ipak kao deo bitka s posebnim statusom – da jedini može i treba čak da ima i obavezu 'da postavi pitanje o bitku' itd. itd...

Međutim, čovek je u ovakvom svetu, svetu vladajuće zajednice, izjednačen sa stvarima! i to s elementima stvari. Jedino po čemu se čovek razlikuje od stvari u prostoru i vremenu u ovako razvijenom i tumačenom svetu a kao na samom početku osveščivanja prostora, vremena i sebe u njima, jeste izbor *mogućnosti* koje mu stoje u pravoj liniji vremena sadašnjosti – naveo sam 'liniju vremena' jer vreme koje se čoveku na ovaj način nudi jeste pravolinijsko i pored slobode izbora prilikom zahvatanja u moru mogućnosti!

Danas, *mogućnost* predstavlja nemogućnost da čovek sam izabere svoj put a pružena mu je iluzija da u nekom smislu bude u tom izboru ravan božijoj moći tj. da apsolutno samostalno kreira i svakako *odabere* mogućnost!

Međutim, ne radi se o mogućnosti čovekovog izbora nečega van sebe, već mogućnosti da u svom samorazvoju bude slobodan i samim tim autentičan! Znači: celovit, jedinstven i pun!

Sada i ovde, odnosno, pri-tome, bitak kao da nema svoju suštastvenu ulogu! Naime, prekinut je carski put i suštinska relacija čovek-biće-bitak!

Tražeci čovekovu suštinu Hajdeger je i dalje traži dalje od svakodnevnice u nekakvim dubinama bitka, svodeći na kraju ceo odnos bitak-čovek, grubo rečeno, na emotivni odnos: strah od..., zaziranje od..., razna 'stresna' stanja, brizi za..., strepnji itd. s čime su razni mislioci, naučnici, umetnici itd. bili zaokupljeni skoro čitav vek. Svako je tu mogao, a pre svega filosofi, psiholozi, sociolozi, pa i umetnici, uz više maštovitosti, da nađe ponešto za sebe. Sve zarad bega od ovosvetkog bića, koje jeste bitak ali ne može da objasni taj bitak tj. ono što stoji u onovi svega kao ono od čega je nastao. Ali, time se značajno udaljio od Daseina tj. sebe kao misaonog i kreativnog bića, koje misli, stvara, kreira i gradi ali je sposoban i da ruši i da nekreira. Ne može da ne misli i ne dela!

Ovde je naročito psihologija bila na 'dobitku' utopivši se u genijalna, nazovimo ih, predviđanja a pre bi to ličilo na 'naslućivanja' iznesena dosta neodređenim pojmovima i rečenicama Hajdegerovim o raznim strahovima i zaziranjima, čak psihološkim poremećajima, koja su možda oduvek bila tu s čovekom ali su svakako obeležila XX vek. Nikada kao do tada nisu bila predmet pravog naučnog istraživanja i na ovaj način naširoko razmatrana kao iskoni...

Znači, sve ono što se tiče svakodnevnice dato je kod Hajdegera u nekakvom naslućivanju. Nije dato kao nešto čvrsto, a pogotovo ne jasno, a kamoli u razrađenom teorijskom obliku. Zato je, pored naslućivanja, dat veliki prostor nekoj vrsti maglovitosti *mističnosti*. Neću reći misticizmu jer je misticizam već prepun sopstvenim sadržajem, pa mi se mističnost čini konkretnijim pojmom od misticizma! Hajdeger nije ni mogao, s obzirom na okolnosti u Nemačkoj između dva svetska rata, kao ni u pogledu nasleđenog čvrstog usmerenja, čemu su događanja u Nemačkoj bila podređena a nasleđena iz XIX veka, da iznedri svakodnevnice iz svoje filosofije na drugi način, čak i kao neku vrstu otpora svakodnevnici, a možda mu neki drugi zaključak nije ni padao na pamet...

U svakom slučaju doba pre i nakon Prvog svetskog rata bilo je još jedno iskušenje, još jedan pokušaj da *interesi zajednice prevladaju nad interesima individue i da se to i dokaže u praksi*. Naravno, uz pomoć jedinog sredstva koje zajednica poznaje – silom! I prvi i drugi put radilo se o sili! I prvi i drugi put silom proletarijata i revolucije, što je kasnije preneseno na birokratiju i državni aparat, i drugi put *pričom* o podršci proletarijata što je kasnije preneseno na najgori oblik totalitarizma u Nemačkoj. Prvi oblik je živio oko 80-tak godina, drugi oko 6 godina. I prvi i drugi oblik imali su svoje žrtve i to brojne, iako se prvi u osnovi borio za proklamovanim pravima i slobodama ljudi a drugi svojim

totalitarizmom išao direktno na glorifikaciju jedne posebne rase i uništenje nekih naroda... Međutim, ovakva analiza iako bi bila jako korisna, treba da bude obuhvaćena u nekom drugom delu.

Svakodnevnica u kojoj živimo a kojoj se filosofi obraćaju, strogo uzev – od Huserlovog Lebenswelta > životnog prostora – povukla je mnoge filosofo u ambis, već po samoj upornoj potrebi da se definiše.

S jedne strane, svaka definicija svakodnevnice u filozofskom smislu vuče mislioce na jednu ili drugu stranu. Jedna strana ide u pravcu umanjena značaja pojedinca, jer je bezizlazje i prepuštenost u kojem se on nalazi u ovakvom stanju suštinsko polazište ovih stavova a zapravo znači njegovu propast, stagnaciju, uprosečavanje i život u opštem čak ni kao deo tog opšteg tj. Ničega, već samo kao umanjene sume nečega, a ne kao stvarni deo po kvalitetu, kao da bi bio deo ničega!

S druge strane, Hajdeger ovu prosečnost pokušava da ogrne velom tajnovitosti bitka, koji nas zove i predstavlja iza-zov, zov iza onog što percipiramo tj. fenomena, a o čemu, po svemu sudeći, ne razmišljamo na pravi način. Naime, stalno smo u stanju predznanja, ne zapitavši se nikada: da li tu ima još nečega iza? Hajdeger kaže: još ne mislimo! Jer znanje podrazumeva misliti o nečem što treba da čini suštinu onoga u čemu živimo i cilja za koji živimo i načina kako živimo uz pitanje: kako mislimo, zašto živimo i još bezbroj pitanja! na koja nam mislioci do sada nisu dali jasne odgovore! Samo nam daju navodno jasna uputstva! pa se sve svodi na pitanje autoriteta... Znači: mislioci ne dolaze do odgovora a daju uputstva! O kome i o čemu onda mislioci misle i pričaju – da li o sebi ravnima koje nazivaju nestručnim pa i neukim za razmišljanje o životnim pitanjima?

Kant kaže: 'Vreme je nevidljivo' i...

...kaže, dalje, da niti je prostor niti vreme jednostavno stvarno niti jednostavno idealno, već nešto treće: da su to nužne **forme** vremena i prostora koje se *primenjuju* na iskustvo od strane ljudskog mišljenja samo u momentu čulne aktivnosti tj. čulnog iskustva. Ovo Kantovo kazivanje iz 1781. godine udarilo je temelje čak i mnogim praktičkim dešavanjima s kraja 18. veka i kasnije, a njegova celokupna filozofija takođe označila novi pristup i začetak filozofije nemačkog idealizma. Ono što je, zapravo, stvarno novo, bilo je postavljanje temelja novoga pogleda na čovekov delatni položaj u svetu, *delatnost* uopšte.

Ovde se umeće i pitanje: kako je moguće da je s prostora Nemačke, koja je tek bila pri završetku skidanja košuljice feudalizma a gde je industrijalizacija tek u procesu nastajanja, *filozofija* uzela takav zamah koji će u narednih nekoliko desetina godina zahvatiti svetsku misao i u pravom smislu označiti revoluciju filozofije i u velikoj meri nauke. Njegovi (Kantovi) osnovni stavovi razvijali su nadolazeći filosofi i celokupni nemački Wissenschaft i Kunst i to neverovatnom brzinom. Na praktičkom planu njegove ideje bile su u stalnoj žiži interesovanja mislioca. I dan danas, na primer, imamo razne stavove u pogledu značaja njegovih kritika gde se favorizuje bilo prva, druga ili

treća kritika, pri čemu nema istraživanja u okviru filosofije pa i šire, koje se više ili manje barem u nekom segmentu ne poziva na njegove stavove.

Ovde bi trebalo primetiti da je teško objasniti silni i sveobuhvatni uspon filosofije ali i nauke na tlu Nemačke devetnaestog veka, koja tek što je izašla iz feudalizma, o nekakvoj inudstrijalizaciji nema ni govora. Međutim, intelektualno osveščivanje nacije i njena svest o svom *duhovnom* iskoraku kao i romantičarske težnje koje su naišle na snažnu podršku od strane najrazličitijih slojeva tadašnjeg nemačkog društva. Paralelno ovome može se isto tako otvoriti i diskusija o odzivu ruskih intelektualaca u pogledu prihvatanja revolucionarnih ideja s druge strane Evrope pri kraju XIX veka. Takvih iskakanja iz teorijski zacrtanog puta u istoriji ima na pretek, kako u umetnosti tako i uopšte stvaralaštva a koji nisu srazmerni materijalnom tj. ekonomskom napretku. O ovome, možda jednom drugom prilikom.

U poglavlju *Transcendentalna estetika*, u Kritici čistog uma, Kant kaže da su *prostor* i *vreme* subjektivna stanja osećaja – čiste forme intuicije tj. direktnog, ≈ neposrednog saznanja – i nužni uslovi mogućnosti iskustva. I dalje: *'Mi možemo da izvučemo (valjda ospoljimo p.s.) njihove čiste koncepte samo kada ih primenimo u iskustvu i zato što smo ih stavili u iskustvo i zato što, prema tome, sâmo iskustvo nastaje isključivo zahvaljujući njima'*. Znači: ispada da prostor i vreme nisu stvarna događanja u svetu kakvim ga mi znamo, već SAMO u svetu o kom imamo iskustva tj. u kom delamo. Pitanje je: šta li prostor i vreme rade i gde li se nalaze u međuvremenu? I dalje, naravno u skladu s njegovom filosofijom, usledila je još jedna konstatacija nastala iz prethodne: da se ono što je iza fenomena tj. po sebi ne može dokazati na praktičnom planu, osim ukazati na... ili iskazati sa 'treba' ili delanjem samoa pokušati dostići i naznačiti. To bi trebalo da znači u pomalo rastegnutoj interpretaciji da prostor i vreme čas postoje, čas ne postoje! s obzirom da je pojmovima prostora i vremena doduše dodelio veliki stepen subjektivnosti, ali i nužnosti i iste vezao za čulno iskustvo. Takođe, ona konstatacija o intuitivnom ili direktnom saznanju, direktno se kosi sa neposrednim saznanjem, jer se odvija samo prilikom aktiviranja čula itd. itd.

Kant ovakvim stavom udara temelje nove misli! postavljajući *u prvi plan* čovekovu delatnu, odnosno, stvaralačku suštinu!

Naime: s obzirom da nužno srećemo objekte u okviru ovih *subjektivno* postavljenih prostorno-vremenskih sistema, mi nikada ne možemo da znamo stvari onakve kakve su one 'po sebi'... i nastavlja: Znanje o našim unutrašnjim stanjima je uslovljeno *vremenom* kao i sve ostale empirijske intuicije, pa prema tome sve što ikada možemo dosegnuti to je *nada* za empirijsku samosvest – znanje o *pojavavnosti* nas samih ali ne i znanje o nama samima kakvi mi 'stvarno' jesmo. I opet, prema njegovom viđenju stvari: neizbežno treba težiti krajnjem znanju ali sa svešču da ga ne možemo dosegnuti!...

...čime on dodaje ulje na vatru, jer veliko je pitanje *zašto se subjektivno izjednačava s nestvarnim, nerealnim, iluzijom*, samo zato što navodno pripada isključivo čoveku, njegovoj misli i navodno je samo njegov proizvod! S druge strane, svet objektivno postoji, ali ne i klasifikovan, sistematizovan i svrhovit

kakvim ga čovek pokušava da shvati i kreira. Znači, čovek prilikom bavljenja svetom oko sebe, uspostavlja jedan *paralelni* svet za sebe (für sich? za sebe – za koga, svet za njega ili svet za sebe tj. za onoga ko ga misli, i, an sich – po sebi), koji nije nestvaran, nerealan i iluzija, već *proizvod čoveka u aktivnom odnosu prema stvarnosti*. Prema tome: borba naučnika za navodno apsolutnom objektivnošću u odnosu na proučavanje sveta jeste iluzija i to ponekad zlokobna iluzija u interesu *ezoterije* kojoj ljudi od nauke po prirodi teže... kao da *naučnicima trebaju nestvarni i izgnani prostor i vreme ili njihovi fantomi, u pokušaju da još jednom isključe tj. izgnaju čoveka i njegov navodno loš uticaj po objektivnost istraživanja, u pokušaju da im bude omogućena primena krajnje racionalizacije i objektivnosti u ispraživanju. Kao da se u naukama ne radi upravo o čulnom i drugim iskustvima. Ono što se postiže je upravo suprotno!*

Dalje, Kant smatra da, s obzirom da su u samoj percepciji spoljnog sveta postavljena dva a priori **subjektivna** formalna principa, *prostor* i *vreme*, ono unutrašnje predmeta (a, zapravo, van predmeta) koje naziva noumenalnim, ne možemo iskustvom saznati/znati i shodno tome naziva ih *transcendentnim*. Huserl, ipak smatra da se transcendentalni domen može učiniti dostupnim naučnom saznanju *fenomenološkom* metodom putem (raz)otkrivanja tj. fenomenološkom dedukcijom, stavljanjem u zagrade sveg prethodnog znanja i ontoloških pretpostavki, što treba da nam otvori put ka direktnom, ne-posrednom, intuitivnom uvidu u transcendentno, koje je Kant označio kao skriveno i nepristupačno u smislu nepotvrđljivo u iskustvu... ovde on radikalizuje Dekartov stav u odnosu na subjektivno, svest i pre svega intuitivni uvid u...

Kant *nigde* nije toliko izričit i čvrst koliko u ovoj tački i ne daje mesta ni za kakvu nedoumicu: 'Kakve su stvari po sebi... u potpunosti je izvan sfere našeg saznanja'. Njegova odlučnost je razumljiva, jer upravo u ovoj tački i započinje cepanje, fragmentacija i udvajanje, gde se u zametku pojavljuju tek kasnije jasno ispoljene antinomije... čime Kant na neki način ostavlja prostor za sveopšti dijalog, ali prerano za duh koji još ni danas nije spreman za ovakav dijalog i svestrani pogled na svet bez sujete, bez ideoloških pogleda i bez svih vrsta pristupa gde će se naći neki ma i minimalni interes u osnovi.

Filosofija vremena

Pojava nove misli s Kantom na samom kraju 18. veka i nešto bliže nama nakon toga, iako je on površno sagledan i u nedostatku smislenijeg uvida u njegovo delo skoro optužen za formalizam, šematizam itd. uglavnom od onih koji su favorizovali neke druge pravce u svom vidokrugu, označio je potpuni uzlet filosofije s koncepcijom *prostora* i *vremena* koja pripada filozofskom razmišljanju u pokušaju da transcende pojavni svet. Što se tiče formalizma i šematizma i sličnih odlika pripisanih njegovoj filosofiji, sve su upravo 'formalno' tačne i istovremeno i površne. Kao i kod mnogih drugih mislioca moraju se posmatrati u sveobuhvatnom kontekstu njegovog dela, vremena u kojem je stvarao i filosofija koje su prethodile njegovoj.

'Površno' se pre svega odnosi na nedostatno. Naime u pokušaju da do detalja razumeju Kantove teško dostupne stavove, interpretari su potaknuti u tim istraživanjima Kantove misli stavovima onih za koje smatraju da su prevazišli Kantovu misao. U tom smislu, njihov put nikada ne može biti dovršen i barem delimično zaokružen. Između ostalog i zato što da bi se neki filosof shvatio mislilac koji je u položaju da pokuša da stekne uvid u njegove konkretnu filosofiju, treba da uloži makar isti napor radi razumevanju te filosofije, koji je uložio filosof koji se proučava. Kada ovome dodamo osnovu čitavog ispitivanja koja se sastoji od kreativne upornosti što je po mom mišljenju suština talenta... onda ispada da se sve svodi na interpretaciju nečije filosofije koka može biti suštinska samo ukoliko onaj koji je interpretira ima nešto novo da kaže direktno u vezi sa filosofijom koji želi da interpretira. Platon nije bez razloga u svom šestom i sedmom pismu izneo tvrdnju da se filosofija ne može objasniti pisanjem. Verovatno je mislio time da je ona u toj meri jedinstvena i osobena da se može preneti samo govorom i koji izlazi iz pojedinca kao jedinstvenog individuuma ali u sklopu njegove jedinstvene psiho-fizičkog i govornog izlaganja. Ako je to tako, onda bih rekao još, da je Platon time implicite dao i suštinsku definiciju filosofije kao jedinstveno individualnu psiho-fizičku interpretaciju sveta kao jedinstveno stvaralačko viđenje sveta.

Drugačije je viđenje Platona kada se govori o njegovim *idejama* čije je izvorno značenje: nešto nestvarno, privid stvarnosti, izgled stvarnosti, priviđenje, fantomska prikaza. Duša se prilikom delatnosti saznanja priseća nečega već viđenog prilikom svog boravka u svetu paradigmatskih formi tj. vantelesnom i vančulnom svetu. Ideje osvetljavaju čistom putanjom svetlosti, emanacijom ili kako god, a da bi iznele večni oreol istinâ zauvek, ne mogu biti menjane, i imaju metaforički ispričano poreklo i povezane su s prisećanjem. Što se tiče prisećanja nečega što je viđeno u svetu idealnih suština pre našeg rođenja a što je neponovljivo kod nekih ljudi, opisana su njihova prosvetljenja koja podsećaju na Platonova prisećanja, priviđenja ili u blažoj formi onoga **kao da...**

Za razliku od sveta pojava, tradicija tvrdi da su *istine* nepromenljive, da su vanvremenske. Filosofi, prema tome, shvataju večnost i vreme kao idealne i pojavne, istovremeno. Na primer, u **Timaju**, *Platon* govori o čulnom svetu kao o svetu u nastajanju koji je vidljiv, privremen i propadljiv, a o inteligibilnom svetu kao svetu bića koji je nepromenljiv, iako uzajamnom percepcijom, živ, samopostojeći i u potpunosti prisutan, pri čemu elejac *Parmenid* ističe vanvremensku prirodu bića, koja leži iza čulnog sveta koji je slika inteligibilnog sveta, pa je najbolji način da se prethodno shvati slika tj. prvo treba shvatiti prvobitno, nazovimo to originalom...

Prema tome filosofija nam kaže da može da pronade odgovarajući početak samo ukoliko transcendiraju svet mēna kako bi uspostavila inteligibilni svet koji omogućava pojavljivanje čulnog sveta stvaranjem. Verovatno u *nadi da je otkrio kako sve nastaje pa i vreme i prostor, Platon pokušava da prenese našu imaginaciju u tačku 'pre početka vremena, kada nije bilo vremena', kako*

bi razumeo 'original' koji bi omogućio kretanje slike vremena, naime, bezvremenost.

Kao što ranije rekoh, *filosofija* je odmah na samom početku svoje misaone delatnosti postavila sebi glavni problem koji je i dan-danas vrh njene delatnosti a vezan je tada za biće, a danas za bitak, stalno transformišući svoje stavove, i čitave sisteme sve-stranim pogledima na ovo pitanje; *nauka* je, sa svoje strane, ugradila svoje aksiome jednom zauvek u osnove različitih disciplina, bez ikakve *namere* da ih ikada menja. Istovremeno, nauka, kada nešto ipak menja, radi se samo o sve većem sveobuhvaćenju njenih stavova, po horizontalnoj ravni. Malo je tu kvalitativnih promena. *Filosofija* uvek iznova zadire svojom mišlju u sam koren stvari s namerom, koja podrazumeva i svest o nameri, menjajući usput čitavu nadgradnju svega onoga što joj stoji na putu, nadole i nagore! ali istovremeno iznova menjajući osnove. Prema ovome, kao da su u pravu oni koji tvrde da se *filosofija* bavi misionarskom delatnošću!

Međutim, u ovom prevazilaženju Platon nam je otkrio mnoge oblasti koje nam i danas zadaju muke, jer su suštinske kao opšte a još suštinskije na individualnom, egzistencijalnom planu. Jedna od najosetljivijih oblasti jeste razlika između nespojivog čulokruga dokle god čula sežu i onoga što samo mislimo a nije dostupno dosegu naših čula, a od pamtiveka je jasno da svet maštovite misli u jednom mometu uzleće i prevazilazi vidokrug koji nam je dostupan. Odmah, ali ne samo ovde, nastaju veliki problemi prikopčavanja i zatvaranja u vidu oblikovanja, neko to zove krugova razmišljanja, na logički ili onaj drugi kaskadni način, gde nas suva logika ne odvodi daleko...

Pitanje vremena otišlo je u onu drugu oblast, iako je nešto s čim se svakodnevno susrećemo i što je itekako predmet našeg svakodnevnog iskustva. Isto se odnosi na prostor. Koristimo ga, trošimo ga u ravni svakodnevnice ali nam ističe tj. nestaje, svakome ponaosob, drugačije; brže ili sporije, sve brže nas približavajući 'kraju', a da toga u većini nismo ni *svesni*...

Istovremeno, s obzirom da smo u stalnoj trci **za** vremenom, neobazrivo osvajajući a time i trošeći prostor, nestaje nam i prostora. U toj skučenosti nestanka vremena i prostora, nestaje nam svega, pa i vazduha... pa i svega onoga što je vezano za naše najdublje emocije. Naravno, ostaje nada, ali, danas, od silnih ponuda već izbezumljenom čoveku, kojima nas zajednica guši, i nada samo kao želja...

Uraditi nešto nemoguće

Prema tome, što se tiče tradicionalne Zapadne misli: možemo je okarakterisati kao *želju* da se vreme i prostor prevaziđu, ali prevashodno kao večnost i smrtnost, jer večnost i smrtnost za čoveka ništa ne znače. Ta pitanja su nametnuta pitanja, koja treba da usmere delatnost ljudi samo ka ovim ciljevima: cilj je reći zbogom smrtnosti i da se otvori pogled ka večnosti i 'večnom životu' gde je sve u potpunosti prisutno po sebi i bez trajanja i prostiranja. Znači, radi se o podstrekivanju težnje za uzdizanjem ka nemogućem?! Beg od ovovremenosti ka onovremenosti, od zemaljskog ka onostranom, ili: izmeštanje naše suštine u nešto drugo. Na tom putu naših

želja, maštanja, emocija, duhovnih aktivnosti uopšte, nalaze se moćni presretači, koji čoveka mame nudeći mu svakojake varke na svakom koraku, radi kraćeg, lakšeg i naizgled sigurnijeg drugog puta...

Možda mu to i nije bila namera, ali Kant je i konačno vezao prostor i vreme za čovekovu delatnu suštinu i stvaralaštvo. Međutim, čoveku se prostor i vreme kao i druge njegove odlike grubo 'otimaju'. Zajednica, za svoje ciljeve, za svoj opstanak, za svoju večnost, za svoju ekspanziju i budućnost nudi oteti mu prostor i vreme kao šećerlemu večnosti i večnog života. Zbog toga što su beskonačnost i besmrtnost, ovakve kave mu se nude neimanentne čoveku, on treba da teži da ih prevaziđe *kao takve. I da im se vrati u svojom autentičnom istinom. Jer se zapravo radi o potrebama zajednice* koja na sve načine zahteva za beskončano trajanje i besmrtnost za sbe, kroz čoveka!

To bi trebalo da znači da kada Hajdeger pita: 'da li je moguće iz večnosti shvatiti vreme, on pita da li je uopšte moguće reći zbogom smrtnosti'. Ovo i nije pravo pitanje, a nije ni validno jer nakon toga kaže: 'mi, ljudska bića, nikada nemamo iskustvo večnosti kao takve' pa time ni iskustvo smrti, naše smrti. Možda grešim kada kažem da nije validno, ali je svakako na dobrom putu, jer podrija lažno stanje u kojem se čovek nalazi u odnosu na *zajednicu*, s ciljem da ga promeni, kazujući istinu.

Ono što definiše nas kao ljudska bića, kaže Hajdeger, jeste naša konačnost tj. upravo činjenica da smo konačni. Trebalo je reći: živimo konačnost ili da postavi pitanje: da li smo svesni konačnosti! Nikada se ne možemo odvojiti od naše konačne egzistencije: 'večnost kao tačka *odlaska* ili *rastanka* nikada nam nije dostupna'. Jedina tačka posmatranja koja nam je dostupna jeste konačna; u tom slučaju trebalo je reći: pred-konačna. Prema tome, vreme, pa i sama večnost, može se razumeti samo iz realnosti konančnog kao pred-konačnosti tako da samo iz vizije naše pred-konačnosti možemo da shvatimo značenje vremena.

Zapravo, tu je ona veza u najdubljim dubinama naše povezanosti s prirodom od koje se nikada nećemo moći odvojiti, koja će svojim determinizmom zauvek da nam preseca put i vraća nas k sebi ma koliko bili moćni da se udaljimo od nje. Znači, vraćanje se odigrava na dva koloseka: jedno je k nama kao svesnim i povlašćenim bićima koja teže da razumeju, drugo podrazumeva vraćanje prirodi.

Uostalom možemo ovde istaći jednu poražavajuću stvar a to je da mi, zapravo, ne možemo svedočiti nijednom nestanku u prirodi – jer se u njoj samoj sve stalno pretvara i transformiše u nešto drugo, a upravo takve preobražaje prirode mi često nazivamo propadanjem ili nestankom, uginućem, uvenućem, razlaganjem ili kako već! Čovek i svojom smrću pokazuje da je zapravo priroda!

Ne vidim ovde ne samo suhu logiku, čak ni kaskadno, prekoračujuće zaključivanje koje može da se na kraju pretvori u nešto suvislo... Ili, može biti da čas jesmo, čas nismo... što sasvim odgovara vremenu i 'stvarnosti' na fundamentalnom nivou nauke fizike... ali kao da znamo da tu rešenja nema!... a da ono bude suvisli!

Hajdegerovo podugačko bavljenje pitanjem čovekove srmti i vremena jeste možda konzistentno u pogledu razmatranja rođenja kao osnove, života kao razvoja i smrti... s tim što pre liči na nasilno opravdanje radi ukazivanja da se njegova ontološka razmatranja zasnivaju na čvrstim i stvarnim temeljima; ili, kao iskačuće intuitivno predskazanje budućih događaja uz objašnjenje da ona stoje u tesnoj vezi sa sveopštim postojanjem.

Da li je naša egzistencija (ipak) utemeljena

Ili: kad jesmo kada, a kad nismo? Da li jesmo samo kada mislimo, povezano s onim tvrđenjem fizičara o 'kolabiranju' stvarnosti tj. njenom stvaranju kada ispituje prirodu, na primer, na nivou najsitnijih čestica, kada gledamo i konstatujemo u smislu kasnije povezanih začetaka događanja, s tim što se ovde sve svodi na brojčanu mogućnost i matematičke verovatnoće ili...; u svakom slučaju ovo pitanje nas onda baca u višedimenzionalni svet ne samo u dvo-, tro-, četvorodimenzionalni već u svet n-tih dimenzija, koji se samo dá naslutiti, jer u suštini vodi u *višesvetje*, a to bi trebalo da znači: baca nas u nama potpuno neshvatljive svetove, neshvatljivih dešavanja koja se kose s nama poznatom fizikom i dosadašnjem znanju. Ovakvi svetovu su nama nezamislivi! Ali, do pretpostavki koje bi se odnosile na ovakve nezamislive svetove, čovek je došao na osnovu sopstvenih istraživanja u realnom mikro i makrokosmosu, na nivou subatomske čestice, nemerljivo sitnih, s neshvatljivim načinima samostvaranja i samotransformacije uopšte, s nezamislivim pojavama koje čak ni ne poništavaju naša shvatanja u okviru fizike, jer su postavljena na sasvim drugim osnovama, nego izaziva neizmerno čuđenje. Ovo čuđenje koje je u neposrednoj vezi s daljim pitanjima a koje nas postavlja pred 'nerešivu enigmu postojanja nekog drugog sveta koji nam je potpuno neshvatljiv ali koji ipak u osnovi čini naš svet, *je osećanje najbliže onom koje je iskustvo čovek u nekoliko faza razvoja.*

Međutim, i kada su ovi naslućeni događaji zamislivi ili nezamislivi, čovek uvek, ipak misli o njima kao takvima, stvarajući kreativnu razliku, kao višak koji čini osnovu nastajanja budućnosti u okvirima ljudskog sveta.

Ista neizvesnost koja je inherentna svetu na nivou najsitnijih čestica odnosi se kako na vreme tako i na prostor. Treba reći da ovo liči na čistu tautologiju tj. opravdanje za nešto što ne mora biti a što i inače nije pravi dokaz jer ovde je sada ključna tačka razdora i račvanja kod mislioca u pogledu objašnjenja koja se odnose na *vreme*. Naime, onako kako je, na primer, Hajdeger izneo par tvrdnji u vezi vremena a koje sam prethodno ukratko naveo, ove dve i nisu na uobičajeni način uzročno-posledične već predstavljaju zaključivanje bez ubedljivog oslonca, s tim što predstavljaju prekretnicu preko koje generacije i generacije mislioca bezbrižno prelazi neprimećujući ih.

Nemarnost ili namernost! Savršenog zapleta i savršenog raspleta nema u životu pa ni u naukama; uvek postoji najmanje jedna tačka koja remeti idealno isplanirane tokove, da li logičku strukturu ili svakodnevno razmišljanje, čak i onu strukturu koja je najpažljivije izgrađena, i tu tačku remećenja treba

preći uz puno dovitljivosti i hrabrosti... a ovde se radi o prelazu između čulnog, razumskog i umskog zaključivanja uz digresiju, da sve izuzetno liči na naučničko prećutkivanje problema, pre svega onih koji se bave *živom* prirodom, ali i nekih drugih, u pogledu prelaska mrtve u živu materiju ili prelasku sa niže strukture žive materije na višu, ili transformacije RNK u njen viši ili složeniji oblik, DNK... Upravo u ovim tačkama potrebna je kreativnost ali i hrabrosti koja bi podržala kreativnost, jer se često radi o nečemu novom koje može da izazove sumnje, otpor itd.

Posebno u naukama, i prema spolja i ka unutra, znači: institucionalno i lično, u odnosu na utvrđena pravila, principe, utvrđenih i dokazanih zakonitosti i ličnoj zebnji i nesigurnosti što se, u krajnoj liniji završava pitanjem koje je uvek tu, dežurno: da li možda ipak grešim? Ovo je filozofsko pitanje! Nefilozofsko pitanje je: da li možda grešim, i kakve će posledice biti po *moju* egzistenciju? Interesantno je da su nedoumice naučnika najčešće povezana s pitanjem morala iako smo tu na terenu činjenica a ne vrednosti. Ali pitanje koje sledi, je takođe moralno pitanje koje zadire kako u delatnost mislilaca tako i naučnika a to je pitanje savesti: da li će takva i takva moja delatnost ipak povrediti humanost u najširem smislu. Jer, nezavisno od toga kakva je suština zaključaka kako filozofije tako i nauke, po formi i jedni drugi su sveobuhvatni. U svakom slučaju inkvizitorska 'mučenja i razapinjanja' se najavljuju kao sasvim izvesna mogućnost.

Suočena s neshvatljivim i neverovatnim pojavama koje joj priroda nudi, *nauka* se vekovima od svojih prvih koraka koristi raznoraznim kvantifikacijama *vremena* u pokušaju da ga definiše na raznim nivoima... svesna pri tome da svojim definicijama ne dolazi do suštine *vremena*, ali ih ipak koristi jer je sama sebi iste nametnula zauvek – za sebe. Istovremeno, čovek se povodi za ovim kvantifikovanim definicijama vremena kao suštinom vremena, bez obzira na ponuđena objašnjenja, na kraju ipak duboko naslućujući suštinski značaj vremena za svoju egzistenciju i, kao i nauke, prihvatajući ove definicije iako ograničene i nesuštastvene. Uostalom, te definicije mogu biti različite, ali se uvek radi o kvantifikacijama.

Prosečnost kao neostvarivi cilj razuma i Niče

Stvarajući, čovek stvara dela svojstvena samo njemu, ali kako? Istovremeno kao individua i kao univerzalno biće. Univerzalnost koju ovde spominjem odnosi se na njegove sveukupne *mogućnosti* da se ostvaruje tj. da bira i ostvaruje svoje zamisli u okviru čitavog horizonta materijalnih stvari u prostoru i vremenu, iz prošlosti konkretno u sadašnjosti za budućnost; tj. u praksi i pojmovno. Svaki čovek je u ovome angažovan u najširem smislu stvaralaštva. Varka je da čovek ponekad može biti i mašina, slično automatu, a samim tim je varka da čovek, istotako, može biti *prosečan*. Pojam prosečnosti proizvod je *razuma* radi svoje vladavine, korišćen za stvaranje kalupa i utoravanja u te kalupe.

Čovek kao univerzalno biće suštinski je slobodno biće, jer od svog nastanka ima tu *mogućnost* da se ispolji na bezbroj načina. Zato Hajdegerovo

SE ili svakodnevnica ili *prosečnost* zapravo nije merilo ničega što bi se ticalo čovekove suštine, već samo merilo čovekovog prepuštanja represiji koja se vrši nad njim od strane društva koje ne želi iskoračenja iz zacrtanih merila.

Ničeova filosofija svim svojim istupima protiv mase i masovne kulture, usremljujući se pogotovo na psihologiju mase, a imajući u vidu njegovu jaku orijentisanost ka individualnosti protiv grupašenja i najrazličitijih vrsta ideologija koje sve streme ka okupljanju širokih masa, možda je uputio mnoge mislioce, pogotovo nazovi mislioce, do pogrešnih zaključaka, koji su istrgli ovakve njegove radikalne stavove i zaključke o preispitivanju svih vrednosti iz njegovog celokupnog dela, dovodeći mnoge generacije u zabludu. Pogotovo u pogledu radikalizacije odnosa individua – zajednica, što je na početku i sredinom prošlog veka delimično korišćeno u najekstremnije ideološke svrhe, gde je njegov stav o natčoveku pogrešno shvaćen, a u praksi je samo izgledalo da najtotalitarnije društvo od svih do tada poznatih izbacuje ideal *individue* na površinu! Da, *individue*, s tim što tu nema sadržaja u takvom pojmu *individualnosti*! Celokupni sadržaj individualnosti je preuzela zajednica!

Ono što je Niče s pravom isticao to je da je individualna svest podložna svakakvim iskrivljenjima svesti kada je zasnovana na masovnoj kulturi i raznim ideologijama. Ničeov razum ipak je bio, može se reći, u stānju kakve-takve *mere* kada govori o tome da u određenim situacijama pojedinac treba da podredi svoje interese interesu društva. Ovo je vrlo važna njegova konstatacija, koja baca sasvim drugačije svetlo na njegovo delo i granice njegove ostrašćenosti. Pogotovo ako znamo da je bio itekako angažovan u ondašnjim zvaničnim raspravama o budućnosti nemačke ekonomije i nemačkog društva uopšte, a kao član državnih društava u okviru kojih su se ovakve rasprave vodile.

Kod Ničea se može naslutiti radikalni stav prema *prosečnosti* kojoj je proročki presekao put za svagda, time što joj je dao negativan predznak. Međutim, nije objašnjavao prosek kao proizvod kvantifikacija kojima se bave nauke a koji zajednica vešto koristi u svoju korist i kao nešto čemu čovek uopšte može iz sebe da teži s obzirom da ne postoji kao njegova realnost, već samo kao nametnuta želja ispoljena kao slabost pojedinca koji u proseku naslućuje veću masu i veću sigurnost za svoje ciljeve... pa propadajući ka nepostojećem proseku, čovek zapravo propada u bezdan - Ništa!

Kod proseka se samo čini da postoji apstrakcija, pošto na slični način nastaje, ali to je lažna apstrakcija koja je samo mimikrija umske apstrakcije koja u ovakvom ruhu predstavlja zaogrnutu apstrakciju razuma!

Vraćajući se na Ničea, treba napomenuti, da je on radikalizovao pitanje negativnog ulticaja zajednice, za razliku od prethodnika koji veličaju zajednicu kao utočište za čoveka i kao viši stepen čovekovog napretka, verovatno se povodeći za logikom usavršavanja, progresa, 'ontološkim dokazom', napretka, za šta su na raspolaganju bila mnoga tvrđenja prethodnika pa i savremenih mislilaca u vezi društva... Niče primećuje, a svakako svojom specifičnom strašću tj. bolje reći, celim telom oseća negativnu ulogu društva uopšte koju ono sprovodi pre svega na kulturološkom planu, pri tome koristeći ideološku i ekonomsku represiju nad svojim partikulama, subjektima.

Čovek u nepostojećem proseku

Zapravo, čovek se nikada nije ni budio u prosečnosti hajdegerovske svakodnevnice, pa da mu prosečnost bude nekakva polazna tačka za taj dan, više meseci ili čitav život, a kamoli nekakav opšti cilj. Prosečnost nije niti nešto od čega se može krenuti i objasniti njegova suština, jer je za *pojedince* nepostojeća!

Prosečnost predstavlja pojam za nepostojeće razuma tj. nauke kojoj je ovaj termin potreban radi svojih teorija i eksperimentalnih i matematičkih dokazivanja, kao osnova metode a koja je ubačena u svakodnevnicu čovekovu, i to kod objašnjavanja čovekovog bitka i zatim čvrsto vezan za njega, doduše, izvan njega, nasilno mu se prišivajući.

Uzmimo sve što je vezano za čoveka i njegov život kao pojedinca. U ovakvom ambijentu nijedan dati prosek se ne odnosi ni na jednog pojedinca, konkretno. Znači, stvorena je osmatračnica ili čekâ za odstrel, za nadzor sveukupnih aktivnosti i kretanja ljudi, usamljena i sama kao čardak ni na nebu ni na zemlji, ali pogubna.

Što se tiče svakodnevnice, dalje, i sam Hajdeger i oni koji podržavaju himeru svakodnevnice, svesni su ove zamke, s obzirom da nije mogla biti objašnjena a da se ne uđe u razračunavanje na polju uvek nepravednog razlikovanja i podvajanja ljudi prema inteligenciji koja se, navodno, može meriti i raznim drugim odlikama ljudi, koje se ne mogu meriti, pa ispada da je proglašavanje svakodnevnice za nekakvu osnovu ili prvobitni milje u kojem se čovek nalazi, zapravo pokušaj utoravanja u nešto što samo na prvi pogled izgleda kao moguće. Zato nije slučajno što Hajdeger 'mudro' prosečnosti tj. svakodnevnicu nije pridevao nikakve *moralne* odredbe, pa ispada da se nepostojećim prosečnima velikodušno prašta prosečnost, te da ih ne treba ni proučavati po onoj: 'blago niščima, nebesko je carstvo njihovo', naravno, pod uslovom da bi uopšte i mogli biti prosečni... a kakva bi to bila plodna kritika i zamka za mislioca da se kritikuje nešto što ne postoji!?

Ovim se ne negira, da opet napomenem, neophodnost proseka i korisnost izračunavanja proseka u mnogim *naučnim* oblastima, ali samo u onim oblastima koje se samo *posredno* tiču čovekovog bića i njegove suštine. I ovde nauka ubacuje u svoje temelje termine koji ne mogu da održe temelje. Kao što koristi imaginarne brojeve, limese, neodređene pojmove kao beskoknačno, bezbrojno, neograničeno i slično, kao i vrednosne pojmove vezano za moral koji se sve više približava naukama kao institucijama.

Ovo napominjem i s toga što se ovi pojmovi manje-više koriste i u filosofiji, s tim što je razlika u tome, što je njihove manjkavosti filosofija svesna i kritički ih posmatra... nauka ih ugrađuje u svoje temelje!

Iskakanje iz 'svakodnevnice' u svoje, autentično vreme

Čovek, ipak, na njemu svojstven način biva u svakodnevnicu, ali samo na način iskakanja iz nje, znači, ne svojim boravkom u njoj. Čovek uvek već

iskače iz nepostojeće prosečnosti: izmigoljava proračunima samim svojim *moogućnostima* koje ostvaruje samo na njemu svojstven individualni način, svojom stvaralačkom suštinom. Ostalo je bez odgovora da li se radi o iza-zovu potrebe za individualnošću ili neodređene odlučnost da iskoči iz svakodnevnice ka... *Odlučnost* koju zagovara Hajdeger nije dovoljni razlog.

Dalje, zar pokretač treba da bude strah ili svest od budućnosti kao mogućnosti smrti (Hajdeger), kao budućnosti prema kojoj treba da ide – *nadi*? Nadi za šta? Zar za smrću! ili možda nadi za ne-bit-smrtan? Sve je ostavljeno na volju pojedinca što je zadugo kod mnogih mislilaca stvaralo utisak da je stvar svakodnevnice, prosečnosti, onog SE, javnog života, mogućnosti, *konačno rešena*, i da se sada moglo nastaviti sa ispitivanjem bitka. Hajdeger se našao u jednoj logičkoj zavrzlami koju je sam sebi postavio i pobio – sopstvenu smrt ne možemo iskusiti, pa time ni beskonačnost koja treba da bude suština vremena > ostaje nam da idemo prema nečemu što ne možemo da saznamo itd. itd.

Sada je razumljiviji stav Hajdegera prema metafizici, *da je došla do kraja*. Sam je svojom mišlju počeo da se vrti u krugu polurešenja koja su samo stvarala i umnožavala nova i nova pitanja, nakon čega je otpočeo s razmatranjem poezije, tumačeći je kroz Helderlinove stihove genijalno ali i konkretno, jer drugačije i nije mogao tek se iskobeljavši iz neodgovorenog pitanja o odnosu bitka i bića.

Bitak kao tvar!

Bitak je uvek na samoj ivici da bude *tvar* u smislu S-tvar-alac u značenju Tvo(a)rac, ono što tvori. Bitak se ne da definisati ili nas, u najmanju ruku, svaki takav pokušaj ostavlja s nečim za šta potajno u svesti kao da znamo da nije ono pravo... a svojom neiskazivošću navodi na svakako lakši i kraći put ka Tvorcu kao rešenju... I još: nenašavši prethodno odgovor kakav su tražili, mnogi filosofi su završili u natčulnom svetu misticizma i religije ... pa nam tako...

...čak i ukoliko bi se i prihvatio Hajdegerov stav koji proizlazi iz njegovog razmatranja svakodnevnice *da je pragmatizam neprihvatljiv*, jer nas *otuđuje* – što nije njegov termin – pruža samo mistično religiozno rešenje. Rekao bih da Hajdegerovi pastiri Bitka 'žive nevidljivo izvan pustinje opustošene zemlje....' – veoma slobodno interpretirano – slično Niče! Čitavo srednjekovlje, kako znamo, bilo je obeleženo grupašenjem, 'izdvojenim' manastirskim životom, i pojedinačnim 'usamljenim=izdvojenim' i nadmenim oklopnici na atu, koji su u svom znanju i svom larpurlartizmu tražili nešto drugo...

Međutim, čemu život izvan, autonoman do ekstrema, skoro nevidljiv? Nečujno nevidljiv! Čemu?

Uostalom, u vidu pune apstrakcije Hegelova vizija društva, obrnuto Hajdegeru, bila je odvojena suština od prirode, sa zakonitostima koji se temelje na Radu i Potrebama – gde Hegel razvoju društva daje čisto apstraktno-duhovni pečat, ali samo naizgled potpuno odvojen od prirode – osim u segmentu povratnog menjanja, znači, stvaranja te iste prirode duhom!

Uz malo fleksibilnijeg razmišljanja možemo reći da Hajdeger priča o autentičnosti čoveka koji ne stvara ništa, ali je stalno u potencijalnom stvaralaštvu. Hegel nam kazuje priču o društvu koje se temelji na radu i potrebama što oni koji proučavaju Hegela ili vide ili ne vide na delu, ili vide oba, prema potrebi.

Možemo zaključiti, s priličnim stepenom sigurnosti: Hegel zahteva borbeni stav u odnosu na krađu duša ali sve povezuje lančanim determinizmom, Hajdeger se miri sa stanjem, čak kaže da treba dugo čekati(!?), ali ipak daje slobodu pojedinačnog pristupa!

Razdvajanje umetnosti od bitka?! drugo vreme, drugi prostor..

Da li to znači da će se stvaralaštvo čoveka lagano a kasnije i konačno kao umetničko stvaralaštvo izdvojiti ili čak odvojiti od bitka a da je odavno, skoro neprimetno, otpočelo sa otkrivanjem novog bitka? i shodno tome: da li to dalje znači da je čovek u svom stvaralaštvu i samostvaralaštvu već krenuo samo svojim, novim putem i raznoraznim stazama i bogazama? A vreme, prostor? Novovreme i novoprostor? Ovo istovremeno ne mora da znači odvajanje od bitka prirode u kojem se čovek nalazi kao i sva bića, ali bi trebalo da znači da čovek treba da na novi način objašnjava bitak!

S jedne strane imamo posla s pokaznom naukom i njenim bavljenjem delovima ispoljenog bitka, znači bića, ne uspevajući da sveobuhvati ove, stalno pokušavajući, doduše, da uradi nešto što iz njenog ugla posmatranja ipak ne može da uradi ili dovrši. Analitikom, stalno usitnjavajući i prividno približavajući predmet ispitivanja, nauke se udaljavaju od suštine ispitivanog predmeta istom brzinom kojom se pri takvom činjenju i predmeti udaljavaju od posmatrača. Nema horizonta!

S druge strane stoji filosofija, koja bi trebalo da je u posedu ključa za objašnjenje, jer njeno polje ispitivanja i jeste bitak-ontologija, ali kao da je sputana, otežalih nogu, ne prevaljuje nikakav put, već se vrti u krug o čije ivice stalno udara i o koje se odbija... I filosofija u oblasti pojavljivanja bitka kao bića, slično nauci u odnosu na svoje posebne domene, ima problem sveobuhvatanja svih manifestacija bitka u tim domenima! Ona, slično naukama, traži i dalje najširu osnovu za sve, s tim što nauka po prirodi stvari teži da ta osnova bude svedena na onu osnovu kojom se bavi svaka nauka pojedinačno!

Nauke samo prividno preuzimaju ono što se samo uslovno naziva metodom u filosofiji, a što svakako nije metoda primerena naukama: stalno vraćanje na osnove, na fundament i stalna promena kroz emanaciju nečega što se smatra suštinskim. Kada to radi, filosofija se zaista menja iz osnova, čak je sposobna da na osnovu jednog zaključka, jednog pojma, jedne vizije, jedne nade, jedne želje u potpunosti izmeni svoj cilj, a povratno i svoje osnove. U tom smislu filosofija nema kontinuitet, ne raste, pa u sebi i van sebe nije determinisana, čak ni terminološki. Nauka je determinisana onim što je u njenoj osnovi, čini se zauvek. Samo u tom smislu i njen put je determinisan i ograničen.

Ovde treba istaći da je filosofija ovakvim postupkom stalno na početku i kraju, sveobuhvatajući ono između smislom. Međutim, smisao koji daje onom između ne daje joj za pravo da tvrdi ni početak ni kraj tj. da daje smisao početku a niti kraju! Time je ona kako životna tako i vizionarska. Šta su drugo bili prvi mislioci do vizionari! Dalje, filosofija je bitno vezana za vreme i prostor kao stalno vraćanje otetih – vremena i prostora...

Ovo je samo potvrda u kojoj meri je filosofija izraz čovekove suštine, čoveka kao suštinski slobodnog bića. Slobodnog i jedinog *u mogućnosti!* da biva u stalnom treperenju determinisanog i nedeterminisanog biće. Međutim kao što se dešava treperenje na relaciji pojedinačnih elemenata tako se dešava treperenje i na relaciji celine i pojedinačnih elemenata. Ova drugi način treperenja je stvaralačko i nikada isto, menjajući istovremeno i suštinu celine. Time, kada se zaboravi ovaj vid treperenja između suštine i elementa celine, onda se gubi i misao o stvaralaštvu i pravim promenama u svetu. Silom koju zajednica poseduje samo u kvantitativnom smislu, zajednica ne zaboravlja već iskazuje ovaj odnos, odbrane svoje radi; čovek beži od nje jer ona guta, proždire, anihilira kada se suoči sa njom u praksi ali danas kada je misli primarno kao silu i kada se zaboravlja moć koju pojedinac ima. Jer da bi se održala zauvek, zajednica koristi silu bez prave moći nad pojedincem Ali je shvata kao opasnost pa se stalno oprobava i na taj način zavisi od moći koju ima pojedinac, *dokazujući time da je pojedinačna svest moćnija od sile zajednice!!!* kao što sam na početku ovog spisa nagovestio...

U svetu je *vreme* ono što priroda već poseduje; vreme je istovremeno i ono drugo vreme koje čovek sam stvara. Pa se tako ono vreme koje stvara priroda a vezano je za bitak, stvara kretanjem u tom smislu što *svugde gde prođe kretanje, za njim ostaje otvoreni prostor, a svugde u takvom prostoru gde prođe čovek, mlo fizički bilo mislima, otvara se i vreme*. Ovakav prostor i ovakvo vreme vezani su, doduše, za prirodu, ali uvek i za čoveka, nudeći mu prostor i nudeći mu da ovremeni taj prostor svojim vremenom, dajući mu smislenost, oba kao *mogućnost* za nešto što treba da iza-zove čovekovo stvaralaštvo! Da li ovako ponuđeno vreme ipak ima svoj sadržaj koji se upućuje čoveku i njegovoj volji na uvid?

Opet: mesto razilaženja!

Taj sadržaj je stvoren i upravo Tu radi čoveka, ali samo kao nešto iz čega je sam čovek nužno nastao kao *fizičko* biće, s tim što je upravo **ovde i mesto razilaženja**, ne i prekida, gde je čovek svojim duhovnim *mogućnostima* preuzeo ulogu prirode u pogledu stvaranja na već otvorenom polju *prostora i vremena*. Uz jedno prisećanje na Hajdegerovo o 'kraju metafizike': ovde se i sama metafizika konačno razilazi sama sa sobom u smislu podvajanja, generisanja raznorodnosti, privremenog zaustavljanja udvajanja kroz udvajanje...

Prvobitno, od svog nastanka, čovek je bio u prirodi, stopljen s njom i prepušten determinizmu, kao i svako drugo biće u njoj. Međutim, od samog početka s *darom mogućnosti* da osvešćuje prostor i vreme, da im daje smisao

i istovremeno osmišljava i sebe u njima, a nešto kasnije da misli i bitak, te da iznikne iz prirode kao njen sublimat i najsavršeniji deo, u stalnoj težnji da na neki način ukroti prirodu u sebi i izvan sebe iz koje je iznikao, i u takvoj borbi razvijajući i uobličavajući, svoj razum, htenja i volju, ispitujući na razne načine ono iz čega je ponikao, da bi znao ko je, šta je i kuda ide – te da razvija u ovakvom procesu svoju stvaralačku osnovu i svoj duh!

Znači, čovek od samog 'nastanka' nosi u sebi *mogućnost* odvajanja, zapravo, on je već uvek na svom putu, što se izražava na razne načine a pre svega približavanjem i nužnim razvojem razuma koji postaje nešto drugo htenja i volje! Može se reći da je čovek svojom aktivnošću izdvojio sebe iz prirode, kao misleće biće, kao stvaralačko biće i kao biće koje je na svom jedinstvenom putu. Ove podele napravljene su objašnjenja radi, s tim što sve one idu uporedo u svom međusobnom treperenju kao celina... Fizički, čovek će uvek pripadati onom bitku koje možemo zvati i sveobuhvatnom osnovom svih bića ma koliko se kao *misleće i stvaralačko biće* izdvojio od drugih bića, pa i bitka!

Nesuštinske odredbe vremena!

I na sve ovo gore izneseno, barata se odredbama pa i definicijama vremena koje zapravo ništa ne govore o suštini vremena i vezi vremena s čovekovim činjenjem: 'vreme leti', 'vreme protiče', 'tok vremena' itd. Osećajući istovremeno da vreme 'na neki način' igra veoma važnu ulogu u njegovom životu, čovek traži od nauke da mu reši zagonetku, od nauke koja je *za sebe*, kako mu se čini, pitanje vremena već rešila.

Kao da jeste! Čak se samo čini *kao da* jeste. Nauka je ovde zatajila i pored sveg truda pojedinih naučnika. Mnogo više uslovljena spoljašnjim uticajima od filosofije, a mnogo manje pod uticajem i s mnogo manje uticaja na životna pitanja čovekova, nauka upravo iz razloga uslovljenosti na svom putu ka razumevanju prostora i vremena, prekida u jednom momentu saznajni proces koji se tiče prostora i vremena. To je momenat kada stiže do onog račvišta s natpisom 'ili-ili', koje se može nazvati još i: ili ostajem kao onauka na ovom pravcu ili potpuno menjam pravac; ili: ili ulazim u drugi svet ili ostajem u svom svetu; ili: ili svet činjenica ili svet egzistencije itd.

Nauka je u nezavidnijem položaju u pogledu razumevanja vremena od filosofije. Naime, na fundamentalnom nivou fizike tj. na subatomsom nivou kvanta pojavljuju joj se odjednom, preciznije već više od sto godina, nekakva čudna bezvremena, bezprostorna i beztemeljna vremena, i što je još gore neverovatne *mogućnosti* komplikovanog višesvetja... fantomskog, ali treba reći: fantastičnog postojećeg-nepostojećeg sveta.

Ipak, sva su ova pitanja, kao i pitanja kvanta načeta implicite u vizijama Grčkih mislilaca Melisa, Pitagorejaca, atomista itd. za šta nema osnova u tadašnjih mislilaca, pa bi se moglo reći da bi mogli da ukažemo na beztemeljnost mišljenja, pogotovo ako ga analitički razbijamo na najsitnije deliće, tvrdeći dalje da je svaki od njih početak...

Ono što se graniči s neverovatnim to je da su stari filosofi zašavši izvan

percepcije, nazovimo to 'izvan stvarnosti', pri pokušaju da tu nađu neke čisto misaone osnove 'stvarnosti', naišli na neverovatna rešenja, koja se i danas mogu smatrati 'genijalnim u zametku'. Naravno, ovde se treba stalno suzdržavati vraćanjem na Hegelovu preporuku da $\approx$ 'ranijim misliocima ipak ne treba pridavati više nego što se to istorijski može opravdati'.

Ne ulazeći u njihova razmatranja koja su sigurno bolje objašnjena na drugim mestima, samo da napomenem da su u ovom davnom i vrlo komplikovanom diskursu između misli Melisa, Pitagorejaca i atomista pa i drugih filozofa o najsitnijim 'poslednjim jedinicama' kao osnovama svega, potegnuta pitanja o prostoru koja podsećaju čak i na preko dvaipo milenijuma udeljeni Plankov subatomske nivo, na koja ni do danas odgovor nije nađen. Danas nam se Plankov svet subatomske čestice čini neverovatnim a u ta davna vremena graničilo se s ludošću iznositi tvrdnje o 'nemerljivim, time i nepostojećim česticama koje čine svet'! Sam Aristotel u *Metafizici* okarakterisao je ovo nadmetanje mišljenja filozofa koji su mu prethodili, kao 'ludo', rekavši da ako idemo s one strane percepcije 'onda pravimo prvi korak u ludosti'... gde ne možemo razabrati šta je šta, a šta je ništa! Isto tako, danas znamo da ako ostanemo na stanovištu empirije, problemi se isto tako nižu do vredanja logike zdravog razuma koji bi trebalo da ima barem *jasniji* uvid u celu stvar!

Danas su najeminentniji naučnici u pokušaju da prvo dokažu a kasnije i da pokušaju da shvate dvojnost 'stvarnost-nestvarnosti ili nestvarne-stvarnosti' na najnižem nivou 'poslednjih jedinica', koje stoje u osnovi sveta dostupnog čulima pretvarajući se čas u talase čas u čestice, ali svakako ukazujući na bitno njihovog deljenja u prostoru. Međutim, Plankov svet kvanta je nedeterminisan i neodređen, kako u pogledu prostora svojom beskonačnom deljivošću i neodređenošću, tako i u pogledu vremena, stalno iz osnova poništavajući svoju sopstvenu stvarnost.

Na subatomskom nivou, gde se poništavaju sve poznate = uobičajene teorije fizike o kretanju, o vremenu i prostoru, ništi se i hiljadama godina uvreženi stavovi zdravog razuma, a u sličnom kontekstu imamo iste pojave i na nivou mišljenja o kosmosu, pa ispada da vreme, onakvo kakvim ga mi shvatamo, važi samo za nas zemljane, i to *prostorno* samo u prostoru u kojem živimo! Sve dok ne počnemo da mislimo taj prostor i to vreme!

Misao je odavno napravila prodor u besmisao, pa filozofiji ovakvi obrti nisu strani.. Ona neće poništiti svoje osnove ni bezvremenim, bezprostornim i beztemeljnim vremenom, jer misao razmišlja o suštini vremena, nešto slično radi od svojih početaka, tako da filozofija ne prepozna ovo kao poništavanje već kao svoj suštinski hod. Nauka bi, međutim, ovakvim hodom poništila mnogo toga, jer se utemeljila na prostorno-vremenskim teorijama koje bi ukoliko bi bile dovedene u sumnju potrle i srušile čitavu naučnu nadgradnju, koja se vekovima gomila, pokušavajući pre svega da vreme definiše, a zatim ga i odredi i na kraju meri odredbama i merama koje suštinski ne predstavljaju temelj vremena... pa ako bi nauka iz nekih razloga počela da razmišlja o vremenu na način filozofije, onda bi morala kao prvi korak makar da dovede u sumnju sopstvene osnove!

'Vreme nam je na isti način poznato kao i bivstvovanje. Ono nam je na isti način i nepoznato čim pokušamo da objasnimo ono što je vremenu svojstveno'. Hajdeger, *Vreme i bivstvovanje* – lepo rečeno, s tim što podseća na vrlo slične reči Svetog Avgustina još s kraja četvrtog i početka petog veka. Zapravo ovakav stav nas vraća na ono što ne znamo tj. pravi se jednakost između nepoznatog i nepoznatog, nedefinisanog i nedefinisanog, kao da bi jedno od ovih trebalo da objasni drugo...

Svakako da jeste nepoznato i da izmiče mislima, jer uvek iznova kao zaslepljeni svetlošću pokušavamo da objasnimo vreme na osnovu naučnih pogleda na vreme, zaboravljajući pri tom da mi i ne pokušavamo da shvatimo naučno vreme već filozofsko vreme, *životno vreme!* osim ako i filozofi i naučnici nemaju takvih namera da okupe u jedno, pod jedinstvenom teorijom, naučno i filozofsko vreme?! Hoćemo li to tada nazvati definicijom ili ćemo to nazvati iskonskim pogledom ili kako već?!

Preveliki zalogaj?

Vratimo li se na Plankove kvante, moglo bi se istotako reći da je naš mozak sazdan od neurona koji na nivou 'osnovnih elemenata' funkcionišu po principu kvanta kao najsitnijih čestica u kosmosu i prirodi uošte tj. po principu postojećeg i nepostojećeg, ali ovo zapravo ništa neobjašnjava već samo uvodi princip kretanja, a traži se suština vremena. Povežemo li vreme s kretanjem, onda smo na istom, kao kada vezujemo vreme s prostorom itd.

Vreme kao da nam u čvrstoj povezanosti *nas sa svim segmentima sveta* oko nas, otežava uvid i ne da da se razluči, naizgled nedozvoljavajući širi analitički upliv ljudskoj misli u svoju suštinu!

Hajdeger se nadao da će u svom delu »*Bitak i vreme*« uspeti da uspostavi novi jezik i terminologiju sa strukturom kojom bi kasnije mogao suštinski da prouči i objasni **vreme** tj. da ga prouči na novi način i da eventualno dođe do makar početnih predobjašnjenja o tome šta je vreme. Međutim, i pored novog jezika nije se valjda usudio da krene u veliku pustolovinu neotkrivenih praznina u filozofiji, mudro zamišljajući puno poteza unapred suštinu čovekovog umstvovanja i samog čovekovog bivstvovanja.

Da li se radi o nekakvom drugom bitku? Da li o već viđenom prevrednovanju fundamenata filozofije?

I dok je rani Hajdeger dopustio da se *vreme* shvati kao *biće po sebi*, on kasnije tvrdi da vreme nije osnova svega postojećeg i da je ono još manje ljudsko postojanje kao prisutno biće (tu-biće, Dasein) čija je suština egzistencija. Možda ga je pojam egzistencije vezan za *svakodnevicu*, iz čega na svom putu nije mogao da se iskobelja na zadovoljavajući način, sprečio u daljoj razradi ove teme?... a možda nije imao volje da razbije u paramparčad svoju već izgrađenu zaokruženu velelepnu misaonu celinu? i krene nekim drugim putem u traganju za vremenom. Za to mu je bio potreban još jedan život!

Čini se da je trebalo 'samo' odvojiti *jedno od drugog*, jer je prethodno izvršio sve potrebne pripreme da mišljenje uvede u neke druge tokove!

Naime, sada je jasno da se nije radilo o kraju metafizike već o prepuštanju metafizike da otplovi nekim drugim tokovima sa svim svojim ciljevima. Ovakav 'kraj' zapravo je trebalo da označi zaokruživanje istorijskog kretanja metafizike i njeno vezivanje za druge tokove. Naravno, kao i uvek, ovakvo isplivljavanje značilo je i novi put za nešto drugo, za novi bitak i novo biće koji je trebalo da nastanu na novim osnovama!

Dajući kapitalno obećanje u svom delu »*Bitak i vreme*«, da će odgovor na najveće pitanje, pitanje o *vremenu*, uslediti nakon razrade pitanja o Bitku, Hajdeger ostavlja ovo 'najvažnije pitanje' skoro netaknutim, u njegovim nedorečenim i obazrivim napomenama o vremenu. Iako smatram da je deo prve rečenice pasosa '...nakon razrade pitanja o biću...' još uvek važeći i da lebdi nad svima koji se hvataju u koštac s pitanjem vremena! Ovakva konstatacija nosi u sebi i jednu vrlo važnu ali nedorečenu misao: *prevazilaženje*! Ne kaže se šta, ali se govori o prevazilaženju koje samo što nije nastupilo, a već tu se moglo naslutiti da se radi o metafizici. Nije se moralo čekati 30-tak godina na škрто pojašnjenje velikog mislioca, koje, zapravo, nije bilo ni objašnjenje ni rešenje!

Takođe se čini vrlo verovatnim da Hajdeger u nemogućnosti da na zadovoljavajući način prevaziđe pitanje svakodnevnice tubitka, nije mogao dalje. Takođe, ispitivanje bitka verovatno mu se činilo jednakim ispitivanju vremena, što bi trebalo da znači da je ipak krenuo uobičajenim putevima ispitivanja, konsekventnog proizlaženja tj. prevazilaženja, ali nije uspeo u zamisli, verovatno uvidevši da iz samog bitka ne proizlazi vreme itd. itd. već iz tubitka. Iz čoveka koji egzistira u svetu, što ga je, ako je tako, stalno vraćalo na svakodnevnicu iz koje bez pojma zajednice nije, na ovaj način mogao mnogo da izvuče.

Prevazilaženje naučnih oblasti?

U ovom slučaju *prevazići* bi značilo, pored povratka mišljenju tj. filosofiji, prevazilaženje nauka koje bi ostale da se bave svojim posebnim oblastima, istovremeno tražeći osnovu koja bi stajala kao svetionik slave za sve nauke. Značilo bi, dati nauci legitimitet koji je zaslužila, a kojim bi se ona istovremeno postavila u onim oblastima za koje je *odgovorna* i u okviru kojih daje *odgovore*, dok sama ne iznedri jednu ili više teorija koje bi njena interesovanja obuhvatala u celini. Za neko vreme, barem...

Međutim, *odgovornost* kao moralna kategorija do sada nije dotakla nauke, a postavlja se jedno neugodno pitanje: kome je nauka odgovorna? Nauke, moraju biti odgovorne ljudima, a to znači, da pre svega imaju u prvom planu ne više samo opštu korist što pojmovno ništa ne znači, već opštu dobrobit što i pojmovno nosi u sebi moralnu konotaciju! Tek ovako definisana korist u vidu doborbiti može se onda rasprskavati kao opšte sredstvo za dobrobit svih ljudi i u sebe obuhvatati celi svet u kojem ljudi žive.

Pored obećanja mislilaca o najboljim društvima koja više spadaju u domen sociologije, jedno neispunjeno obećanje, zapravo više njih, u domenu filosofije ostaje kao senka da lebdi nad celokupnim delom čitave filosofije.

Naime, nijedan filosofem nije u tradicionalnom smislu 'rešen', jer se i ne može rešiti, samim tim što bi trebalo da ga reši čovek, koji postavlja filosofeme kao teme za rešavanje, a u pitanju su teme koje se upravo tiču čovekove egzistencije koja je neiscrpni pokretač novih tema... Uzgred, filosofija ni iz ovog ugla nije nauka.

Na kraju, pokazalo se, zapravo, da nije dovoljno samo uspostaviti novi jezik, već da treba iznedriti i novog čoveka, koji bi istovremeno mislio tim i takvim novim jezikom, što je nemoguće, jer nešto u takvoj trci mora da zaostane – ili novočovek ili novojezik! Postaviti ovakav jezik kao univerzalni jezik pojedinca jeste flagrantni *contradictio in adjectio*! Opstrukcija pa i destrukcija mišljenja!

A, fizičari uopšte, zahtevaju *Vreme* u jednoj oblasti – posmatrač, aparati i akt posmatranja – dok u drugoj oblasti potrebuju *Bezvremenost* – zamrznute objekte koji su posmatrani, gradeći odmah pre početka ispitivanja prirodnih pojava, nespojivi jaz između subjekta i objekta. Na taj način, sve ono što je nerešivo u pogledu nerealnosti i realnosti vremena može biti posmatrano kao interna borba u okviru podeljene svesti samih fizičara na nivou kvanta s fokusom na kretanje i prostor, osim da je ovaj problem retko spominjan a da se ne ubaci neka vrsta sugestije da u oblasti fizike neobrazovani laici nisu u prilici da shvate prefinjene koncepte fizike. Naučnici nisu poznati po nežnosti i taktičnosti – a sve se ovo može strpati u koš s problema vezanim za spravljanje smese koju nazivaju 'objektivnost' koju navodno nauka potrebuje, gde je krajnji cilj isključiti bilo kakav uticaj subjekta u potpunosti. Taj isti subjekt koji ima ovakve ciljeve...

Ovde se nauka može srozati na čisti probabilizam, ili na 50:50 opciju, na slepi pokušaj! odslikavajući najjednostavniju osnovu svega – principe kvanta!

Trijumf života

Međutim, delimičnu pomućenost stvara nam i naša percepcija vremena gde mi posmatramo prošlost kao nešto prošlo i zaokruženo, svršeno, završeno, a i u nekim jezicima, iz ugla gramatike, i kao 'savršeno' (perfect). Sećanja o budućnosti nemamo niti možemo imati! s tim što shvatamo i spremni smo da na događanja iz prošlosti ne možemo uticati a na budućnost možemo, ipak, ne shvatajući, zapravo, da pitanje prošlosti zavisi i od našeg pogleda na nju iz percepcije sadašnjosti, koja je za tu istu prošlost-budućnost, kao i pogleda na budućnost, ali i obrnuto, uglavnom nesvestan, da ne postoji način da se sveukupne okolnosti neke prošle stvarnosti vrate iz dubina, jer su već ispred nas!

Kraj metafizike i prostorno razdvajanje Da li se radi o početku novog vremena?

Hajdeger piše o razilaženju u smislu od-stranjenja od nečega, distanciranja (*ent-fernung*) naglašavajući tj. razdvajajući *ent-* od *fernung* (nem. prefiks 'ent-' u našem značenju 'od-' ili 'raz-' i 'fernung' – otprilike u značenju

udaljenost, daljina pojačan prefiksom 'ent- tj. 'od'...). Ovaj izraz, po svoj prilici upravo se odnosi na ono što i kaže: Dasein dela tako da ostvaruje odstupanje, otklon, udaljavanje i sl. tj. ent-fernung od kartezijanskog beživotnog geometrijskog **razmaka** da bi mu dao egzistencijalno značenje, pri čemu se Dasein otvara u *moгуćnosti* gde su stvari bliže ili dalje na način stvaralačke egzistencije, a ovo dokazuje i Hajdegerovo objašnjenje, da se Dasein-u **oslobađa** prostor koji mu treba za ontološki prostor da bi ontološki egzistirao u njemu...

Međutim ovakav stav o oslobađanju prostora radi ontološke egzistencije trpi zbog svoje manjkavosti, jer se ne spominje i ne ispituje **vreme**, u smislu početka, iako sam Hajdeger implicite govori o potrebi istraživanja bitka hodom unazad. *Vreme* kao čovekova delatnost odnosi prevagu nad bićem i prirodom uopšte, kao što je to činila priroda i biće, ali šta je onda s bitkom? I, ono najvažnije: Bitak već postoji; biće je tu, ali tu je i Ništa koje nije moglo da se stvori niotkuda do iz samog čoveka. To je čisto čovekovo polje, čistina, samo čovekova privilegija, a samim tim jedina prava *moгуćnost* za izraz pojedinačne svesti.

Protiv pojedinca opet istupa nauka sa svojim uzročno-posledičnim vezama čiste logike, zanemarujući sve 'ostalo' ili 'preostalo' kao usputno, svu onu razliku koja stoji u čoveku, ono nedorečeno što tek treba da se ispolji. Razliku, koja je data samo čoveku da može da se iskaže.

Da li to zahteva jednu novu oblast: naime, imamo bitak koji je kroz biće sveprisutan, ali imamo i ništa, koje je samo čovekov proizvod i koji se ne dā objasniti na uobičajeni način, pa time već predstavlja jednu potpuno novu oblast...

Mi jesmo u svetu uopšte, u javnom svetu, ali svetu iz našeg prostorno-vremenskog gledišta, s aspekta naše perspektive, nama specifičnih odnosa i povezanosti. Uvreženo je mišljenje da ovde svaki pojedinac ima svoju perspektivu i pogled na svet – što bi trebalo da zavisi od komplikovanog spleta objektivnih okolnosti i od značaja koji se s naše strane daje **pojedininim** aspektima prostor-vremena.

Međutim, ispostavlja se da je značaj koji se daje ili ne daje vremenu ono osnovno što utiče na čovekov stav prema svojoj neposrednoj okolini, prostoru, mišljenju, nauci kao uvek verodostojnom znanju itd. Egzistencijalna bliskost ili udaljenost nisu jednake kartezijanskim nazorima o prostornoj blizini i rastojanju, a slično je s vremenom. Što se prostora i vremena tiče stvari mogu da se posmatraju i izučavaju i na drugi način, na primer, bliskost kao kartezijanski blizu ili dalje, kao matematički merljiva udaljenosti itd. Čovek, znači ne živi samo u kartezijanskom prostor već i svom prostoru; mere u životnom prostoru nisu samo kartezijanske već je tu uključeno i upleteno još mnogo drugih kombinacija raznih uticaja i ličnih stavova, emocija, znanja itd.

Vreme za prirodu ne postoji, ali je čovek svestan vremena s prirodom, i kako izgleda, *manje svestan svog vremena, pa i prostora*. Vreme za čoveka kao i za prirodu ne postoji. Čovek prepoznaje vreme u prirodi tj. u svemu van sebe, ali prepoznaje i sebe u vremenu kroz svoju kreativnost a s obzirom da se njegova kreativnost sastoji u *osmišljavanju* svega oko sebe pa i sebe, ni

vreme ne može da teče *tamo negde* van čvrste isprepletanosti s čovekovim svetom, već je stalno u **sticanju**, kao i prostor!

TREĆI DEO

Čovek na mukama – čovek u kreaciji – čovek u bezvremenu i vremenu – čovek kao INRI

U prethodnom izlaganju o vremenu nisam uspeo da pravolinijski dođem do nečega što bi možda moglo da se nazove zaključak. Svakako ne zaključak koji bi me kao i svaki zaključak koji bi bio u vezi s ontološkim pitanjem, zadovoljio. Ovo su najvažnija pitanja čovekovog života i njegove budućnosti i suština filosofije. Svaki zaključak bio bi nepodoban ovoj vrsti razmatranja. Slično tome, nisam uspeo da nađem ni početak.

Bežao sam sve vreme od zaključaka koji bi započinjali s 'traba', 'moralo bi', 'najbolje bi bilo'. Šta bi trebalo i šta bi bilo najbolje, a pogotovo šta bi moralo biti, je nemoguće reći. Drugo, ovakvih zaključaka u vidu didaktičkih smernica je zaista bilo previše u prošlosti.

Iako u stalnom naporu da obezbedim pravac i princip najkraćeg puta k cilju, sama tema, vekovima već jedna od najtežih u filosofiji i fizici, vukla me je na sve strane, kao nekakvog brodolomnika u pomoćnom čamcu na nesagledivo ogromnoj pučini, stalno nagoveštavajući u daljini bezbroj spasonosnih ostrvlja, na čije bi se hrbatne hridi čak i sa zadovoljstvom nasukao kako bi okončao ovozemaljske muke... to su bila skretanja u svim mogućim pravcima, koja su samo davala beznadežnu nadu za rešenje.

Istovremeno, s obzirom da se radi o raspravi u pogledu suštine *vremena*, ispostavilo se barem, *da vreme zaista prožima sve!* ali kao da ne da da bude odvojeno od onoga s čime je slepljeno, ne pružajući mogućnost da bude ispitano na uobičajeni način, kao *samostalni* pojam, pokazujući time svoju suštinsku postojanost!

Kao što smo videli prisutnost *vremena* se ne da utvrditi. Vreme ne vidimo. Ne znamo njegovo poreklo, osim da je sraslo s čovekom i da se od njega ne da odvojiti, pa kao i prostor, učestvuje u građenju njegove suštine. Ne možemo mu meriti veličinu niti brzinu, a kada kažemo da je vreme brzo proteklo, sledi jednostavno pitanje: koliko brzo? kojom merom, a zatim i u odnosu na šta? Zato je pitanje vremena više: **KO** je vreme a ne **ŠTA** je vreme! Zato usitnjavanjem vremena ne uspevamo da odgovorimo na pitanje šta je vreme, jer, usitnjavanjem naša misao se razplinjava u neodređenim pojmovima beskonačnosti, početka i kraja, najsitnijeg i najkrupnijeg, neograničenog i slično, naime, uvek na granici objašnjivog i neobjašnjivog. U takvim pokušajima da razume vreme, nestaje čovek, s tim što to ne želimo!

Kada sve ovo uzmemo u obzir nije ni čudo da brojna grupa velikih naučnika smatra da vreme *ne postoji!* Doduše to isto ne kažu i za prostor, iako je veza između prostora i vremena tu. Zato vreme stalno traži događaj vezan za najdublja čovekova osećanja ali i jedan *opšti* pogled na njega! Njega možemo biti svesni samo kroz našu sopstvenu egzistenciju, pa trka ali i borba s vremenom uvek iznova može da otpočne!

Biti *ovde*, **prostorno tu**, više ništa ne znači. Ono se relativizuje do svog nestajanja. Prostor za nas više ne postoji, s obzirom da u današnjici doživljavamo celokupni prostor kao moguć i živimo na celokupnom prostoru koji nam je u potpunosti dostupan, te ga postajemo nesvesni kao ispred-nas-za nas i radi nas-postojećeg, *zaboravljajući* da je naš prostor nešto što smo mukotrpno evolucijom gradili uporedo sa svešću i na kraju skoro u potpunosti osvojili. Prostor se nameće svim živim bićima, a pošto je svima 'dostupan' sav prostor koji nam 'treba', koji, eto, samo što nismo u potpunosti osvojili i iskoristili, onda ispada da nam prostor i ne predstavlja filozofsku problemsku postavku, osim ukoliko ne postavimo pitanje na koji način on postoji za čoveka osim nagonom da ga besomučno prevaljujemo s osećanjem nadmoći!

S **vremenom** je stvar nešto drugačija, jer nam se čini da je sav prostor čulima dostupan, a s vremenom ka da smo samo na misaonom polju, u mislima, ali i punom rastegnutom doživljaju svega prošlog i budućeg u sadašnjosti. Međutim, uvek prisutna svest o *vremenu*, mojem vremenu, daje mi posebni značaj kao biću koje može da shvati i oseti postojanje vremena! Nijedno biće osim čoveka nema tu sposobnost da misli ali i oseća tj. doživljava vreme! pa pored raznih mogućnosti koje nam se pružaju kao 'privilegovanom biću' u odnosu na mogućnosti saznanja bitka i svesti o postojanju vremena, pa makar i da 'samo teče', vreme je tesno vezano za čovekovu egzistenciju i njegovu privilegiju u odnosu na sve drugo postojeće! Ali, kako to Vim Venders lepo kaže, iako nas time upućuje na jedan uži smisao: 'Fizički svet i svet čula i osećanja, dat je samo ljudskim bićima. On je privilegija konačnosti, a smrt je njena cena' (!)

Žrtve ovakvog načina ispitivanja neke teme u filosofiji su velike. Pre svega odbacuje se 'sigurno' tle istorije. Procesi za koje tvrdimo da čine našu osnovu sada nisu više procesi, već se pretvaraju u jedno besmisleno NIŠTAVILO u kojem pojedinac treba da nađe sebe, pre svega da u sebi izazove *nadu* za budućnost kao sigurno tle buduće prošlosti prošlog i ličnu kreativnost kroz sadašnjost! Rešenje se, paradoksalno ali nužno, nalazi upravo u ambijentu ništavila, s tim što se kreće, ali sa opstajućom zebnjom da to Ništavilo neće proizvesti ništa drugo do još Ništavila, udvojiti se tamo gde se još uvek sâmo Ja ne reflektuje.

Zapravo, klasičnog oslonca, autoriteta, odgovornosti, iščezavajućeg pojma dužnosti, olakog shvatanja življenja, bezbrige itd, više nema jasno i konkretno iskazanih, već se koncentrišu u jedan osećaj napregnutog iščekivanja i neizvesnosti. Odgovornost koja od jednog momenta postaje samo lična stvar, pretvara se u sveprostrući osećaj odgovornosti. Oslonac kao nekakvo moguće izbavljajuće DRUGO, više ne postoji: postojimo sada samo mi kao pojedinci, individue i još jedan nerazdvojni neoslonivi oslonac – VREME, licem u lice, ipak, kao *moгуćnost* i naša dužnost da te mogućnosti osmislimo najbolje što možemo. Kriterijumi iščezavaju, pa ih usput sami stvaramo, s tim što velika neizvesnost stalno drži misao na oprezu i u dubokoj koncentraciji. Naime, svi pojmovi metafizike više nemaju onaj poznati delatni supstrat gradnje i nadgradnje, jer svi tonu u tu neman Ništavila koje nam nudi vidljive ali iščezavajuće koordinate svoje *prisutnosti*.

Znači: biti temporalan, ovozemaljski je privilegija data samo ljudima. Međutim to staje života, konkretno i sazajno. Konkretno u prolaznosti našeg tela i duha a sazajno svešču o takvoj sudbini, koja nas, ako smo je svesni opominje, ako nismo je nismo svesni, onda obuhvata celokupno naše biće neodređenom strepnjom.

Razlika

Što se tiče razlikovanja uobičajenog pogleda na vreme i nekog 'drugog' vremena koje bi ipak svi trebalo da barem 'osećaju' da postoji, verovatno da je najdalje ukazao Hajdeger. Ukazao, ali nije i stigao do odredišta. Teško je precizno izneti njegove stavove o vremenu, a da ne dođemo u sukob s nekom različitom interpretacijom od čije osnove kasnije zavisi čitava misaona nadgradnja... Od Hajdegera, pa i nekih drugih mislilaca, filosofija ulazi u takvu fazu da kreativnost u ispoljenju subjektivnih, pojedinačnih stavova u tolikoj meri prožima strukturu ovih, da je filosofija moguća samo u okvirima 'ograničenosti' interpretacije!

Ovakav put je otvoren još od Kanta i suštinskom ograničenošču moderne. Um udara o granice misleći da mu je cilj nabeđena beskonačnost i traži nešto drugo. Centripetalna sila Njutonove nauke brojeva, mehanike, zakona prirode, predznanja itd, pa i neznanja onih koji je interpretiraju, dočekuje odbijeni um raširenih ruku i protejskom manipulacijom ga uljulkuje i pretapa već vekovima svojom raznovrsnošču preobražaja, procesima i

dinamikom stvarajući privid kretanja i suštinskog života. Um je zarobljen!
Privid caruje!

Danas možemo još jednom da potvrdimo da, kao što postoji istorija, ali se gubi u interpretaciji, tako postoji prostor i vreme, ali iščezavaju, ne prilikom pokušaja nauka da ih dokažu ili opovrgnu, već pri pokušaju filosofije da ih rastumači!

I prostor i vreme nam klize između prstiju pri pokušaju da ih razumemo sa stanovišta stvaralaštva, čovekove prakse itd.

I ovde, kao da se od Sv. Avgustina nije ništa promenilo!?

Kant i vreme, opet

Kant u *Transcendentalnoj estetici* eksplicite navodi da *vreme* (i prostor) definiše svet ljudi i **nije** deo stvari po sebi: 'Vreme nije nešto što postoji po sebi' (Kant). 'Prema tome, vreme je čisto subjektivni uslov naše (čovekove) intuicije... tako da je vreme, odvojeno od subjekta, ništa. Prema tome, čini se da Hajdegerove početne reči o značenju vremena, odražavaju kantovski projekat.

Hajdeger i vreme

Suprotno tradiciji koja potiče još od Parmenida i ide sve do Huserla, Hajdegerova je namera da pokaže da vreme ne može naći svoje značenje u večnosti ili brojčanom izrazu, već da vreme nalazi svoje značenje u vremenosti – preciznije, u Daseinovoju suštinskoj konačnosti, koju Dasein pokušava da razbije. Hajdeger, idući dalje od toga kao da se vraća, govoreći da: 'Vreme nema značenje; ono je konačno' (1922).

Vreme je konačno, s toga ne može imati smisao

Ovde, Hajdeger ne samo da tvrdi da značenje vremena ne potiče od večnosti u večnost, već da je pojam večnosti i, zapravo sama *prisutnost*, proizvod konačnosti. Naime, od Avgustina, već smo saznali zašto iz vizure večnosti vreme jeste ništa. Samo za nas ljude vreme prolazi. Za Boga, godine niti dolaze niti prolaze – one su 'sve tu na okupu, prisutne u nizu i u kompletu, jer su sve u stalnom nepokretnom stanju' (Sv. Avgustin, Knjiga XI). Šta ako bismo zamenili 'nepokretno stanje' sa: 'stalnim previranjem i isprepletanošću'?

Vreme ne može imati smisao jer konačno(st) ne predstavlja bitnu prepreku njegovom ispitivanju u pokušaju razjašnjenja. Naime, dolazimo onda do čovekove kreacije koja može iz određenog ugla da se posmatra kao: otpočinjanje neke, bilo koje, aktivnosti od strane pojedinca koja se zameruje samo u ovakvom, *individualnom vremenu!* pa se u ovom smislu čovek, prilikom svog stvaralaštva može posmatrati *da dela kao bog...*

Međutim, razlika je u tome, što iz ovog ugla čovek ne započinje nikakvu kreativnu aktivnost **u** već postavljenom vremenu *opšteg*, već u *svom*, njemu autentičnom vremenu što znači da ovo '**u**' nije prostorno određeno već predstavlja upravo ono Ništa, koje se stvara u okviru procesa čovekove misaone aktivnosti. Zatim, upravo ovde i imamo relativnost vremena na delu...

Ono što je još važnije jeste to da čovek, znači, *uvek poseduje mogućnost da...* započinje *samo svoje* vreme svakim svojim aktom, vreme koje je različito od javnog i 'božijeg' vremena tj. on otvara *svoje, novo* vreme... Prema ovome imamo dva paralelna vremena: vreme svakog pojedinca i javno, opšte, zvanično vreme. Doduše, za pojedine duše i treće, Božije vreme koje se ne meri, pa time nije javno, a nije ni individualno jer je shvatljivo samo Bogu, sveopšte božije, nedeljivo i zamrznuto, koje se ne ispituje...

Misao o budućnosti sama po sebi mora biti stvaralačka. Misao o budućnosti u sebi već sadrži prošlost i sadašnjost, ali i stvaralačku razliku kao nešto što bi trebalo da bude (u budućnosti)! Zapravo, razmišljati o budućnosti jeste biti '**sa vremenom**'. Delati za budućnost prema zamisli jeste jednobivstvo autentičnosti s vremenom! Prema ovome: početak je u budućnosti jer uvek predstavlja neki početak, a kraj u prošlosti, ... osim kada postavimo pitanje praosnovâ na kojima se zasniva praksa... međutim, *iz svega proizlazi da postoji prelaz na zamišljenoj granici vremena prirode i čovekovog vremena*. Na prvi pogled, ta 'granica' podseća na talase koji zapljuskuju obalu kopna i gde se 'granica' kao prostorna dimenzija ne može povući jasno; ili, kao pretapanje dve reke jedne u drugu, gledano s visine, gde se to pretapanje vidi, ali gde granice nema; međutim, i pored jasnih i slikovitih predstava, nemoćni smo pri pokušaju da odredimo jasnu granicu pretapanja... a tu i jeste, u neodređenosti granica i pretapanju i stapanju jednog s mnogim drugim, misterija čitavog života.

ČETVRTI DEO

Zajednica, kao mimikrija pojedinačne svesti

Zajednica u svemu pravi mimikriju pojedinačnog razmišljanja, a kao i pojedinac teži da zaokruži svoje stavove. Međutim, zajednica na svom putu nema kočničara kakvog obično ima pojedinac. Prvo, ona ne vodi dijaloog sama sa sobom, a upravo kroz praksu zajednice vidimo do kakvih bi ekstremnih posledica dovela misaona delatnost mnogih filozofa kada mislioci ne bi posedovali i momenat dijaloga sami sa sobom, pri čemu u većini slučajeva na kraju iskazuje svoj moralni sud. Drugo, kao što rekoh, zajednica nema kritičara čime bi njena prirodna nezajažljivost mogla biti i u najmanjoj meri obuzdana.

Na šta nas sve život tera?! Znači, ipak, svojim stvaralačkim duhom i svojim optimizmom i nadom i verom u sebe i ljude idemo napred. Šta drugo može biti podstrek pojedincu. **Zajednicu** vodi nešto drugo: moguće, interes za okupljanjem, za što većim brojem koji bi potvrdio njenu opravdanost, Kvantifikacije brojčane vrste i uopšte, potrebe druge vrste koje, ako se i ne kose s individualnim potrebama kao što su sloboda, pravo, pravda itd. onda ih u najmanju ruku ograničavaju itd. Zato se dešava utapanje u opšte, u *tako treba*, u tako *SE* radi itd. gde se čovek kao individua poništava i obesčovečava, pretvarajući se u elementarne čestice za upotrebu i korist. On je uvučen u proces korišćenja njegovih stvaralačkih sposobnosti a time i laganog iscrpljivanja ka kraju. Od zajednice su nametnute i preuzimaju se vrednosti koje su primerene samo društvu na nivou proizvodnje, golog odnosa iscrpljivanja prirode i njenih gradivnih elemenata, koje su opšte i koje mu naizgled olakšavaju njegovo snalaženje ali ga istovremeno sve više sabijaju i žrtvuju za navodnu sigurnost koja mu se nudi u svakodnevnici... *prostorno i vremenski!*

Mnogi su mislioci, protivno suštini same filozofije a protiv suštine svojih ličnih filozofskih stavova iskakali iz svojih osnovnih ubeđenja.... kao Niče, na primer, koji i pored toga što je čvrsto branio individualne vrednosti i bio najveći kritičar svakojakih grupašenja i interesa manjih ili većih zajednica, na jednom mestu govori o tome da u '*pojedininim* trenucima individua treba sebe da podredi interesima zajednice'! Naizgled, neverovatna nedoslednost! Međutim, ne radi se ovde samo o nedoslednosti, već suštinskoj kontradikciji. Slične posledice imamo i kod Kanta koji je postavio svoju teoriju morala na imperativu koji u svom iskazu ima veoma naprednu i dobru ideju, ali je osnov celokupnog moralnog stava ili više stavova zasnovan na potčinjavanju državi, odnosno, zakonima i to na dobrovoljnoj osnovi, jer su ti isti zakoni, pojednostavljeno rečeno, plod umske delatnost. Marks govori o stvaranju

humanog društva, ali na koji *način* stići do njega, ostaje pomalo u senci naprednih i humanih pogleda....!

Što se svakodnevnice tiče i neautentičnog života, ono se pre može povezati s Ničeovom pričom o malograđanštini, svakako i šire, i uopšte s jednom vrstom pasivnosti i čovekove neodgovornosti prema svom biću i svom već uvek datom 'povlašćenom položaju' kao biću, koje traži smisao bitka i vremena (Hajdeger), odnosno, bića koje misli (ostali), gde su mu sve mogućnosti tj. najširi izbor *mogućnosti* na raspolaganju, s tim što je ono što treba da čoveka pogura i bude mu zamajac za aktivnu ulogu u odnosu na njegov životni prostor i vreme, eto, 'samo' *odlučnost* da dela... Samo je *odlučnost* čoveku potrebna! A onda odjedanput shvatimo koliko je odlučnost sve i svja čovekovog života i koliko nam ona stvarno nedostaje... pa se na kraju sve svodi na formalni princip fatalizma: biti odlučan za život, da odlučim da li uopšte hoću da živim.

U tom momentu, postavivši sebe pred takvom odlukom i tek tada, čovek počinje da misli o sebi i svom položaju, o svom odnosu prema onome što stoji izvan njega i u njemu, od čega je sazdan itd. i stalno suštinska pitanja 'zašto' ovo, zašto ono...

Čovek u ovoj tački ima sve preduslove da otpočne sa životom na način da zaista misli o njemu, To je ono prvo u šta treba zakoračiti!

Autentično bivstvovanje ka smrti naziva se, recimo, odlučnost koja za posledicu treba da ima vremenski neposrednu, direktnu i trenutnu odluku, što, doduše nigde nije napomenuto, ali se može zaključiti iz Hajdegerovog izlaganja (*Entschlossenheit – nem. odlučnost*) ali > samo u slučaju da sam svestan svoje konačnosti imam razlog da *sada* reagujem, i radi se o veoma važnoj odluci koju pravim u odnosu na čitav dalji tok mog budućeg života koji mom životu daje jedinstvo i oblik. Ovo vrlo podseća na Kantov stav o moralnosti, koja *mora biti svesna radnja*, naravno, iz druge pozicije, da bi sve bilo u skladu sa svesnim dobrovoljnim delanjem u odnosu na postulate Uma...

Vreme i mogućnosti; isticanje vremena i nestajanje prostora

Sa oticanjem vremena ili njegovim isticanjem kao nečega što se po kvantitetu smanjuje ili nečega što se približava nečemu što ide ka kraju, naše mogućnosti postepeno prolaze i iscrpljuju se. Isticanje vremena i naravno ovakva ograničenja su, prema tome, smisljena samo za ono biće koje živi istovremeno shvatajući ograničenje – sopstvenu konačnost! Znači za svesno biće!

Iznenadjenje: smrtni smo!

Hajdeger tvrdi da samo ljudi kao živa bića žive s tom vrstom znanja bića, koja on u ovakvom misaonom i praktičkom sklopu naziva 'Dasein'. Ljudima je suđeno da su smrtni i Hajdeger veruje da ovo krajnje ograničenje ili kraj čini sve mogućnosti vremena razumljivim tj. smislenim. Smrt ovde ne treba razumeti kao 'nešto' izdvojeno, već kao nešto što mi ljudi razumemo kao

naš odnos prema smrti, ali i odnos prema životu. 'Čim čovek počne da živi, odmah je i dovoljno star da umre' (Hajd. 1962). Hajdeger je ovom tvrdnjom koja prethodi da se zamalo pretvori u floskulu, pretočio, može se reći, jednu narodnu izreku u svoj filozofski stav, kojom je itekako pomogao sebi u objašnjenju svog stava u odnosu životnog vremena i još mnogo čega, na primer, važan pojam sudbine! Živimo naše 'još-ne' – drugim rečima, naš kraj i time upravo naše ispred i to zato što je naš život definisan konačnošću jer imamo znanje o ograničenju ili u najmanju ruku naslućujemo ograničenje, znači, vreme tj. nužnost smrti, nužnost konačnosti, što nam otvara mogućnosti, pa prema tome vreme.

Mogućnosti i vreme su čvrsto definisani konačnošću. *Vreme je naše jer je sa nama kao individuama od početka do kraja*, dok sve druge stvari, živa i neživa bića, za nas mogu biti prolazne. U ovom smislu Hajdeger uspeva da objasni zašto je vreme suštinski ljudsko i zašto je ono što je po sebi, odvojeno od nas, ništa.

Međutim, u tom slučaju, kako to V. Pavićević kaže u svom *Uvodu u etiku*, postavlja se jedno veoma važno pitanje, koje jezičak na vagi blago prenosi na polje etike: zar ljudima smrt treba da bude odrednica života? Ovo jednostavno pitanje, koje spada u zdravorazumska pitanja svakodnevnice, Hajdeger niti u jednom momentu ne nagoveštava kao moguće, ukazujući svojim preteranim ignorisanjem i očiglednim zaobilazanjem sličnih pitanja, da kao njemu svojstven manir nema nameru da o njima diskutuje. Ovakav stav i jeste u skladu s njegovim načinom oglašavanja u smislu da ne traži diskurs, da ne traži dopunu niti bilo kakve odgovore, a pogotovo ne uputstva koja bi se ticala njegovih stavova...

Mnoga pitanja ovde niču kao pečurke posle kiše, na primer: zar nije možda *životniji* uvid Platonov u filozofsko posmatranje vremena kada kaže u *Fedonu* da dužnost filozofije jeste da odagna strah od smrti. Ipak, imamo i bledu refleksiju ovoga u Hajdegerovom stavu: trijumf nad životom stvara ono što sam Hajdeger naziva 'ostrascenu slobodu prema smrti' (Hajdeger, 1962), s tim što ne bismo mogli da se zakunemo da je ovo zasnovano na stavovima koje nalazimo u njegovom celokupnom delu. Naime, ovakva konstatacija je dosta isforsirana. Ali, čemu?

'Susretanje' Ernesta Jüngerera i Martina Hajdegerera

Možda bi još bliže i preciznije bilo reći da Hajdegerov zahtev za suočavanjem sa smrću i odgovornostima, duguje heroičkoj literaturi Ernesta Jüngerera, jer vojnik je iznad svega taj koji treba da donosi odluke koje treba da daju vrednost životu prilikom neposrednog suočavanja sa smrću. Hajdegerova kategorija 'odlučnosti' kod donošenja odluke, koja postaje toliko važna za njegovu filozofiju i njegovu verziju filozofije egzistencije, koreni se u situacijama gde je vojnik suočen s neprijateljem u neposrednoj borbi, u naizgled beznadežnom momentu, prilikom suočavanja s neposrednim okončanjem... jer, navodno, pravi odgovori su vezani samo za one ekstremne situacije kada smo postavljeni pred krajnjim izborom: da ili ne! a zapravo ovo

su situacije kada najlakše donosimo odluku, čistom intuicijom, direktno i u trenu – odlukom **da** ili **ne**, obično nemajući mnogo vremena da promislimo čitavu situaciju, s tim što ovde ne treba zanemariti itekako veliki uticaj celokupnog našeg prethodnog iskustva; takođe, postavlja se pitanje: zašto tek u ovakvim situacijama kada nam 'čitav život' prolazi u mislima u jednom trenu, čovek *navodno* donosi prave odluke? I kako su to baš one prave? Zar nije u tim slučajevima ono pravo – preživeti? A, ako nema garanta za pravost ovakvih odluka, onda je ovo čisto formalni okvir donošenja odluka itd. itd.

Ovakvo bavljenje konačnošću, buđenje koje nas drži budnima u odnosu na nestanak, predstavlja drugo ime za slobodu!? Ali, ovakav stav nas gura u najdublji cinizam, ako ga samo jednostavno stopimo s praksom, što je nužni korak dalje... Kant, iako preokreće filosofiju u čovekovu aktivnost, smelo tvrdi, a tu i leži značaj njegove misli, da je vreme u suštini čovekovo... ali i u najširem smislu da treba hrabrosti da bi se mislilo, pa se opet vraćamo na sâmu ljudsku delatnost kao kreativnost i stvaralaštvo...

...s tim što Hajdeger ne kaže da je njegov stav o vremenu zapravo paralelan onoj Kantovoj težnji ka (idealu) savršenstvu kojem, iako nedostižno, treba težiti u svom praktičnom pohodu... a i inače se postavlja pitanje: zašto Hajdeger ni na jednom mestu nije odagnao nedoumice koje se nužno pojavljuju oko svojih izvora... bilo bi možda lakše i njemu i svima onima koji se iz petnih žila trude da ga shvate?!

Ako pre svega ovoga, Hajdeger ukazuje na značaj Bitka i potrebu da budemo odgovorni prema čitavoj postavci bitak-biće-čovek-Dasein i ako celu svoju filosofiju Hajdeger gradi na ontološkom pitanju tj. pitanju Bitka, onda kao da jednim potezom ništi sve rečeno hvatajući se u zamku, koju je sam sebi nepotrebno postavio a ta zamka se aktivira njegovim suženim usmerenjem svih aktivnosti u pojmu *odlučnosti*. Ovde se nazire ćorsokak...

Zajednica i neki drugi ciljevi?

Johan Friče (Fritsche) tvrdi da je Hajdegerova idiomatika i korišćenje jezika bio deo zajedničke tradicije desnih snaga koje su se pojavile dvadesetih godina XX veka u Nemačkoj. Navodno, politički sadržaj Hajdegerovog dela *Bitak i vreme* bio je *u tom smislu* sasvim jasan Hajdegerovim savremenicima u Nemačkoj.

Moguće, ali filosofijom ili mišljenjem su se bavili mnogi filosofi ili mislioca izvan granica Nemačke, pa se ovde postavlja suštinsko pitanje za priključak daljih tokova misli: da li je isti tekst *čitaocima u Francuskoj i Engleskoj koji su čitali prevode izdavane nekoliko decenija čak i generacija kasnije, ovakav politički sadržaj bio dokučiv ili je možda bio samo delimično dokučiv ili u potpunosti nedokučiv?* Da li su dobili prostornom tj. teritorijalnom i vremenskom distancom 'prečišćeni' filosofski stav ili su usled težine prevoda (pogotovo Hajdegerovih tekstova) bili uskraćeni za eventualne političke finese koje su se možda krile u Hajdegerovim tekstovima?! A šta tek reći o mogućnostima prepoznavanja suštine ondašnjih političkih previranja u Nemačkoj?

Friče se poigrava na sledeći način: 'U *Bitku i vremenu* ste suočeni sa zastrašujućom starom vešticom usamljenih buržoaskih subjekata ili neerotskih grupa u svojim Gesellschaft-ovima (društvima, udruženjima) i njihovom željom da se iskoči iz Gesellschafta'.

Međutim, njegova sledeća konstatacija čini se zaista netačnom: 'Nije suviše komplikovano shvatiti kako se ideje 'ukorenjenosti' i 'neukorenjenosti' u *Bitku i vremenu* pojavljuju kao *autentičnost* i *neautentičnost*'. To nije osnovana tvrdnja tj. ovo je tačka gde se *Fričeov* oštar komentar razilazi s tvrdnjama koje bi mogle imati osnova. Naime, Hajdeger nije nacista kako on tvrdi, već je svoju filosofiju potkrepio, rećićemo, narodnim motivima koji tako poprimaju jaku mitološku aromu... što može da proizađe iz svake filosofije koja teži da sebe veže za *ontološko* pitanje, koja traži nešto iza...

Naime, bavljenje ontološkom oblašću neminovno vodi mislioca do onih račvišta, koja, ukoliko im se u zahuktalosti kreativnosti misli ovlaš i neoprezno priđe, mogu zaista dovesti i do najgorih mogućih konsekvenci po misliočeve stavove, s tim što svaka slična filosofija prosto nuka mislioca da ide putevima krajnosti, jer ovi prvenstveno imaju unapred zacrtani cilj i po samoj prirodi sadržaja, kao što sam napred rekao, koji prosto mami da se ide u krajnost. *Na misliocu je da dâ otpor i krene pravim, zapravo, svojim putem...*

Ovakvih primera imamo u filosofiji veliki broj, na primer, kod mističara, kod Kanta i Hegela, pa i Marksa, koji na neki način u svojoj studiji o Švajcarcima zajedno s Engelsom ne opravdava 'momenat' švajcarske pobune protiv Austrougarskog carstva i koji zbori sledeće: 'eto, ti muzači krava, baš u momentu kada je Austrougarska imala pozitivni smer u pogledu okupljanja' a time išla brže ka svom krah (a kako drugačije nego osvajanjima i ratom?) 'morala biti izložena švajcarskoj buni' i sl. s tim što se niko od njih i mnogih drugih ne može nazvati fašistom, nacistom i sl...

Pitanje subjektivnosti vremena u nagoveštaju...

Ako je tačno da se vreme ne može vratiti unazad i kao takvo leži izvan domena našeg uticaja, onda ne možemo ni da biramo da li ćemo živeti u ili sa vremenom ili izvan vremena (isto se odnosi na prostor)! Ovo nije netačna konstatacija Hajdegerova, ali je neprecizna, jer svojim stvaralaštvom i izborom mogućnosti koje nam se otvaraju kroz 'vreme' mi se individualnošću svojom odvajamo od 'u' vremena što sugerise vreme koje zapravo nije u nama i krećemo nadalje nužno 'sa' vremenom, stvarajući autentične nizove i autentično – samo naše – vreme, što nas čini posebnim i na kraju krajeva *uvek* autentičnim. U vremenu se ništi najznačajnija suprotnost koju je dijalektika proizvela: suprotnost opšteg i posebnog! Imati vreme jednako je biti sa vremenom, pa je vreme najosnovnije stanje svih egzistencija.

Opet, zajednica i njeno činjenje

Važno je istaći šta se radi s vremenom; kakva su činjenja *zajednice*, naime, čoveku se *oduzima* imanentna individualna intimnost **u** i **sa** vremenom

i prostorom, da bi mu se oba prerađena i prožvakana vratila nazad kao opšte ali njemu suštinsko samo po formi i strano. Rezultat ovakve manipulacije ranije društva, danas *zajednice*, jeste nametnuto čovekovo stranstvovanje u svetu i pokušaj uprosečavanja, pri čemu je izmešten kao nepostojeći u nepostojeći svet.

Vreme nam se vraća ali kao okvir i prazna forma svih ili nikog! Čovek kao pojedinac je u ovakvom spletu opet SE, kao opšte, tj. niko. Tek sada kao vraćeno *nametnuto*, čovek ima mogućnost da sagleda svoj položaj i da ga prevaziđe svesno, s tim što je sada ono nametnuto prilagodljivije jer je kontrolisano, sveobuhvatnije pa ide u tzv. sveobuhvatni phod na prirodu i pojedinca.

Svešću o svojoj suštinskoj nadmoći uz pomoć stvaralaštva koje spontano izvire iz njega, pojedinac polako a sigurno razbija i prevazilazi sve fantomske zamke koje mu stoje na putu.

Početak za nastavak rasprave o vremenu

Očigledno je da problem vremena nisam uspeo direktno da osmislim. Takođe ni svojim pokušajima da prodrem u njega iz mnogo različitih uglova. Jednom je to bio antropološki, drugi put psihološki, pa sociološki ugao posmatranja. Zatim sam išao zamršenim egzistencijalnim putevima, pa preko pobijanja pojedinčanih pojmova koji su neodređeni, koji stvaraju zabunu i pitanja smrti itd. a sve s idejom kojom sam započeo ovu raspravu, da razbijem pojam bitka na višu, razvijeniju, opštiju stvarnost i onu drugu, manje razvijenu, 'nižu' stvarnost, što me je kasnije dovelo u moralnu dilemu oko suštine u pogledu *razvijeno i manje razvijeno, višeg nasuprot nižem*. Pitanje morala, tiče se celokupne čovekove teorije i prakse radi čega sam uvek dovodio u pitanje naučna istraživanja, smatrajući odavno da su ona koja su neuspešna uglavnom posledica nadmenosti, koja izgleda da se uvek budi kod svake individue koja misli da je svojim promišljanjem *zauvek* zaokružila izvesnu oblast, što nauke imaju običaj da tvrde nakon svakog većeg proboja. Čak i kod onih koji samo pokušavaju da zaokruže svoja istraživanja silom

nameštenih eksperimenata. Uostalom, kao i mnogi mislioci koji spadaju u ovu grupu nasilnika.

Kako to?

Tako što čovekov razum teži ka sveobuhvatanju čak i samo na osnovu pojedinačnih sudova! Ne svedočimo takvim težnjama samo u svakodnevnici već i kod mislilaca u koje spadaju, naravno, i filosofi.

Ipak, upravo sam ovakvim naizgled hodom nasumice, stigao do toga da je ovakav hod bio sve vreme iz osnove potaknut večnoj težnji filozofskoj - sveobuhvatanja. Međutim, tek u zaokruženoj celini ugledah očiglednu grešku u traganju za istinom, koja se sastojala u tome da sam rešenje tražio u kraju, koji je prema uobičajenom pogledu trebao da bude završnica, odnosno, najkompleksniji tj. usloženi vrh istraživanja. Ova navika odbila se svom žestinom ali i jasnoćom samo jedan korak unazad. Čitavo moje istraživanje na polju vremena našlo je svoje uhlebljenje u značaju pojedinca, čime se raznorazna društva i zajednice i na kraju globalna zajednica postavljaju kao usputna stanica, da bi se sve vratilo na osnovu a to je pojedinac. Ovo treba da znači da ne može pojedinac biti proizvod zajednice.

Samo pojedinac ima mogućnost stvaralaštva od koje zajednica živi pa se čini da je zajednica proizvod pojedinca. Ali, ni to nije precizno iskazano, jer zajednica živi samo kao surogat, znači živi samo kao *skup* delova suštine pojedinca, čak ne ni kao jedno ili jedinstvo ovih, a i u tom slučaju bi bila samo kopija onoga što pripada samo suštini pojedinca.

Znači, kada filosofija posmatra, na primer, čovekovo stanje u svetu, ona ga posmatra kao prvobitnu predstavu, koja putuje do receptora u mozgu tj. kao obrnutu stvarnost. Obrnutu stvarnost tek misao pretvara tj. vraća u pravu dimenziju sveta.

U ovom smislu mišljenja sam da naziv filosof treba izbaciti iz upotrebe kao pojam koji u krajnjoj liniji u svom prvobitnom značenju označava jedno *zanimanje* koje se voli i naklonost prema izučavanju najopštijih pitanja. Filozofska promišljanja su posebno osetljiva i nose posebnu težinu odgovornosti, zbog svoje dalekosežnosti, jer obično grade misaone sisteme koji će u manjoj ili većoj meri biti primenjeni u praksi i ticati se svakog elementa društva. Istovremeno, s punom odgovornošću prema budućnosti, s obzirom da je pretpostavka da će se ljudi pozivati na iznete poglede. Znači, i pitanje morala, a ne samo iskrivljene predstave sveta, ima posebnu ulogu kada se radi o filozofskim razmatranjima, dovodeći ih na ivicu ništavila, gde filosofi treba da imaju izuzetnu odgovornost za svoje stavove.

Naziv filosof treba zameniti pojmom *mislilac*, jer smo ovom raspravom, čini mi se, došli do saznanja da pojam mislilac obuhvata mnogo širi obim pitanja kojima se ovaj bavi, ne po broju, već kao rasprskavajućem polju obuhvatanja i asimilacije i stapanja celokupne čovekove delatnosti, misaone i praktičke.

Tek jedinstvenim i direktnim razmatranjem pitanja o vremenu dolazimo do pravog saznanja o razmerama i obimu pitanja svih pitanja tj. šta ovo pitanje treba da obuhvati, kolika je njegova zapremina i kuda nas ono upućuje. Pitanje vremena i prostora nije pitanje koje spada samo u domen filozofskih

razmatranja, već dotiče i svaki deo misaonog domena uopšte ali i svega onoga što je TU, prisutno – svet, pa su na taj način i vreme i prostor neotuđivi deo svega oko nas i u nama. Ujedno znači i jedan sveopšti diskurs s prošlim i budućim i onim što je tu pred nama, na kraju nalazeći svoj puni obim značenja u jedinstvu ovih. Oduzme li se prostor i vreme svetu koji nas u svojim najvećim dubinama i visinama okružuje, kao i ljudskim bićima, onda taj svet i sve ono što se pod tim podrazumeva, brže ili sporije nestaje jer mu se oduzima vitalni deo njihove suštine.

Svedoci smo, međutim, da se drveću, glini, mermeru, vazduhu, svemu što nas okružuje, živoj, polu-živoj, takozvanoj mrtvoj prirodi, ljudima, zemlji, oduzimaju i prostor i vreme radi opstanka i produženja *zajednice* u najširem smislu. Nemilosrdnost i nepromišljenost s kojom se to radi poziva na razložnost, na ljudski razum, svest, um, celokupnu kulturnu zaostavštinu i odgovornost ljudi koji su se okupili u prvobitne grupe, preko proizvodnih društava a kasnije tek u *zajednice* koja im navodno nudi mogućnost za bolji i sigurniji život. Zajednica im vraća njihovo poverenje na najsvirepiji način – naizgled laganim i površnim, ali sve bržim i temeljnim uništenjem prirodnih resursa i, recimo, bezobzirnom eutanazijom, nesvesna da time privodi kraju i svoju vladavinu. Zajednica sebe postavlja kao vrhovnog vladaoca imajući pri tom sliku sebe u onipotenciji Boga. Zato to više nije samo zajednica već globalna zajednica – bez-granična u rušenju svih granica!

Ovde se ne radi o napuštanje ove rasprave bez datog kraja i bez zaključka. Ovde se radilo o zasnivanju niza pokušaja, u nastavcima, isticanjem niza mogućnosti pomoću kojih bi moglo da se dođe do rešenja.

Rešenje se nalazi u samom tekstu gde je zapravo opisano u kojoj meri se čovek nalazi upleten u stanje u kojem ne živi svoje vreme i prostor. Ranije sam naveo stavove trojice mislioca: Sartra koji je rekao da *još uvek* živimo u svetu podljudi, nagoveštavajući s dve reči 'još uvek' da idemo ka kraju ovakvog stanja, Hajdegera koji je rekao da ovakvo stanje može trajati još dugo i Marksa sa svojim pogledom na ponavljanje istorije na višem stupnju, što ne isključuje nove stupnjeve... s time što niko nije uspeo da *predskaže* ono stanje koje bi za čoveka značilo zadovoljavajuće stanje u kojem bi pojedinac imao svoje vreme i svoj prostor i postavio sebe na dostojanstven način u svetu. To bi bio nemoguć cilj s vizijom stalno dosežne mogućnosti.

Dalje, mislim da je taj niz u pravom smislu neiscrpan u onoj meri u kojoj je svet i čovekov stvaralački duh neiscrpan, s tim da se čini da je čovekov stvaralački duh **dan**as u prednosti!!! U pokušaju nalaženja svoje suštine, od samih njegovih početaka, čovek je u potrazi za njom kroz stalno preplitanje sa svim mogućim oblicima istraživanja vezano za vreme.

Nadam se da sam makar u najmanjoj meri uspeo da izrazim barem sledeći aspekt vremena – njegovu suštinsku povezanost, znači i sveobuhvatnost, u odnosu sa sve oblike prirodnih pojava na jednom nivou i svim oblicima živih bića na drugom nivou, i da iznesem brojna pitanja i nagovestim tek, neke odgovore na ista.

Pitanje svih pitanja za sada ostaje, ne može se reći 'delimično bez odgovora', jer odgovor na ovo pitanje mora da bude jedinstven i sveobuhvatan s obzirom na sveobuhvatnost i sveprisutnost i najveću moguću isprepletanost vremena s celokupnom prirodom na nivou mikro i makro kosmosa, živih bića i nežive materije, pa se odgovor ni ne može odnositi samo na jedan segment ili zasebnu oblast, jer će ionako sam od sebe da se preliva u sve oblasti.

Sadržaj odgovora je tu blizu, ispred nas, objavljujući se samo posredno, preko svoje krajnje suprotnosti – *zajednice*, koja u sebi nosi svoju najžešću suprotnost. Odgovora na pitanje o vremenu sigurno da ima, ali se možda ne zove odgovor već nekako drugačije, za šta još ni imena, ni naziva nema!

Nakon pređenog dela puta postavljamo sebi pitanje: čemu sva ova pitanja? Zašto uopšte postavljamo ovu vrstu pitanja koja se navodono tiču naše suštine a sva se svode na pitanje o golj egzistenciji, a ne o suštini koja se navodno traži? Da li će filosofija ikada do kraja ispuniti svoj 'misionarski rad' a nauka preuzeti bezbroj parcijalnih delatnosti? Da li mislioci još odavno imaju uvid u to da je filosofija tu da u određenoj epohi svojim pogledom prepozna ono što je čoveku oteto – mogućnost stvaralaštva za sebe, vreme, prostor... a kao otete delove njegove suštine iste vrati čoveku? To bi značilo da sve što je filosofija radila ima razlog u naslućenom cilju! ili u nedorečenom.

U jednom delu teksta gore, rekoh da pre nego što se zadre dublje u pitanje prostora, vremena i drugih delova čovekove suštine moramo steći uvid u suštinu čovekovog *stvaralaštva*. Sada je jasno da se odgovor na pitanje nalazi u onome što je najdalje od samog čoveka, a istovremeno njemu i najbliže. To je zajednica. Zajednica se nalazi najudaljenije od čoveka jer silom mu otevuši samo njegov prostor i vreme, stavivši i čoveka i delove njegove suštine u svoju korist i manipulišući, ona je najudaljenija od njih, time što se identifikuje s nečim što predstavlja tuđu suštinu. Tu se i zameće njena propast, jer sve ima svoju suštinu koja se mora vratiti svom izvoristu. Zajednica je istovremeno i najbliža čoveku jer je u posedu onoga što su delovi čovekove suštine, ali na nesušinski način tj. nepovezanim osnovnim elementima. Ovako nepovezani delovi samo predstavljaju elemente koji sami za sebe ne govore ništa o suštini celine.

Skakako predstavlja paradoks, ali ono što nam može dati neki odgovor na pitanje o stvaralaštvu imanentnom čoveku, jeste upravo ono *stvaralaštvo* koje je uz pomoć 'nadogradnje' zajednice neautentično. Nadograđeno je ugrađeno u oteto vreme, prostor i sve odlike koje pripadaju čoveku.

Pojedinac mora biti svestan toga da mu je na kraju *sav njegov svet* otet, a ne samo poneki delovi sveta. Znači, sve ono što se tiče suštine pojedinca, baš sve, oteto mu je zarad privida života *zajednice* i njenog opstanka. Čovek treba konačno da shvati svoj položaj. Njegov položaj, međutim, i nije bez izlaza, jer sve što je pokrenuto u cilju otimanja, još u praskozorju civilizacije, kada je čovek u svom zanosu naslućene snage pohrlio ka svetloj tački na horizontu, ka obećanoj budućnosti, ipak je tu s njim, ali tako što se povuklo u njegovom najdubljem sećanju, iščekujući očekivano tj. te iste ali suštinski drugačije *pojedinca* koji će ga opet probuditi iz zaborava.

Čitav ovaj tekst usmeren je ka tome da se čovek priseti svojih već ostvarenih mogućnosti i da uperi pogled u svoja dela kojima je okružen. Autentičnost njegovih dela se prelijeva u ruke neautentičnom korisniku svega što su čovek stvorio i što je izniklo iz prirode, a predstavlja zajednički proizvod oba činioca. Zajednica ih koristi i troši radi sebe i svog opstanka, iscrpljujući ih i uništavajući ih svodeći ih na proste elemente, na prosti i nepovezani zbir, s uspehom nadvladavajući kako prirodu tako i čoveka. Na ovim osnovama čovek treba da svhati svoj položaj u svetu.

Znači, ne moramo se vraćati k osnovama i ne moramo posmatrati prethodne društveno-ekonomske forma kako bi njihovom analizom došli do objašnjenja nastajanja onoga što je bilo, kako bi u nekakvom toku tj. procesu došli do zaključka. Zaključak kao početak nalazi se TU, pred nama u svojoj sveukupnosti svih prethodnih zbivanja!

Pred ovakvom neumoljivošću, ono poslednje sija kao prvo, tamo gde je kao sve otišlo u zaborav. Tamo gde je sve otišlo u zaborav i izgubilo svoju bitku za autentičnošću, tamo se ujedno i začelo sve ono što danas tek, možemo videti kao prvo, kao rađanje čoveka. Između ova dva događaja, mnogo je vremena prošlo i previše prostora korišćeno, ali ne i beskorisno.

Na tom potezu čovek je saznao da je sam po sebi *individua*. Saznao je i to da ga ništa ne može uništiti kao tako saz-danog, do njega samog. Saznao je konačno i to da je on suštinski *pojedinač*, koji nije član, niti osnovni element zajednice, već da je njena suštine. Time je on sve fantomske zajednice.

Čovek pristiže na odredište od kog bi trebalo da se konačno kao *pojedinač* uzdigne iznad zajednice i nađe svoje odgovarajuće i zaslužno i dostojanstveno mesto u svetu. Da shvati da je ovaj svet, zapravo njegov svet. Zaslužno stečen, njegov svet. Da su prostor i vreme samo njegovi prostor i vreme, srasli s njim u dugom periodu njegovog samostvaranja i stasavanja i da je upravo stvaralački potencijal u njemu ono što mu daje pravo ali i obavezuje ga da ono što njemu pripada samo on kao pojedinac može da daje i samo ako on to želi da deli. Na kraju, ovo treba da znači da je pojedinac svojom suštinom začetnik zajednice, ali i da je neprihvatljivo i nedostojanstveno, da njegov put i mukotrpana delatnost uopšte, bude iskorišćena, čak i upravljena protiv njega, dovodeći u pitanje opstanak sveta u kome živi. Uporedo i njegovu egzistenciju.